

Goñerriko hizkera (I)

(Goñi Basque (I))

Camino, Iñaki

Euskal Herriko Unib.

Filologia, Geografia eta Historia Fak.

Euskal Filologia Saila

Unibertsitatearen etorbidea, 5

01006 Vitoria-Gasteiz

Iruñe ondoko Goñerriko hizkera itzaliaren azterketa dakargu. Ikuspegi geolinguistikotik begiratuz aski erdigunekoa da Goñerriko euskara baina Nafarroatik so egini franko mendebaldekoa. Baditugu XVIII. eta XIX. mendeko Goñerriko euskal idazkiak baina soilik erlatiboki dira diatopikoak. Alderaketarako Iruñe inguruko hizkerak eta Andimendiaz bestaldeko Sakanakoak erabili ditugu. Bi ardatzen arabera gabiltza: nola erlazionatzen eta egituratzen den hizkera hau ingurukoekin koherentzia geolinguistikoaren arabera batetik, eta bestetik zein ezaugarri berezi dituen. Lan honek O. Ibarren (1995), K. Zuazoren (1994) eta P. Salaberriren (1998) beste azterketa batzuen osagarri izan nahiko luke eta baiten ildo berean ulertu behar da.

Giltz-Hitzak: Hego nafarrera. Erdialdeko hizkerak. Ekialdeko hizkerak. Geolinguistika. Testu erlatiboki diatopikoak.

Ofrecemos una visión general y una descripción del habla vasca extinta del Valle de Goñi, cercano a Pamplona. Dentro del panorama de la lengua vasca es esta un habla central geolingüísticamente hablando, pero bastante occidental si la miramos desde Navarra. Poseemos textos de Goñi de los siglos XVIII y XIX, pero son relativamente diatópicos. Hemos comparado esta habla con las cercanas a Pamplona y con las del otro lado de la cordillera de Andia en la Barranca. Se pretende descifrar cómo se relaciona y se estructura esta habla con las de su entorno dentro de una coherencia geolingüística y cuáles son sus rasgos característicos. Entroncamos este trabajo junto a otros de O. Ibarra (1995), K. Zuazo (1994) y de P. Salaberri (1998).

Palabras Clave: Navarro meridional. Hablas centrales. Hablas orientales. Geolingüística. Textos relativamente diatópicos.

Nous offrons une vision générale et une description du parler basque aujourd'hui disparu de la Vallé de Goñi, près de Pampelune. Géolinguistiquement parlant, il s'agit d'un parler central dans le panorama de la langue basque, mais occidental si nous le considérons depuis la Navarre. Nous possédons des textes de Goñi des XVIIIe et XIXe siècles, mais ils sont relativement "diatopiques". Nous avons comparé ce parler avec ceux des alentours de Pampelune et avec ceux qui se parlent de l'autre côté de la cordillère d'Andia dans la Barranca. On essaie de découvrir comment est relié et structuré ce parler avec ceux des environs dans une cohérence géo-linguistique et quels sont ses traits caractéristiques. On relie ce travail à d'autres de O. Ibarra (1995), K. Zuazo (1994) et de P. Salaberri (1998).

Mots Clés: Navarrais méridional. Parlers du centre. Parlers orientaux. Géolinguistique. Textes relativement "diatopiques".

0. Atarikoa*

Andia mendiaz eskuinaldeko gain horien mazeletan bizi ziren goñerritarren eta olloibartarren —nahiago bada ollarandarren— mintzoa baxatarrenarekin —hots, mendiaz haraindiko sakanarrenarekin— nola erlazionatzen eta egituratzen den jakin nahiak bultzatu ditu hona ekarri diren alderaketa, datu aurkezpena eta gogoeta. Ikusi batera, zinez beharko luke izan desberdina mintzoa baldin orografiaren jauzia kontuan hartzen badugu: bi mundu direla dirudi. Gainaldeko ibarrak Iruñerriaren eta Estellerriaren artean daude, baina ezin atzendu daiteke salerosgoaren aldetik Altsasuk, Arakilgo Uhartek eta Irurtzunek izan duten erakarpena eta garrantzia (Casas & Abascal 1948: 30-31, 174 eta 183). Irudi luke Burunda, Aranatz, Ergoiena eta Arakil beste dinamika soziogeografiko bati loturik daudela: Altsasu, Gipuzkoako Goierri, Larraun, Irurtzun... Ez da zalantzarik, ordea, aldizkako lanetarako edo azienden bazkalekuak direla eta, Sakanako biztanleak gainaldeetako ibarretako jende horiekin ere bildu izan direla; izan ere, Goñerria eta Ergoiena, edo Olloibar eta Arakil, bereizten dituen mendiak alkartzten ditu.

Goñerriko mintzoa aztertzeak badu interesa, eta ez guti; azken batean, Euskal Herriko erdigune-erdigunean kokatzen da ibar hau, nahiz erdigunean izate hori geografikoki baino gehiago soziogeografikoki aztertu behar den. Goñerria hainbat hizkuntza joeraren mugari hurbil ageri zaigu. Aldakan duen Ergoieneko Lizarragaraino iristen dira *-a + a > -ea* bilakabide mendebaldekoaren honddar-honddarreko zantzua —*dovriñea*— eta *bali*az 'balira' adizkia (NEM I, 39); adibide adierazgarriak dira. Goñerria orografikoki —eta agian soziogeografikoki— babestuago dago mendebaldeko hizkuntza ezaugarrien eraginetik Ergoiena baino eta baita Euskal Herriko erdialdekoenetik ere. Baina Goñerria ez dago Iruñetik urrun, ezta ekialdeko hainbat hizkuntza ezaugarri ageri den Eguesibartik ere. XVIII. eta XIX. mendeetako idazkietan nabarmen dago apezek sumatzen zutela predikuak, balioko bazuten, bidegurutze lektalean egon zitezkeen herrietako entzuleen fedea sendotzeko idatzi beharra zegoela, alde bateko nahiz bestekoendako balio behar zutela. Goñi herrian agertu Ebanjelioak *ondo edo ongui* dakar. Goñerrikotzat jotzen diren testuetan *iru / irur* edo *lau etan oguei / irur oguei* bezalako pareak dakuskigu. Sortzez goñerritarra zen J. M. de Ibero idazleak *eguzqui / iguzqui* dakartza.

Berehala sumatuko denez, gutxienez zazpi ezaugarri baldintzatzen eta zailtzen dute hizkuntza azterketa honen jarduna:

a) Ohi denez, itzalitako hizkera bat aztertzeak arazo ugari dakar; ez dago alderaketan erabiltzeko baitezpadako diren hainbat hizkuntza ezaugarri eskuratzeko biderik.

b) Goñerriko hizkera aztertzeko eta alderatzeko baitezpadako diren Goñerri inguruko eremuetako hizkera itzaliei buruz nahi eta behar baino datu gutiago dugu, Goñerrikorako baino gutiago. Gares dugu adibiderik nabarmenena; datu guti izateaz landa, erdararen harrak erdi janik ageri dira hango emaitzak.

* Lan hau ez da Koldo Mitxelena Katedraren Lehen Biltzarrean 1997ko abenduaren 11n Gasteizko Filologia eta Geografia-Historia Fakultatean irakurri zen "Goñerriko hizkera" komunikazioaren aldaki zabalxeago bat baizik. Bestalde, egin dizkiguten ohar ezinago interesgarriengatik zorretan gelditu gara Joxemiel Bidador, Kike Diez de Ultzurrun, Orreaga Ibarra, Frantzisko Ondarra, Patxi Salaberri Zarategi eta Koldo Zuazorekin. Mapak Xamarrek eginak dira. Lan hau EHU 033.130-HAO 85/99 ikerketa proiektuari dagokio.

c) Nahi baino testu gutiago dugu, baina Euskal Herriko beste alderdi batzuekin alderatuz gero ez dira horren guti.

d) Gure kasuan, datuen goera kaotikoa eta testuetako arazoak neurrigabeak izanik, guztiz ezinezkoa da hizkuntza corpusean homogeneitate diakroniko eta diatopikoa errespetatzea eta ondorioz, heterogeneotasun hori ahalik argien definitzen ahaleginduko gara. Hizkuntza ezaugarri baten geografia hedadura garai batean eta bestean berdina den edota aldaketarik izan den adierazteko eginahala egitea baitezpadakoa zaigu (cf. Peters 1988: 399).

e) Goñerrikitzat jotzen diren testu anitz erlatiboki diatopikoak dira: gaur egungo dialekto bat geografiako kokapen ezaguna duten —elkar hizketa bidezko— testuetako datuetan oinarrituz identifika dezakegu; ordea, Goñerriko idazki zaharrak “erlatiboki diatopikoa” den dialekto edo hizkera bateko ordezkarriz hartu behar ditugu; ia inoiz ez dakigu xuxen nongoa den idazlea, ez non idatzi zuen ezta noiz ere, soilik Goñerrian agertu testuak direla, ziur aski bertan predikatuak. Ez dakigu testuko ezaugarri guztiak hizkera bakar bati ote dagozkion, dimorfismoak eragin literarioari ala beste hizkeren nahasketari dagozkion... (cf. Colman 1988: 113).

f) Alderaketari ekiteko behar diren hizkuntza ezaugarriak hautatzeak aski buruhauste sortzen du hala teoriaren nola datuen aldetik; erkatzeko moduko datuak behar ditugu eremu baterako nahiz besterako. Eta garrantzizkoagoa dena, beti ez dago garbi zein hizkuntza ezaugarri hobetsi eta zein bigarren mailan utzi hizkeren arteko banaketak eta sailkaketak ezartzerakoan, bestela esan, erabakiak hartzeko unean. Garbi aitor dezakegu, halaz ere, lanaren bukaera aldean banaketak finkatzeko unean, fonologiaren alorra, aditzaren morfologia, atzizki bakan batzuk, deklinabideko aldaera batzuk eta atal lexikoa gertatu direla gure eremua banatzeko lanabes emankorrenak; ohi denez, sintaxia ez da horren emankor gertatu.

g) Baina garbi dago ere, guretako bai bederen, fikzio sinkronista oro gaintutuz, hizkeren sailkapenari buruz erabakiak hartzean diakronia guztiz aintzat hartu beharreko alorra dela; hizkerek egun ageri duten itxura eta hizkuntza ezaugarriek egun duten geografia hedadura bezain garrantzizkoa edo garrantzizkoagoa da lehenago zeukatena ahalik ongien ezagutzea (Janda 1982: 150 eta 155).

Aurkezten dugun lan honek azken urteotako beste batzuen osagarri izan nahiko lukeela aitortu behar dugu, nahiz ez dakigun geurea beste horiek duten mailara iritsiko ote den. Gure honek bezala Nafarroa Garaiko eremua jorratu duten lan horiek honakoak dira: Ibarra 1995, Salaberri 1998 eta Zuazo 1994. Berebat, Yrizarrek (1992: 494) eta Pagolak (1992: 42 eta 58) geure eremuko hizkeraz jaulkitakoak uste edo iritzi makurrak direla aipatzea dagokigu, egiantzekotasun geolinguistiko urrikoak izateaz landa, ez baitute inolako frogarik aurkezten ikuspegi berri eta intuitibo horien alde; azalduko ditugun datuek hain zuzen ere aurkako ondorioetara garamatzatela ikusiko da lantxo honetan eta bide bera erakusten du arestian aipatu Salaberriren lanak ere.

Dialektoen sailkapenaren erlatibotasuna da lan honek agerian uzten duen beste errealitate bat. Lehen ere jakina denez, hizkera bat dialekto bat baino gehiagoko partaide izatea ez da guztiz harritzeko moduko gauza. Hizkera edo dialekto baten geografia hedadura ezaugarri edo ezaugarri multzo konpartitu baten presentziatik

eratortzen bada, horretatik, hizkera bat edo dialekto bataldi berean hizkuntza eremu bat baino gehiagoko partaide izan daitekeela jarraitzen da (Winter 1973: 140); ikus Derynck ere (Melis, Verlinde & Derynck 1989: 116). Bonapartek ekialdeko Arakilgo herri bat, Murgindueta, Arakilgo Uharteko aldakira bildu zuen, Sakanako euskarari begira dagoenera hain xuxen: Lakuntza, Arruazu, Arbizu edota Larraungo hegoekialdeko Oderitz, Mugiro eta Baraibarko euskararekin batera gelditu zen Murginduetakoa Bonaparteren lanean. Egun zail da Murginduetako euskararen izaeraz jabetzea, ez baita ez testurik ez hiztunik, baina Echaideren 1965-7 bitarteko inkesta lexikoetako lanabesak xeheki aztertzen badira, aise ikusten da lexikoaren alderditik bederen, Murgindueta anitzez lotuago dagoela mendiaz bestaldeko Goñerriko hizkerara, bestela esan, Iruñerriko hizkerara, bere ezkerreko Sakanakora baino. Ez dugu behar bezalako berririk Murginduetako euskararen fonologian eta morfologian zer nolako ezaugarriak zeuden jakiteko, eta oro har, Arakilgo euskarari buruz ditugun datuak urriak direla aitortu beharra dago; gure lanaren helbururako interesgarriena den ekialdeko Arakilgo euskarari buruzko berriak bereziki landerrak eta andurrak dira zorigaitzez. Lan honek ageri duen ahultasunetarik bat horixe bera da, Arakilgo ibarreko euskara ezagutzeko baliapideetan dugun txirotasuna.

1. Sarrera

Mende honetan Ergoienetik Goñerrira bidean erauntsiak eta lainoak iluntzean harrapaturik blai-blai zegoen emazteki bati «seca, seca las *errápias*» ziotson erdara baldaranean bere txabolaraz sutondora eramane zuen artzain ergoien artean; hitz egokia ez etorki gogora! Urte hamarkada pare bat edo baziren euskaraz mintzatzeko gai ziren azken goñerritarrek mundu hau utziak zirela. Artean, Goñerriko etxeetara zerbitzura joan ohi ziren neska ergoien artean beren artean euskaraz mintzatzeko jarraitzen zuten, are gain haietako egonaldietan. Baina hiruretan hogeitau urte badu segurik Ergoienetik Goñerrira neskek zerbitzura eta gizonak eultzira joaten ez direla. Harako «trilladora» tresnak ere iritsi ziren —Urdaianera, esaterako, 1933an (Satrustegi 1967: 101)—, eta bestalde, uzta biltzeko etxean erriberanesak ere hartzen ziren, Murtxantetik edo Mendigorritik, esan digutenez; hauen iaiotasuna eta lanerako grina gozesten dituzte Olloibarko adinekoek; erriberanes hauek urte guztirako etxera mutil etortzea ere ezagutu dute Olloibarren. Ergoien artean, berriz, beren uzta bildu ondoren iganen ziren Goñerrira, gain haietan beranduago zoritzen baita garia. Arakilgo Urritzolakoak ere berena zoritzean iganen ziren Olloibarrera eta olloibartarrak berena zoritzean Goñerrira.

Industriak lantegiak ekarri zituen Sakanara. Altsasuko galdategia iritsi zen lehenik eta Irurtzango lantegiak ondoren; hauetara laketu zuten sakanarrek. Andiko gain haietako mazeletako herrietako alorretan «agostero» ibiltzea ez zen lanbide gozosa gero, abuztuan goizeko hiruretarik gaueko hamaikak artean lan egin behar zen nagusiarendako hiruzpalau pezetaren truke, nagusiak garia zazpi pezeta kiloak salduko zuela jakinik, gainera; inoiz, bestalde, nagusiarenean goseak egon beharra zegoen eta etxe batzuetan tratua gogorra zen. Goñerritarrek saminko diote peko alderdikoak aberastu zirela eta berek berdin txiro jarraitzen dutela, nahiz, Dorraoko gizon baten gaur egungo ustean, Goñi herria da Nafarroa Garai guztian aberatsena; etxe gotorrak dira goitiko ibarrekoak, berrogei behi dutenak, ukulu handikoak, zutoin anitzekin.

Lehen arrunta zen goitiko eta beheitiko ibarron arteko hartu-eman galdurik dago. Lehengo denboretan aldi-lanaren bila Iruñera mendian barrena oinez joaten ziren urdiaindarrek Andia eta Goñerrian gaindi egiten zuten beren bidea (Satrustegi 1967: 108). Egungo egunean etena areagotuz doa eta beribilez egiteko modukoa zen kamio bakarra goñerritarrek eta olloibartarrek hertsu dute, baizik eta Lezaungo, Unanuko edo Dorraoko aziendak ohitura handia duela Senosiaingo putzu gazi batera jotzeko.

Ezkondu ere, ematen du aspaldiko garaietan aiseago ezkontzen zirela ergoiendarrak goñerritarrekin eta Andiko gainen mazelatako herri haietara jotzeko ohitura lehenago hedatuago zegoela. Egun, Unanun Goñira ezkondu den lagun bakar bat dute gogoan eta handik herrira ezkondu ere bakarra ezagutu dute, dagoeneko hilik dena. Batez ere adinekoak dira mendiaz bi alderdietako hartu-eman orain artekoak gogoan dituztenak. Olloibarko Iltzarbeko lekuko batek Javier Irigarayri ziotsoenez, «*lathyrus aphaca*» landareari “en Zuazu —Valle de Arakil— le lllaman *txintxérria*—” (Irigaray 1982: 283); galduxe diruditen ibarren arteko loturak herziagoak ziren garai bateko lekukotasuna dirudi arestiko honek. Bakan dira orain Ergoienetik artaldea udan Andira eramaten duten artzainak; esaterako, Dorraon ez da inor eta Unanun lau bat etxe baino ez; ardiak Urbasara eramatea ere arrunta izan da. Egun Irurtzun da ergoiendar, goñerritar eta olloibartarrendako elkargunea eta esan digutenez, baita Iruñea ere. Lizarrako feriara Lizarragakoek jotzen zuten sanandresean, unanuarrek ez horrenbeste.

Goñira joaten zirenak Dorrao, Unanu eta Lizarragako jendeak zirela zioskun Domingorenako Carlos Arzo Lopez de Zubiria nagusi goñitarrak 1997ko azaroan. Ez zituen aipatu Arakil-Uharte, Satrustegi, Ihabar e.a. Unanuko Cristobal Mozo Marin (1926) eta Jazinto Lizarraga Garziandia (1923) jaunek ere halaxe esan ziguten, Urritzola, Irañeta, Uharte edo Arruazutik ez zirela Goñerrira joaten.

Ergoiendarrak eultzi garaian «agostero» joaten ziren Goñerrira “limosnaya beze-la lan billa”, edota bestela etxeetara, zerbitzura, neskato, mantenuaren eta sos batzuen truke; Olloibarrera guti joaten omen ziren. Goñerrira lagun taldeak joaten zirela zioskun Goñiko Domingorenako nagusiak. Dorraokoak eta Unanukoak denak joaten omen ziren: berek diotenez, Dorraotik hamabost eta hamasei urte bitarteko neska gazteak, denak joaten ziren. Ezagutu dute “trilladora denboran” Goñerritik Dorraora abuztuko amabirjinaren egunean berrogei «agostero» oinez jaisten, festetara iristeko. Garai zaharretan, mende honetako hogeigarren hamarkadan jaiotako lagunaren amen kidekoak, «neskiyek», baba jorrra joaten ziren martxoan Goñerrira, aitzurrean jardutera. Are Mendigorriaraino ere joaten ziren; gizonak laiatzera eta emaztekiak baba jorrra. Hiruretan hogeita hamabost urte inguruko unanuar batek dioskunez «amiña» martxoan Mendigorriaraino joana du horretara. Goñerritarrek ez ziren Ergoienera jaisten ez baldin bazen eskulan bila; haur gutiago izaten zen Goñerriko etxeetan eta lur sailak handiagoak dira, ez zegoen jaisteko beharrik.¹ Arakilgo Uharte eta Arruazu ere lur sailetan aberatsagoak ziren Ergoienera baino; ergoiendarrak

(1) Guti goiti beheiti honelako zenbakiak ezagutu zituzten “Val de Goñin” egungo adineko unanuarrek hamasei urte zituztenean: “Amunarritzen” 30 bat etxe, Urdotzen 18, Aizpunen 8, Azantzan 17 eta Goñin 13-14; Unanun, berriz, 70, Lizarragan 80 eta Dorraon 60.

mutil joan ohi ziren Irañetara edo Arruazura. Eta bestela, Gipuzkoa alderdi horretara etxegintzara joan baino lehen —“Gipuzkoan beti jornal geixao”— basoko lanak ziren irabazpidea, Aralarko mugan dagoen Putterri puntan, esaterako, hura ere Ergoieneko eremua baita. Baita Goñerrian edo Olloibarren lantegia —egur bulkatze lana— unanuarrek eta dorraotarrek erdibana harturik ere, gain horietako biztanleak ez baitira baso lanean behetikoak bezain trebe.

Andia mendian ere topo egiten zuten jende hauekin, aziendaren zain zebiltzanean. Ergoienek erdara guti zekiten: “oker, beia tira palante!”, eta gain haietako herrietan «mintza praktika» egin beharra zegoen, Uztapidek Gasteiz ondoko Zurbaon bezala; hobaria zuten erdaraz gero «agosteroek» Ergoieneko gainerateko euskaldunen aldean.² Mende honetako ergoienek usu entzun zuketean Goñerrian «habla en cristiano!» leloa, edota «ya vienen los baxatarros», iseka moduan bizi zutena: «burla bezela dok; [h]i ze yaiz ba!».³ Gainera ibarreko «Frantziko» haize mehearen eraginez gorriturik daudelakoan, «lepogorri» ezizena eman ohi diete goñeritarrei ergoienek. Gain haietakoak, bestalde, «jende belarri motxak» ziren; jabetzen dira ergoienek gaineko eremu hark euskalduna behar zuela izan aspaldian: aise jotzen dituzte euskal izentzat “Zirauki”, “Iturgoien” edo “Lezaun”.

1997ko azaroan 87 urte zituen Goñiko Domingoreneko nagusiak zioskunez, aita ez zuen euskalduna, baina aitona bai. Antzeko lekukotasuna bildu zuen Javier Irigarayk ere (1982: 274. or., 1. oh.): 1972-1974 bitarteko inkestetan, Urdozko Juan Anduezak ziotsoenez —70 urte orduan—, Urdotzen sortutako amona guztiz euskalduna zuen: “este nombre recuerdo habérselo oído a mi abuela que hablaba vasco muy bien y era hija de Urdanoz” (276). 1904ko *Guía Eclesiástica de Pamplona*-k dioenez, Goñerri guztian Goñin eta Urdotzen euskaldunak gelditzen ziren (Fagoaga 1962: 211) eta ongi ezkontzen da hau Domingoreneko nagusiak zioskunarekin.

Baditu —edo bazituen— adiskideak gain horietan ekialdeko Arakilgo Urritzolako Bautista Etxarren jaunak, nahiz, zioskunez, guti ezkondu diren «Ollobar» aldera. Adierazi zigunez, hartu-emanik handiena, hilabeteko lehen eta hamabosgarren egunetan egiten zen Irurtzongo merkatuak zekarkien. Olarregiko atakan eta Oskian gaindi —inoiz herri izana azken hau— bezperatik jaitsiko ziren goñerritarrak hara, bai baitzuten han azienda gauez gordetzeko aukera; Urritzolan gaindi bakan jaisten ziren goñerritarrak Irurtzuna. Olloibartarrek egunean egiten zuten joan-etorria. Bere lauretan hogeita hemeretzi urteetan, 1930 urtearen inguruan «Ollobarren» euskara zerbait entzun zuela diosku mende hau oso-osorik ezagutu duen urritzolar honek; Goñerrian berriz, «gutxi» entzun zuela. 1904an Olloibarko Anotz, Saldise eta Ultzurrun euskalduntzat ematen dituzte. Ollo eta Senosiain herrietan 1929an adinekoak

(2) Idiek ezpondatik ihesi zelaira jotzen zuten aldi batez goldaketan ziharduen unanuar batek itau-rean Goñerriko “Amunarritzen”, idiak ezponda ondotik ezin eramank; nagusia dena maldizio ari zitzaion, oihuz: *te digo que te pongas por la orilla!* Eskolan ikasi erdara apurra ez horrenbesteraino iristen, ordea, eta *orilla*-ren antza izan zezakeen eta gogoan zuen ele bakarria eskolako *de rodillas* zen. Horra unanuarra idien aitzinean non belaunikatu zaigun!

(3) Hain zuzen ere horixe bera da Olloko Francisco Ollakarizketak *Erizkizundi*-an esan zukeena: Aita Eusebio Etxalarkoaren inkestako erantzunetan «Baxerrikoak = Etxarri Aranazkoak-eta» dator. Olloibartarrendako ere “baxatarros” dira goñerritarrak, eta J. M. Iribarrenek ere hala dio *Vocabulario Navarro*-n.

euskaldunak ziren (Fagoaga 1962: 212); ikus orain Bidador (1992) ere. Inguru hone-tako Ollakarizketa euskaldunaz Larrekok ere idatzi zuen: “El último euskeldun de Olló”, *La Voz de Navarra*, 1924/VIII/27, Iruñea. Francisco Ollakarizketa Sarasa hau bera da Aita Eusebio Etxalarkoak *Erizkizundi Irukoitz*-erako galdezkatu zuena; jaun hau 1924an Iruñean bizi zen; hiruretan hogeita hamabi urte zituen. Olló herriko azken euskalduntzat hartu zuten oker, besterik ere bai baitzen Ollon. Ollóibarko Izarbe herrian edota Itza zendeako Atondon baziren euskaldunak oraino.⁴ Honela ziotson Ollakarizketak Larrekori 1924an:

Soy natural de Olló y mis padres también eran del mismo pueblo y hablaban entre ellos en vascuence; yo aprendí con ellos; pero fuera de algún euskeldun con el que cruzara alguna palabra en Irurzun o en alguno de los pueblos de Araquil, yo no he hablado vascuence hace muchos años, pues en el pueblo nadie habla.

Irurtzunen aldakan dagoen Izurdiagan mende honetako lauretan hogeigarren hamarkadaren hasieran bost euskaldun gelditzen ziren eta hauen lekukotasunaren arabera:

en tiempos pasados hasta 1930-35 el vasco se empleaba dentro de cada hogar o en la calle pero nunca en las escuelas, llegándose a castigar dentro de ellas a los que lo hablaban (Idoy 1981b: 177).

2. Eremu geolektala definitu nahirik

Nafarroa Garaiko Euskal Dialektologiara azkentsu honetan Orreaga Ibarra eta Koldo Zuazoren proposamen makrodialektalek ekarri duten argitasuna eta zehaztasuna aitzinapauso sendoak ditugu inolaz ere. «Dialekto» deitzen ditugun eraikuntza teoriko horiek, izatez badira —teorikoki eta zientifikoki bai bederen— eta ikuspegi atomisten garaia aspaldi joana dugu. Colman-en hitzen tradizioan oinarritzen da azken garaiko Euskal Dialektologia eta gu ez gaude bertatik aldentzeko:

...we can recognise (or reiterate the recognition of) the validity of the term ‘dialect’ to describe a bundle of shared linguistic characteristics that differs from one or more other synchronic bundles of shared linguistic characteristics, even failing precise geographical location of those characteristics (1988: 112).

Baina dialekto edo euskalki banaketaz gain, gogora ekarri nahi dugu osagarriak diren beste ikuspegi batzuk ere badaudela. Ez genuke sobera tipofobo agertu nahi: dialektoak gauza bat dira, eta eremu lektal edo *continua* lektalak beste bat: hizkeren argazkiaren ikuspegi desberdinak ateratzea edo irudiari beste leku batetik begiratzea bezala litzateke. Irudikapen edo kontzeptu hauek guztiak Baliagarriak dira dialektologian, hizkuntza osatzen duten hizkeren arteko egituraketaren eta banaketaren argazki desberdin baina osagarriak ematen dituzte. Errealitatearen analisisan zehaztasunaren maila goratzeko edo apaltzeko gaitasuna duten tresnatzat har litezke halako izendatze teknikook. Literaturak behin eta berriz erakusten digun bezala, gerta lite-

(4) Itzako zendeako euskara, Ollóibarkoa, Oltzakoa, Goñerrikoa eta Gesalazkoa batera zekuskien Bonaparte printzeak.

ke *continua* lektalen errealitatea osoki ez egokitzea dialektoa definitzeko hautatu den isoglosen sistemarekin; izan ere, grafikoki adierazte aldera, hizkuntza-ezaugarrien konbinazio geografiko ilunsko eta difusoen antza hartzen dute eremu lektalek; dialektoen artean, gibelean edo pean dauden hizkuntza-ezaugarrien beste konbinazio posible batzuk dira edo horrelako zerbait direla dirudi.

Geurea baino hizkuntza aztertuagoei buruzko literaturan ohikoa da *sprachbünde* edo *linguistic area* delako irudia: hainbat hizkuntza-ezaugarriren bilgune den eremuari deritzote horrela. Balkanetako penintsula edota India ditugu adibide usu aipatuak (D'Souza 1994: 148): genetikoki sail berekoak ez diren hizkuntzen artean hedatzen —edo artetik iragazten— diren hizkuntza-ezaugarriak daude ideia honen oinarrian: hizkuntzen gainerik egituratzen diren ezaugarri linguistikoak barreiatzea litzateke kontua. Definizio bat nahi izatekotan ikus Indiarako Emeneau-k emana (1956: 16, 28. oinoharra):

This term 'linguistic area' may be defined as meaning an area which includes languages belonging to more than one family but showing traits in common which are found not to belong to the other members of (at least) one of the families.

Gure kasuan *language*-ren ordain "dialekto" erabilenez ganezake eta *trait* izan beharrean "hizkuntza ezaugarri" edo "ezaugarri linguistiko". Beti iruditu izan zaigu Nafarroa Garaiko euskararen *sprachbünde* izenarekin adierazten den horren iduriko zerbait gertatzen dela (cf. Allières 1981: 112), badirela isoglosa batzuk zein bere bidetik doazenak, geografiaren gradualitatean elkarrekin gurutzatzen direnak: isoglosa hauek ez doaz guztiak batera, ez dituzte isoglosa multzo nabarmenak sortzen leku guztietan —ez Ultzama eta Basaburuan Orreaga Ibarrek aurkitutakoak bezain multzo nabarmenak bederen—, era kapritxozko eta beregainean hedatzen direla ematen du.

Esaterako, askori kontrakoa iruditu arren, hainbat nafarrendako enblematikoak diruditen *erran*, *ongi*, *aise*, *bertze*, *-en* etorkizuneko morfema, *a(u)nitz*, *gibel* eta *aitzin & altzin* eleen geografia hedadura ez da bat eta bera, eta leku batzuetan arestiko aldaera horiekin batera *atze*, *aurve*, *asko* edo *erraz* bezalako eleak ere erabiltzen dira; hau, gainera, hizkuntza aldaera ugariarekin gertatzen da. Ondorioa da eremu dialektala mugatzea ez dela aise, eta egiten ditugun abstrakzio operatiboek nahi luketenaren alderantziz, hizkuntza-ezaugarriak nahaska —eta ez batera— gorde-ezkatuta edo jauzika bezala agertzen zaizkigula, eremuak elkargainka jartzen zaizkigula; xuxen eta lañoki esateko, dialektoen mugak ezartzea ez da aise. Hizkuntza ezaugarri batzuk hemen hasten dira, ezaugarri hauetarik batzuk horragoxe bukatzen, tartean beste berri batzuk sortzen zaizkigu, besteren bat desagertzen zaigu... hizkuntza-ezaugarrien konbinaketa gehiegi eta zinez konplexuak ageri dira geure begien bistan.

Eman ditzagun gure lanean baliatu ditugun ezaugarrien adibide batzuk:

1) Izenordainetan *ore* 'hura' dugu gure eremuan (cf. Irigoyen 1981: 393), *ure*-rekin batera: *ore* eremu zabal batean erabiltzen da eta halakoxe hedadura zeharkakoa daukala dirudi, goitik beheiti ezker aldera: bada Anuen, Ultzaman, Atetzen, Ezkabarten, Txulapainen eta Arakilen, baina ez da Ergoienera iristen; hegoaldeetik Andia mendiaz bestaldera Goñerrian, Oltzan eta Olloibarren dugu, baina ez da mendebaldeetik Gesalazera iristen, ezta hegoaldeetik Eguesibar edo Izarbeibarrera ere.

2) Guztiz bestelakoa da aditzean iraganeko *-n* morfema falta duten hizkeren geografia: oro har, Iruñetik behe-tiko eta eskuineko hizkeretan dugu ezaugarri hau; eskuinera dauden hizkeretan goiti jotzen du, gainera, ezaugarri honek. Iruñetik ezkerre-ra goiti joanez ez dago *-n* gabeko adizkien arrastorik Anditik iparraldera (baina ikus Arakilgo Satrustegiko *ze 'zen'*, Yrizar 1992: 591). Ezaugarri honen eremuak, Goñerriko alderdia salbu, arestiko ezaugarriaren eremuaren itzala edo negatiboa dirudi.

3) Nafarroa Garaia ezker eskuin banatzen duten ezaugarriak badira; gure adibidean ezkerreko aldaera Goñerriari dagokio eta eskuinekoa Eguesibarri: *bi / bida & bi, tanta / txorta, iltze / itze, zille / xilko, txal / aratxe*.

4) Banaketa arras bestelakoa da *aungi* 'ongi' aldaerak goitik behera duena ere; guk dakigula soilik XVIII. mendeko Gesalazten eta Anditik bestaldera egungo Etxarrin eta Ergoienean ageri da, baina ez ondoko Goñerriko idazkietan. Aldiz, *auntzi* 'ontzia' dugu Dorraon, baina ez da Gesalazko idazkietan ageri.

5) Guztiz hegoaldekoa den banaketa ageri du "Izan" aditzeko aginduzko Nor sailleko bigarren pertsonako *zaitte* adizkiaren apokopeak: *zait & zeit* aldaerak ditugu mendebaldetik Gesalazten eta erdialdetik Garesen; Utergako dotrina batean ere ageri da ezaugarri hau. Baita *-rgatik* motibatiboko atzizki analogikoa ere

Pentsa dezakegunez hizkuntza ezaugarriak aipatu ditugun eremu hauen mugei barrenean hedatzen dira eta baita aipatu ez ditugun beste batzuetan ere: esaterako, Sakanan barrena Andiaz iparraldera, edo Sakanako mendebaldetik eskuin edota Iruñe inguruan barrena... Ezaugarriak, gainera, batzuk arkaismoak ditugu eta beste batzuk berrikuntzak; ez dute batzuek eta besteek zertan hedadura bera izan. Hizkuntza ezaugarriak anitz dira, gainera, nahi bezainbat aukera ditzakegu alderaketarako, eta Nafarroa Garaiko erdialdearen hedadura zabalak arras konplexua bilaka dezake hizkerez eta azpizkerez eduki dezakegun ikuspegia.

Testuinguru honetan mikrodialektologiaren premia nabarmentzen zaigu, xeheki aztertu hizkeren monografiaren, *continua* lektalen irudikapena laguntzen dutenena; hona, beraz, azpieuskalkien aldeko aldarrikapena, edota hizkeren eta azpizkizkeren guti gora beherako egitura argitze aldera egiten diren saioen aldekoa bederen. Hartara, Zuazoren 1998ko lan egoki eta sistematikoaren premia eta dakarren hobekuntza deusetarako auzitara ekarri gabe, egokia deritzogu dialektoaren kontzeptua erlatibizatzen duten Gimeno-ren hitzak oroitarazteari (1987: 695):

Es cierto que los continua lectales originan una mayor inconsistencia y complejidad que la representación de unas variedades lingüísticas como entidades discretas, pero la afirmación categórica de la existencia de límites (geo)lectales, como la negación de variedades ante la ausencia de discontinuidades absolutas, supone actualmente una tremenda simplificación desnaturalizadora... Sin embargo, también es insuficiente el tratamiento dado a las «hablas de tránsito». Un marco teórico y metodológico adecuado puede ser la comunidad de habla.

Dialektologiaren alderditik, Goñerriko hizkera egiten zen eremuko errealitatea eta errealitate honen baitako hizkuntza-datuek ezkutuan osatzen duten abstrakzioa aztertzen hastean, interesgarria litzateke arestiko eleetan sumatzen den kezka gogoa hartzea, bertako hizkeren erlazioatzeko eta egituratzeko duten era apurtxo bat argitzen lagundu baikaitzakete.

Geografia dialektal klasikoak bi paisaje edo *landscape* aurkezten dizkigu oro har: erdigunearen ingurukoak direnak batetik; erlatiboki homogeenak dira eta batasuna desberdintasunari nagusitzen zaio bertan hizkuntzaren aldetik. Bestetik, eremu transzional biziki dibertsifikatuak ditugu; hauetan, arras distantzia laburretan desberdintasun dialektal sakonak aurkitu ohi dira (Taeldeman 1998: 20). *A priori* jokaturik, Iruñerria konbergentzia eremutat jo beharko genuke, hala orografikoki gora-behera handirik eta iragangaiztasunik ez duen eremua delako, hala hiriburua izanik munta sozio-ekonomiko eta kulturala zukeelako; pentsa genezake Iruñe aldamenetako ibarretako hizkerak neurri batean batu edo berdinkaratu dituzten hainbat hizkuntza-ezagarri Iruñetik edo Iruñerrietik hedatu diratekeela. Hori dio ikuspegi intuitiboak, baina azterketa sakonak egin beharko lirakeke hau guztia honela izan ote den aztertzeko ala Iruñe aldeko hizkera ere banaturik ote zegoen jakiteko; cf. Artola (1985: 99) eta Salaberri (1996).

Gure iritzian, Nafarroako hizkerak neurri batean bederen banatzen dituzten ezauzgarri batzuk Iruñetik biziki hurbil iragaten dira: ikusi besterik ez dago Oltzako hizkeratik Eguesibarkora badela aldea, nahiz orografiaren eta distantziaren aldetik honetarako arrazoi nabarmenik ez dagoen; bien artean, gainera, teorien bederen homogeneizatzailerik lana bete lezakeen Nafarroako hiriburua dago. Pentsa liteke, bestalde, Iruñeko edo Iruñerriko euskararen barrenean ere aldeak zeudela gune batetik bestera; dena den, hurrengo atalean itzuliko gara gai honetara.

Ustea dugu, bestalde, hizkuntzaren aldetik eten, banaketa edo konbergentzia eremu garden-gardenik ez den gurea bezalako lurraldeetan —Eguesibar, Izarbeibar, Iruñerria, Oltza, Olloibar, Goñerria, Gesalatz inguruaz dihardugu—, dialektometria txit onuzagarri litzatekeela, batez ere bere eredurik kualitatiboena balia baleza; horretarako, ordea, alderatu daitekeen datu-oinarri bateragarri bat behar da ezinbestean, eta begien bistakoak diren arrazoiengatik hori orain ezina da guztiz.

Gainerakoan, euskaldunek Iruñean zer nolako multzoa osatzen zuten, zer nolako indarra izan duten —beren hizkuntza ohiturek ingurumariko ibarretara hedatzeko eduki zezaketen ahalaren aldetik ikusirik batez ere— eta noiztik eduki duten xeheki aztertutik eduki beharko genuke, baina oraingoz azpigizarte euskaldunaren erakarpin indarrari buruzko lan diakronikorik ez dago guk dakigula, datu guti baitago. Azkensu honetan, Jimeno Jurioren 1997ko ikuspegia lazki kritikatzin duen Ciervide erromanistaren iritzia dugu:

La presencia real de vascohablantes en Pamplona fue un hecho posterior, de la segunda mitad del siglo XVI y del siglo XVII y fue el resultado de la inmigración interna, procedente de su entorno rural (1998: 511).

Historialarien iritzia ez da ordea, Cierviderena bera, eta toponimiako datuen arabera erreinuko hiriburuan euskara lehenagotik bizirik zegoela dioskute arlo honetan dihardutenek.

3. Nondik nora

Ingura gaitzen emaro-emaro geure lan eremura horretarako 16. orrialdean dakargun mapa baliatuz. Sakanan sartzen dugu Arakil ibarreko partaide den Irurtzun

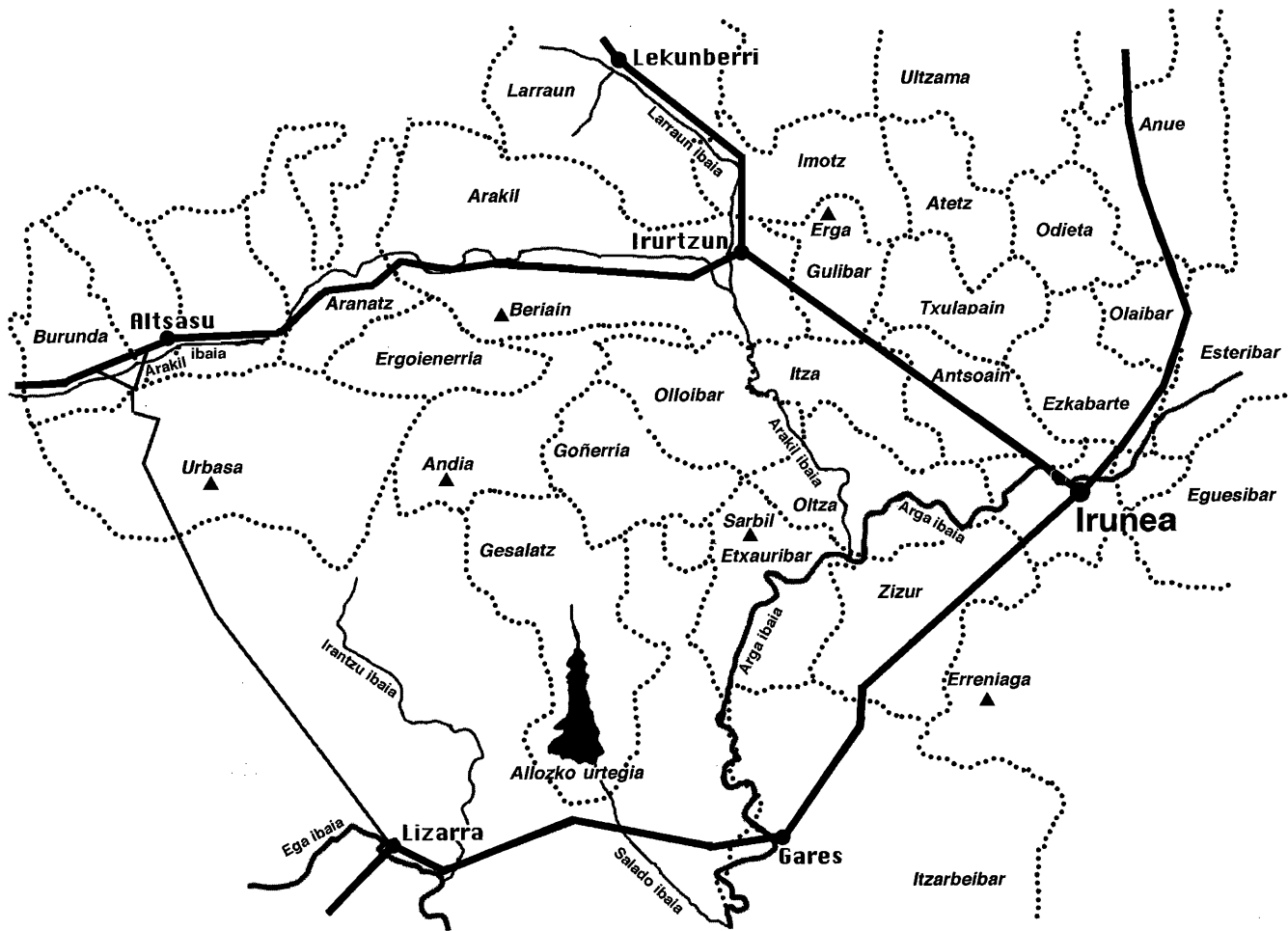
herria. Sakana deritzanaren barrenean beti ere, Arakil ibarretik ezker, harantzaxeago, Aranatz dugu, administrazioz Ergoiena ere barrenean duena, eta Altsasu aldera, berriz, Burunda. Ibar hau dialektologiaren alderditik behar den bezala azterturik dago eta gu ez gara, beraz, ur horretan sobera murgilduko; aski du irakurleak Zuazo 1994 lan zehatz eta argira jotzea. Ergoiena Aranatzekin hartu-eman hertsian dakusagu, Arbizu eta Etxarriekin; Burundarekin ere, segur, izan duke lotura; baita, ordea, Andiarekin ere. Andiaz harat Goñerria dago eta berehala Gesalatz, Estellerrian. Andia eta Urbasa Zunbeltzen banatzen dira.⁵ Horiei guztiei loturik egon bide da Ergoiena, Iruñeko dinamika soziogeografikora bezainbat edo gehiago.

Oltzako zendeara edo Olloibarrera bezala, Iruñeko eragina iristen da Goñerrira ere, hizkerak ezagun du, eta pentsatzekoa da historian zehar Estellerriko eragina ere iritsi izan dela Goñerrira. Irurtzuna ere iritsiko zen zalantzarik gabe Iruñeko eragin orotariko hori, eta hori nabaritu beharko litzateke Arakil alderdiko ekialdeko herrietako euskaran, Itzako zendearen aldamenen dauden horietan. Baina Irurtzun Tolosako bidean dago, Gipuzkoara joateko erabili izan den kamioaren ertzean, eta merkatu garrantzizkoa izan da bertakoa: Larraun, Sakana, Iruñerriko mendebaldeko Itzako zendea edo Gulibar, Imotz eta Basaburua, Irurtzunen eraginpean bizi izan direla pentsatu beharko genuke, beraren dinamikaren barrenean edo gertatu direla. Esan daiteke Irurtzunek sal-erosketa eremu bat osatzen duela (cf. Velasco 1981: 96). Esate baterako, lana dela eta 1960tik aitzinera Irurtzunek Basaburu Nagusiko, Imozko, Larraungo ekialdeko eta Goñerriko jendeak bilarazi ditu (Idoy 1981b: 170).

Geure lanari eremu bat finkatzea gauza beharra da eta honen berri ematea dago-kigu orain. Lehenik Goñerriaren geografia-ingurua baliatu dugu, hurbilekoa. Hone-la, *a priori* jokaturik, Larraungo hizkera alde batera utzi dugu, nahiz, inoiz, ezaugarri baten hedaduraz dihardugunean batez ere, bertako datu zenbait ager daitekeen; Larraun urrunsko gelditzen da, Goñerri eta beraren artean Sakana guztia dago. Burunda ere maiz kanpo utzi dugu, nahiz ez beti. Hona bazterketaren arrazoiak: Burundako mintzoak mendebaldeko hizkerekin dituen loturak nabarmenak eta ezagunak dira. Imotz ere guti baliatu dugu; ditugun datuak arrunt fidagarriak dira (Pagola 1992b), baina Goñerriko hizkeratik urrun gelditzen da.⁶ Eguesibar ere urrunsko dago: bitarte horretan Olloibar eta Oltza nahiz Iruñerriko eremu gehiago ditugu, baina badu alderaketarako hobari handi bat metodologiaren aldetik, bertako mintzoa ezaguna da eta datuak egiaztagarriak; loturak ere nabarmenak dira Goñerriko eta Eguesibarko hizkeren artean, lan honetan ikusiko denez. Baliatu, Ergoieneko, Arbizu-Etxarrietako, Arakilgo, Olloibarko, Oltzako, Izarbeibarko eta Gesalazko hizkerak baliatu ditugu alderaketarako eta baita Eguesibarkoak ere; ondoko Elortzibar-ko Zabalegiko 1785eko prediku bateko datu batzuk ere baliatu ditugu bakanka, iturria beti Yrizar (1992) izanik. Iruñetik goiti eta Irurtzundik eskuin dauden iba-

(5) Nafarroa umela eta Nafarroa mediterranea eremu horretara biltzen dira, eta baita artzantzaren garrantziak eraginik, jendeak ere: izarbeibartarrak, Tafalla alderdikoak, estellerritarrak, ergoienarrak, goñerritarrak, erriberanesak... Inguruko herri eta ibarrek bereganatu nahi izan dute eremu hau, baina Gorteek beti lortu dute nafar guztien ondare izaten jarrai dezan. XVI. mendean 60.000 eta 100.000 aziendak buru artean zegoen bertako bazkalekuean eta XX. mendearen hasieran, berriz, 30.000 buru zeuden.

(6) Golderazkoak diren ezaugarri hauek, esaterako, Goñerrikoen guztiz bestelakoak dira: *etxe, eguzki, elkarrekin, gazte, ambeste, bost, putzu, ewri, aingeru, arratoi, eke, esan, iñor, emango, beste...*

rretako datu batzuk ere erabili ditugu eskuartean, hizkuntza-ezaugarrien hedadura zein den jakiteko batez ere. Hurrengo ibarrok dira aintzat hartu ditugunak: Gulibar —adizkiak soilik (Yrizar 1992)—, Imotz, Itzako zendea, Txulapain, Ezkabarte eta Olaibar ibarrak, eta batzuetan baita goraxeagoko Atetz, Odieta eta Anue ere. Esteribar-Erroibarko datuak gutitan aipatu ditugu; Artzibar eta Aezkoakoak ia bat ere ez, salbu arlo lexikoan.

Herriak zehazki hurrengoak ditugu: Ergoienetik Lizarraga eta Dorrao; Unanu lexikoaren alderaketarako baliatu dugu. Aranaztik Arbizu eta Etxarri. Arakildik, berriz, Arruazu, Uhartte, Irañeta, Murginduetza, Ihabar, Urritzola eta lexiko apur baterako Izurdiaga; Egiarretako datu apur batzuk ere ikuskatu ditugu. Beste aldetik horrela gelditu da hautua ezinbestean: hegoaldeetik Gesalazko Muzki eta Izarreibarko Gares eta Uterga —herri honetan agertutako dotrinako datuak bertakotzat jotzeko ohitura dagoenez gero—. Goñerri ondoan Ollok ordezkaten du Olloibar eta Oltzak nahiz Iberok Oltzako zendea: Iberon alkartzen dira Arakil eta Arga uhaldeak. Goñerriko ordezkari Goñi herria dugu bereziki. Eguzkialdera Gulibarren Zia eta Aginaga ditugu, datu bakan zenbait dutenak eta baita Larunbe herriko Oraien auzoa ere —lehen herria zena—. Imoztik Goldaratz baliatu dugu eta Txulapaindik Usiko, Beorburuko eta Nabazko datuak ditugu. Ezkabartetik Anotz dugu nagusi, baina baita Makirriain ere. Goiti, Atetz Zigandak ordezkaten du, Odieta Ziaurritzek eta Olaibar Olaitzek. Eskuin, Lantz eta Etulain ditugu Anuerako. Esteribarko berri Eugi eta Iragiko datuen bidez dugu eta Erroibarko datuak Mezkitritzen nahiz Lintzoainen bildu dira. *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa* —aurrerantzean EAEL— da usu Itzako zendeatik eskuin dauden ibarrotako datuen iturria.

Jokalekua hautatzerakoan berebiziko garrantzia eta eragina izaten du aztergaiaren egoerak, Euskal Dialektologiarenak geure kasuan. Dakigunez, Nafarroako hainbat alderditako hizkerak hobeki ezagutzen ditugu beste batzuetakoak baino; Elkanoko Joakin Lizarraga idazlearen lanari esker, gezurra dirudien arren, hobeki ezagutzen dugu Eguesibarko euskara Larraun ibarrekoa baino. Bonaparte bera ere ibili zen Eguesibarko berri ikasten, eta ele multso pollita bildu zuen Elkanon. Hiztegi hau bera, gainera, beste hiru herritan ere bildu zuen, eta orain, hein batez bederen, egoki aldera daitezke lexikoaren alderditik Eguesibar, Gares, Oltza eta Goñerria (Ondarra 1982). Nahiago genuke zerrenda horretan berean Arakilgo, Larraungo, Olloibarko, Itzako zendeako, Gulibarko, Txulapaingo,⁷ Odietako,⁸ Zizurko eta Galarko eleak ere baldin baleude, baina printzeak egin zuena egin zuen, ez gehiago. Norbaitek egin beharreko lana da oraingoz Sakanako, Larraungo eta Basaburuko berri biltzea, eta lan horiek ere, helburuetarik bat bederen, Nafarroako euskararen barrenean ibarretako hizkerak duten antolatzeke era eta egitura argitzea izan beharko dute.

Goñerritik Eguesibarrera bitartean ibar gehiago daudela argudiatuak, Elkanoko datu aberatsak azterketatik kanpo uztea egin daitekeen gauza da, baina Elkanoko emaitza lexikoak adierazgarriak eta erakusgarriak direla uste baitugu, Bonapartek bildu datue-

(7) Damaso Intzak zioenez Otsakarren eta Beorburun Ultzamako euskara bera egiten zen (Yrizar 1981 II: 274).

(8) Basaburu Nagusiko euskararen arras antzekoa zekusan Aita Intzak Odietako (Yrizar 1981 II: 268-9). Kike Diez de Ultzurrunen ustez bereziki Ultzamakoaren iduria da Odietako euskara.

tarik batzuk hona ekartzea interesgarria iruditu zaigu. Hautatu ditugun emaitza hauek erakutsiko digutenez, muga antzeko zerbait bada Goñiko euskaratik Elkanokora, geolinguistikoki eta kualitatiboki garrantzia duela uste duguna. Muga honetatik eskuin, dakartzagun adibide hauetan, Elkano bere ekialdera dauden hizkera batzuekin lotzen da: Erroibarrekin edo Aezkoarekin gehienetan; Zaraitzu edo Erronkarirekin ere batera doa ele batzuen kasuan, eta beste aldi bakan batzuetan baita Zuberoarekin edota Ipar Euskal Herriko idazleen testuetan ageri diren aldaerekin ere.⁹ Aldiz, hautatu ditugun eleetan Goñi herriko emaitzak gehiago hurbiltzen dira Arakil aldeko nahiz Sakana aldeko euskarara edota Larraun alderdikora; beti ere ekialderagoko horietarik desberdina da Goñiko emaitza eta erdialdeko hizkeren kutsua hartzen du. Ikus ditzagun, bada, hurrenkera honexetan ikusi ere, Elkanoko, Garesko, Oltzako eta Goñiko emaitza hautatuok:

1 *abuña* / *espoma* / *apar*, *abuñe* (“de la bouche”, Bonapartek dakarrenez) / *apar* (ahokoa nahiz bestelakoa). 2 *akar in* / *akar in* / *mokoka in* / *mokoka in*. 3 *altaka*: (loren *altakan* & loren *ondoan*) / loren *ondoan* / loren *ondoan* / loren *ondoan*. 4 *altxatu*, *ortzi* ‘ezkutatu’ / *ortzi* / *ortzi* / *ortzi*.¹⁰ 5 *aitzinatu*, *aurreratu* / *aurreratu* / *aurreratu* / *aurreratu*.¹¹ 6 *antzarón* ‘oca, ganso, ánsar’ / *anzaron* / *antzarara* / *antzara*. 7 *aran* / *ukarain* / *aran* / *okarin*, *aran*. 8 *aratxe* / *txal* / *txal* / *txal*. 9 *artxori* ‘estornino’ / *zozobeltx* / *zozobeltx* / *zozobeltx*. 10 *aspintx* / *aspintx* / *atximixke* / *atximixke*. 11 *aspintxatu* / *aspintxatu* / *atximisketu* / *atximisketu*. 12 *bardin* / *igual* / *berdin* / *berdin*. 13 *bartz* / *bartz* / *bartz* / *partz*. 14 *basillar*, *usillar* ‘ocila’ / $\emptyset$ / *usiller* / *usiller*. 15 *beatz* / *eripulgare* / *beatzandi* / *beatzandi*. 16 *berant* / *berandu* / *berandu* / *berandu*. 17 *bida*, *bi* / *bi* / *bi* / *bi*. 18 *bilkor* / *sebo* / *gilbor* / *gilbor*. 19 *bixar*¹² / *muxar* / *muxer* / *muxer*. 20 *elle* ‘artilea’ / *ile* / *ille* / *ille*. 21 *eri* / *eri* / *beatz* / *beatz*. 22 *eri* / *enfermo* / *enfermo* / *enfermo*. 23 *esnebelar* ‘euforbio’ / $\emptyset$ / *esnori* / *esnauri*. 24 *estrabile* ‘barrukia, ukuilua’ / *estrab* / *estrab* / *estrab*. 25 *gau*, *gori*, *gura* / *au*, *ori*, *ura* / *au*, *ori*, *oré* / *au*, *ori*, *oré*. 26 *gibelatu*, *atzeratu* / *atzeratu* / *atzeratu* / *atzeratu*.¹³ 27 *gora*, *altu* / *altu* / *altu* / *altu*. 28 *ispiku* ‘lavanda’ / *esplego* / *ixkiripur* / *ixkiripur*. 29 *istazain* ‘iztazaina’ / *istazain* / *zangazpi* / *zangazpi*. 30 *itze* / *intze* / *iltze* / *iltze*.¹⁴ 31 *kafi* / *kabi* / *kabi* / *kabi*. 32 *-kal* (idurikal) / $\emptyset$ / *-kal* (idurikal) / $\emptyset$. 33 *kokin*, *txar* / *txar* / *txar* / *txar*. 34 *kurexa* / *gurixa* / *puruxe* / *puruxe*. 35 *lertxon* / *lertxon* / *lertxon* / *gurilo*. 36 *listatu* / *erreluzitu* / *listetu* / *dristetu*. 37 *malda* & *lar* ‘sasia’ / *malda* & *lar* / *lar* / *lar*. 38 *mare* / *limako* / *mare* / *bare*. 39 *nombre*¹⁵ & *izen* / *nombre* / *izen* / *izen*. 40 *ordi* & *mozkor* / *ordi* / *mozkor* / *mozkor*.

(9) *Orotariko Euskal Hiztegia* nahiz Nafarroako beste hiztegi batzuk baliatu ditugu datu hauek izateko: Ultzamako eta Erroibarko datuetarako O. Ibarra (1995b eta 1996); Baztangoetarako M. Izeta (1996); Aezkoakoak geuk eratu baina argitaratu ez dugun hiztegiari dagozkie.

(10) Goñiko Ebanjelioan <ezue nei alchatu beguiec> bezalako adibideetan altxatzea ‘goratzea’ da.

(11) Nahiz Goñin Bonapartek *aitzin* eta *aurre* bildu zituen; Goñiko Ebanjelioak, bestalde, <*alcine*> dakar (Ondarra 1987: 131).

(12) Kasu honetan Eguesibar Erroibarrekin batera doa —*bizerra*— baina ez Aezkoarekin: *muxar*.

(13) Baina Goñin *gibel* eta *atze* bildu zituen Bonapartek.

(14) Mendiaz bestaldera ere *iltze* dugu Ergoieneko Lizarragan.

(15) Egun ere Nafarroa Garaiko ekialdeko hainbat ibarretan, hala *izen* nola *nombre*, biak erabiltzen dira euskaraz.

41 *orre* 'enebro' / *ipuru* / *ipuru* / *ipuru*. 42 *pe* & *azpi* / *azpi* / *azpi* / *azpi*.¹⁶
 43 *peña* / *peña* / *barga* / *barga*. 44 *puntx* / *pintxa* / *erren* / *erren*. 45 *saltarin* /
saltaporrai / *saltarin* / *martinsalto*. 46 *txindi* / *txispa* / *txispe* / *txispe*. 47 *txin-*
dila 'lenteja' / *txindila* / *txingill* / *txingill*. 48 *txorta* / *txinta* / *tanta* / *tanta*.
 49 *urrrin* 'kerua' / *urrrin gaixto* / *usai* / *usai*. 50 *urrrin izan* / *urrrin gaichto izan* /
usei izan & *izendu* / *usei izan* & *izendu*. 51 *usu* & *maiz* / *amenudo* / *maiz* / *maiz*.
 52 *xeatu* / *txikitu* / *txikitu* / *txikitu*. 53 *xilko* / *xila* / *txiliko* / *zille*.¹⁷ 54 *zar-*
tzutu / *zartzaro* / *zartzaro* / *zartzaro*.¹⁸ 55 *zirain* / *sangijuela* / *izein* / *izein*.

Hurrengo honetan, esaterako, Eguesibarko hizkera ez bezala, nabarmen doa Goñerria erdialdekoago diren hizkera batzuekin: *txintxurri* / *txintxurri* / *txintxurri* & *estarr* / *txintxurri* & *estarr*. Mendebaldera, Gesalätzen ere *estari* (sic) dugu testuetan (Lecuna 1973: 390).

Lexikoaren aldetik eta beste zenbait ezaugarriren aldetik dagoen «muga» edo lerro hori Eguesibarko Elkanotik ezker iragaten bada eta Goñerria bestaldera geratzen baldin bada, Oltzako zendeako euskara zein aldetan geratzen den jakitea da gure hurrengo kezka. Itxura guztien arabera, Oltzako zendeako lexikoak ere Goñerrikoak bezalako kokapen geolinguistikoa du. Hori horrela, Iruñeko euskarak nora jotzen zuen gehiago galdegin liteke, Oltza alderdikora ala Eguesibarkora; zenbat euskara mota egiten zen Iruñean? Ez dugu uste galdera honi erantzuteko bezainbat datu dugunik, ez dugu ongi ezagutzen Iruñeko euskara eta Garesko euskararen kasuan ere antzeratsu gaude.

Badirudi berezixkoa zela mintzo hura. Bonapartek Etxenikeri 1866ko abuztuaren 15ean igorri gutunean Garesen euskara erdi itzalirik dagoela eta «gutziz desberdina» dela dio (Urquijo 1910: 295). Jose Maria Satrustegi euskaltzainari aitona Garesko euskarazko esaera zorrotzak hango mintzaira berezian kontatzen zizkion (Yrizar 1992: 461). 'Ehun = 100' adierazteko, *egun* nahiz *bortzetan ogei* erabiltzen omen zen (Ondarra 1982b: 649), esaterako.

4. Baliabideak eta testuetako arazoak

4.1. Itxuraz, ikusi batera bi eremu ditugu azterketarako, Andiaz alde batera eta bestera daudenak. Esan ote daiteke eremu hauen artean biltzen diren isoglosen egituraketari dagokionez, bi eremuen artean dagoen eten lektala, azterketarako baldintzetan eremu batetik bestera dagoen lezea eta eten orografikoa bezainbatekoa dela? Datuek beharko ligukete erantzuna eman. Halaz guztiz ere, balizko erantzunak irudikatzeke eta hipotesiak frogatzeko xedetan aurkeztu ohi diren datuak eta alderaketa saila beren horretan eskaini aitzinetik ohar sail bat egin nahiko genuke. Lehen-lehenik ditugun datuak eta baliatzen ahal ditugun lanabesak aurkeztu

(16) J. M. de Ibero idazle munarriztarrak *pean eta azpien* dakar, ordea (Satrustegi 1987).

(17) Andiaz bestaldera ere *zille* dugu Arakilgo Irañetan (Erizk.), Etxarrin bezala. XVI mendeko Gas-teizen *Çila* zegoen.

(18) Nahiz Goñerrian *gazteztutu* erabiltzen zen. Bestalde, *-tasun* ere badugu: *Aurtasunean etciñen icendu bercetaco, beicic jostaceo, chanza, ta mille burle eguireco gurasoegui* (Ondarra 1991: 159).

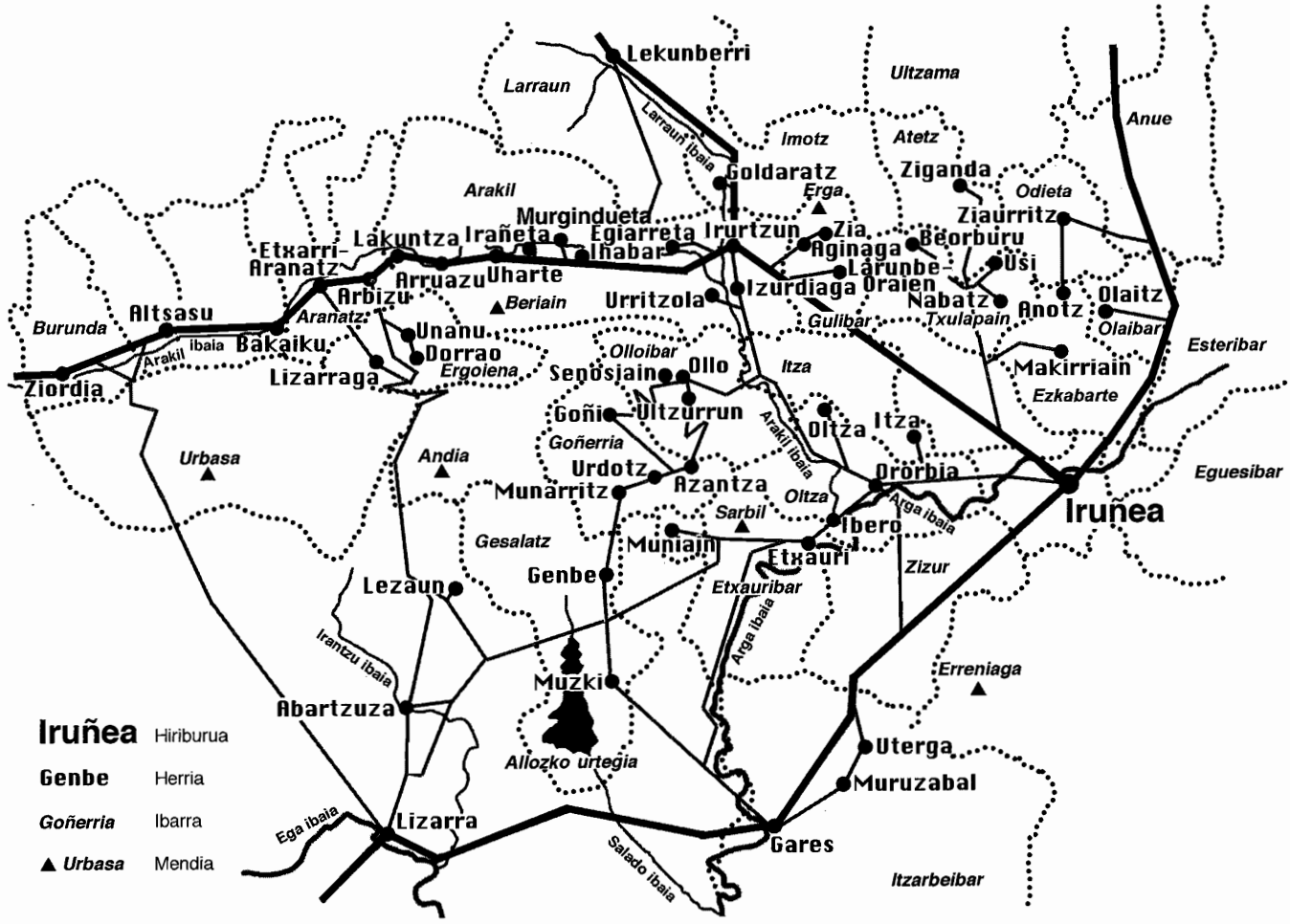
behar ditugu, eta ondoren lanabes hauek dituzten kokken eta akatsen berri eman, ez baitira guti.

Lehenbizikotik aitortzen dugu ez dela egiteko erraza gertatu datuak hautatzea; hau ez da harrizkoa, dialektologia lanetan datuak hautatzea eta diskriminatzea izan ohi da burukomin gehien dakarren jarduna. Goñerriko hizkera ezagutzeko eta deskribatzeko era guztietako datuak behar genituen, baina ondorioetara iristeko nagusiki datu kontrastiboak nahi izan ditugu, aldeak erakusten dituztenak, hizkeren arteko lezeen berri ematen digutenak. Horrezaz gain, Goñerriko hizkerak inguruko hizkerekin eta eremu zabalagoekin dituen loturak ere adierazi beharra zegoen. Goñerriko hizkerari buruzko deskribapen orokor bat egiten den lehen aldia denez, onartzeko modukoa iruditu zaigu inoizka kontrastiboak ez diren datu deskriptiboak ere sartzea, izan ere beti ez da erraza gertatzen Goñerriaz landako inguruko ibarretako ezaugarri edo datu zehatz horiexek edo parekagarriak aurkitzea; ezin utziko dugu sartu gabe Goñerriko datu interesgarri bat ondoko ibarretan nola esaten den ez daki-gulako soilik.

4.2. Euskal Dialektologiaren egoera ez da desira genezakeena ere, baina arazoak arazo, urratsak egitea beste biderik ez dakusagu oraingoz. Gure datuetarik anitz lehen eskukoak ez izateak eta fragmentarioak gertatzeak eragin du orriotan agerpen maiztasunaz eta aldaera baten nagusitasunaz edota atzerabidean egoteaz horren guti mintzatzea; ezinbestean gertatu da honela eta ezagun duke hori deskribapenaren kalitaterik ezak. Inoiz, gainera, ezaugarri bat leku batean ez agertzeak ezaugarri horren inexistenzia postulatzeko tentaldira eramán gaitzake; testuetan oinarriturikako honelako lanetan era honetako arazoak biderkatu baizik ez dira egiten. Esate batera: hitz hasierako *tz-* (“tzakur”, “tzerri” e.a.) ez da ageri ez Goñerriko testuetan ezta Bonaparteren datuetan ere. Berrikuntza hori bada, ordea, ondoko Ollo herrian, *Erizkizundi*-ak dakarrenez. Zer pentsatu behar dugu Goñerriko, ezaugarri hau ez zegoela, ala bazegoen zerbait printzeak ez zuela islatu? Bonaparteren Aezkoako datuetan ere ez da ageri *tz-*rik, baina ibar horretako mende honetako mintzoan guztiz arrunta da ezaugarri hau.

4.3. Lanabesak aurkezten Andiaz hegoaldera ditugun lekukotasunetarik hasiko gara. Datuen eta testuen aldetik, XVII. gizaldiko Juan de Beriain idazlea, XVII. gizaldiko Urdozko salaketa bateko hitz batzuk (Satrustegi 1987), Izarbeibarko XVIII-ko Utergako dotrina bat (Ondarra 1980), Garesko Bonaparteren inkestako emaitzak (Ondarra 1982), Obanosen agertu diren bertso batzuk (Ondarra 1993e), Oltzako Bonaparteren inkestako emaitzak (Ondarra 1982), Ororbiako 1758ko testu bat (Satrustegi 1987 eta Ondarra 1995), Oltzako Iberoko guruzpideko otoitz bat (Arraiza 1988), Joseph Markotegi Goñikoaren Olloko XVIII-ko predikua (Knörr 1992), Goñiko Bonaparteren inkestetako emaitzak (Ondarra 1982), Bakaikuko ikertzaile Ondarrak berak argitaratu Goñerriko testu zahar eta lokalizazio arazoz beteak eta Olloibarko Ollon mende honen hasieran Eusebio Etxalarkoak *Erizkizundi Irukoitz*-erako bildu emaitzak baliatzen ahal ditugu. Estellerrira begira, Gesalazko Muzkiko XVIII. gizaldiko Martinez de Morentinen testu luzexkoak gelditzen zaizkigu (Lecuona 1973); nahi izanez gero, Muzkiko Elizalderen XVIII. gizaldiko dotrina ere baliatzen ahal da. Adizkietarako Bonaparteren zerrendak eta Yrizarren azterketak (1992)

balia ditzakegu. Toponimiaren aldetik P. Salaberrik argitaratu Eslaba aldeko datuak eta Artaxoako bakan batzuk —Jimeno Jurío & Salaberri 1998— erabil daitezke, eta baita Etxauriko zerbait ere (Ollaquindia 1997).¹⁹

Sakanara mendiaz bestaldera joz gero Ergoieneko euskara bizi eta ñabarra dugu batetik, oraintsuko artikulu batean aurkeztzen zaiguna (Solís 1993). Bestetik, Euskaltzaindiaren *Euskal Herriko Hizkuntza Atlas*-eko —aurrerantzean EHHA— batzordeko Koro Seguiolak Dorraon egin inkesta lanaren emaitza bikaina baliatu ahal izan dugu, eta baita Isabel Razkin Lizarragak idatzi “Dorrauko euskara” lan argitaragabea ere. Arbizuko datu batzuk ere badira, EHHA-rako A. M. Echaidek bilduak. Etxarriko datuak ere baditugu (Karasatorre, Erdozia & Ulaiar 1991); orain, berriki, 1998an Maizek eta Mundiñanok batera atera duten lana balia dezakegu. Ezker, Burunda aldean Kandido Izagirrek argitaratu elkar hizketak eta datuak ditugu (1967), eta baita Ondarrak bere sorterri Bakaikun bildu eleak ere (1965). Koldo Zuazoren lana da, orain, Burundako euskararen itzulginguruak ezagutzeko lanabesik hoberena (1994).

Nafarroako euskaldunen mintzoak I eta II liburuetan atera ziren testuak ere —aurrerantzean NEM— baliatu ditugu: Ergoieneko Lizarragakoa, Aranazko Etxarrikoa, Arakilgo Arruazukoa eta Urritzolakoa hain zuzen. Bide beretik, egungo datuen artean eta ekialdeko Arakilerako, Irañetako, Ihabarko eta Urritzolako datuak baliatzen ahal ditugu, *Euskal Herriko Atlas Etnolinguistikokoak*, eta baita guk geuk 1982.ean Antonio Arraiza jaun ihabartarrari bildu genizkion batzuk ere. A. M. Echaidek hiruratan hogeigarren hamarkadan egin inkestei esker, Arakilgo Murginduetako eta Lakuntzako nahiz Ergoieneko Unanuko berri badugu (1989). *EAEL*-n berean Ollolibar ondoko Gulibarko Larunbeko datu batzuk ditugu. Izurdiagako eltxo batzuk ere badira, transkribapena nahi genukeen bezain fidagarria ez bada ere (Idoy 1980-81). Eskuineragoko ibarretako egungo euskara amifiñ bat ezagutzeko berriz ere *EAEL*-ko elkar hizketak baliatzen ahal ditugu: Atezko Zigandakoa, Txulapaingo Usikoa, Odietako Ziaurritzkoa, Ezkabarteko Anozkoa edo Olaibarko Olaizkoa. Datu solte gehiago Artolaren zerrendetan dugu (1992). Daturik osoenak, dena den, XIX. mendekoak eta XX. mende hasierakoak ditugu eremu honetan: Txulapainerako Nabazko *Erizkizundi*-ko datuak eta 1826ko Nuingo idazkia ditugu eta Ezkabarterako Maki-riango 1828ko dotrinakoak. Ezker, Imozko Goldarazko datu zehatz eta fidagarriak ditugu, Rosa Miren Pagolak bilduak (1992b).

Gure jardunerako garrantzi handikoa den Arakil ibarrerako baditugu mende hasierako datuak, *Erizkizundi Irukoitz*-ak Uharte-Arakilen eta Irañetan bilduak; zorigaitzez, *Erizkizundi*-ak Ihabarren eta Egiarretan bilduak galdu ziren. Irañetako *Erizkizundi*-ko datuek dialektologian ohikoa den arazo baten aurrez aurre jartzen gaituzte eta diakronia eta diatopia nahaska eta eratzarki lantzeko arriskuaren aukeraz leialki ohartarazten. Datu zaharragoak ere baditugu, Juan Miguel Gastesi Irañetako seme (1798-1861) eta Lakuntzako erretorearen XIX. mende Erdiko *Mayatzeko illabetia*:

(19) Oroit Etxauribarko euskara, Gesalatz, Goñerri, Oltza, Ollolibar eta Itzakoa bezala, “ultra-pamplonés” izeneko azpieuskalkira zekarrela Bonapartek; erabilpenaren aldetik makalxe zegoen euskara Etxauribarren printzearen garaian, ondoko Zizurren, Arangurenen, Eguesibarren, Elortzibarren eta Izarbeibarren bezala, mapako hori kolore ahula lekuko.

Mariaren illabetia idazkietan hain zuzen ere (Ulayar 1987). Arakil berean Uharteko kristau ikasbidearen argitalpen bikaina ere balia dezakegu, baina ez dakigu nork eta noiz idatzia den; ezagun du, ordea, Uharteko hizkera jatorra ageri dela bertan (Ara-kama 1994: 569). Lakuntzako 1838ko otoitz batzuk eta zaharragoa izan daitekeen prediku bat ere baditugu (Satrustegi 1987: 229-234); azkenik, Arruazuko hizkera-
ren kutsu nabarmena duten Sakana aldeko idazki batzuk ere badira, Aralarko sain-
dutegian bilduak (Satrustegi 1987: 186).

Lanari ekiteko moduan gaude, beraz, baldin egonarri apur batekin, ditugun hiz-
kuntza datuak, testuak eta baliabideak xeheki aztertzen baditugu. Hona, orain, hauei
buruz egitea komeni den hainbat argibide:

4.4. Gure datuak hizkuntza ezaugarriak izanen dira, baina ez edozein datu, hau-
ratu dugun eremu hau dialektologiaren alderditik aztertzeko eta bertan azpierenmuak
banatzeko bezainbateko garrantzia edo gaitasuna dutenak baizik. Beste aldetik, edo-
zein bi eremuk edo gehiagok batera dituzten hizkuntz ezaugarri andana kontuan
hartu beharko dugu, eta baita ezaugarri hauek inguruko ibarretan zer nolako heda-
dura duten ere. Honela, ibarretako hizkerak bata bestearekin nola erlazionatzen eta
egituratzen diren aiseago ikusten da, eta bide batez, hizkera edo dena delako horiek
dialektoei —azken batean euskalkiei— loturik nola dauden ageri zaigu.

4.5. Lanerako darabiltzagun testu edo eskuizkribuak erlatiboki diatopikoak dire-
la diogu. Gure lanabesetan bada adibide bat. Goñin sortu Markotegi apezak prediku
bat idatzi zuen Ollon 1777an irakurtzeko. Kasu honetan badakigu egilea nor den eta
non sortu zen, badakigu idazkia noizkoa den, eta badakigu zein herritan egiteko ida-
tzi zuen. Nahi genituzke honelako zehaztasunak Nafarroa Garaiko beste testu zaha-
rretarako ere! Halaz ere Markotegiren idazkian anitz dira ez Goñiko sortzezko bere
hizkerari ezta aldaka-aldakako Olloibarkoari dagozkion hizkuntza aldaerak.

4.6. Handiak dira baliatzen ditugun testuetan gertatzen diren lokalizazio arazo-
ak. Esaterako: Bonapartek 1869. urteko lehen hilabeteetan Oltza herriko hizkuntza
datuak bildu zituen Donibane-Lohizunen Juan Martin Ugartek emanik; datu zeha-
tzak dira hauek. Bestalde, Oltza zendeako Ibero herriko gurutzearen otoitz bat ere eza-
gutzen dugu, eta pentsa liteke bertako hizkuntza ezaugarriek Iberoko iragan
mendeko euskara leial irudikatzen dutela. Bestetik, Izarbeibarko Muruzabalen aur-
kitutako sermoi batek, Oltza zendea dagoen Ororbia herri izena eta 1758 data dara-
matza, eta berarekin batera beste sei prediku gehiago daude idazkera berdinarekin.
Testu horretako hizkera benetan Ororbian egiten zena dela onartu behar ote dugu?
Bonaparteren Oltza herriko datu Donibane-Lohizunen bilduak eta Ororbia (1758)-
ko datuak bat ez badatoz, zer pentsatu behar dugu: Bonapartek ez zuela xuxen joki-
tu inkestagintzan? Ororbia (1758) delako hori ez zuela ororbiar batek idatzi, eta
Ororbian predikatu zela baizik ez dakigula?

Oltzako datuak —Bonapartek eskaintzen duen fidagarritasunagatik eta Iberoko
gurutzearen otoitzari suposatzen diogunagatik— ezagunxeak direnez, pentsa ote lite-
ke hauetan oinarritzea aski dela Ororbia (1758) izeneko testua Oltzako ala Goñerri-
koa den —han ere agertu baita idazki hau— jakiteko? Horrela ote da hori benetan?
Honela balitz, aiseago litzateke «Goñerriko testuak» izenburupean dugun idazki
andana horretan argitasun eta ziurtasun zerbait ateratzea. Eta ezin ahan-tzi da, bestal-

de, Bonapartek joan den mendeko bigarren erdialdean Donibane-Lohizunen Vicente Gulinarengandik bildu Goñi herriko inkestako erantzunak ere ezagutzen ditugula. Aski ote da hau guztia «Goñerriko testuak» izenburupeko idazki andana horretan zein den benetan Goñerrian mintzatzen zen euskaran idatzia eta zein ez jakiteko? Goñerrian agertu diren testu anitzetan itxura guztien arabera sumatzen den polimorfismoa eta Goñerriaz kanpoko hizkuntza ezaugarrien kopuru hazia dela medio, bakar-bakarrik Bonapartek Goñi herrian bildu ezaugarriekin zinetan eta benetan bat datozen testuetarako gorde liteke, esate baterako, «Goñerriko testua» izenburua.

Arestian esan bezala, Ororbia (1758) horrek haurride biki bat dauka, Aita Fernando de Mendoza kaputxinoak Goñerriko Munarritzen 1921.ean aurkitu sermoi batzuen artean dagoena. Testu batetik bestera alde zerbait dago hizkuntza ezaugarrien aldetik, baina ez da nabarmena; irakurketa arras zorrotza egin ezean, nornahik esan lezake bi testuak berdinak direla, bata jatorrizkoa eta bestea kopia baino ez dela. Honatx bi testuen arteko aldearen lekuko diren pare batzuk; lehena Satrustegik argitaratua da (1987: 96) eta bigarrena Ondarrak argitaratua (1995: 180-1): *Espeññecoa / Españñecoa, ciudedean / ciudade(an), vicie / vicia, iñ / eguin, corpuceco / gorpuceco, eiñ 'hain' / ein, garaitu / garaytu, nauronec / neuronec, niñe 'ninan' / nine, bainçe / beinze, disquioze / dizquioze, ssaquiñeçe / ssaquincece, bara 'baldin bada' / bara, tucela / duzela, çauren / zeurren, machetatic / manchetatic...*

Ondarrak dioenez jatorrizkoa Satrustegik 1987an argitaratu zuena da (92-96) eta kopia Ondarrak berak 1995ean kaleratu zuen “Goñerri aurkitutako testuak (VII)” (176-181). “Goñerri aurkitutako testuak (VI)” eta “Goñerri aurkitutako testuak (VII)” euskara berdina ez duten arren egile berarenak izan daitezkeela dio Ondarrak, bestalde.

4.7. Zorionez euskaltzain bakaikuarraren ikerketek beste fruitu bat ekarri digute berriki eta Juan Martin de Ibero (1729-1783) Munarrizko idazle goñerritarra ezagutzeko aukera izan dugu. Joakin Lizarraga baino lehen hasi zen euskal predikuak idazten, eta beraren idazkietarik zazpi Satrustegiren eskuetara iritsi diren Muruzabalgo sailean daude; beste hamasei Munarritzen agertu eta Aita Intzaren esku izan ondoren Ondarrak berak ditu.²⁰ Berriki ezagutu dugun idazle honexena da «Ororbia 1758» izendatzen den idazki orain artean arazotsua. Orain badakigu XVIII. mendeko lehen herenean Munarritzen sortu goñerritar batek Oltzako Izun 1755-1774 bitartean euskal predikuak idatzi eta predikatu zituela. Ondarrak dioenez (1996: 254-7), gainera, darabilen euskara Munarritzen ikasi zuena da funtsean, «Izu aldekoa ere aprobetxatzen duelarik». Iberoren idazkietan Bonapartek Oltzan nahiz Goñin bildu lexikoko aldaerak ageri zaizkigu; adizkietan berriz, aldaera zaharragoak ageri zaizkigu Iberorengan Bonapartek Goñin bildu zituenak baino; honela dio Ondarrak: «Oltzan eta Goñin ez bezalako adizkiak ipintzen baitira, jasoago edo estandardagoa pentsa lezakeen erregistroa erabiltzen zuela» (1996: 254).

4.8. Goñerrian agertutako testuetan badira Goñerriko hizkerakoak diren ezaugarri franko eta baita Baztango eta Gipuzkoako ezaugarri ugari ere. Testu hauetan xeheki azertu beharko litzateke eragina. Baina ez bedi pentsa *esan* eta *det* aldaerak

(20) Guk ez ditugu idazki horiek ezagutzen baina adierazi digutenez 1996ko ASJU 30/2-an argitaratzekoak dira.

alkarrekin agertzeak «gipuzkeraren eragina» edota zalantzarik gabeko «apez giputz baten sudur sartzea» salatzen dutenik. Goñerrira hurbil, Ergoienean edo Sakanako leku anitzetan arrunta da *esan* aldaera; Beriain eta Lizarraga idazleek *erran* aldaera erabili zuten arren, Iruñetik ez urrun, Antsoingo zendeako Añezkarren, Itzako zendeako Eritzen eta Saratsan, eta baita Irurtzunen eta Arakilgo Uhartan ere, *esan* erabiltzen omen zen Bonaparteren garaian (Mitxelena 1977, 296.or., 28. oh.). Horrez gain, Lizarraga, Unanu eta Dorraon *dezu* 'duzu' nahiz *dezie* 'duzue' ageri zaizkigu bigarren pertsonarako; behin Arbizura ezkerreko *duzu* eta *duzubie* ditugu (Gaminde 1985). Oro har ezaugarriak guztiak aztertu beharko lirateke, ez soilki aldaera bat edo beste. Garbi ote dago testu hauetarik batzuetan *bezela* aldaera agertzea —eta ez *bezala* edo <*becala*>— Gipuzkoako eragina dela? Zergatik ez da inguru horretan berean asimilazio aurreratzaileak eragin berrikuntza bat bailitzan ikusten ahal? Ez ote zuen Bonapartek berak (Ondarra 1982: 173) Goñin *bezela* bildu?

4.9. Ibar batzuk mende honen hasieran erdararatu dira —Goñerria, Oloibar, Itza—; beste batzuk —Arakil, Gulibar— hizkuntza heriotze egoera gorrian daude; idatzizko datu garaikide homogeneorik ez dugu; testuak nahi baino urriago dira; inkesta homogeneoak egiteko baldintzarik ez dago; soziolinguistika historikoaren ukitua duen azterketa filologiko eta dialektologikoa egin beharko litzateke kontserbatzen ditugun idazkien alorrean, polimorfismo maila nabarmena ageri baitute. Heriotze egoeran dauden hizkeretako ahozko datuetan ere polimorfismo gaitza —usu susmagarria— dago (Irañeta, Murgindueta, Ihabar), isoglosen aldaketa dakarrena (cf. Mitxelena 1977: 170, 7. oinoh.); berdin Urritzolako egungo euskararen ere.

Hainbat interpretazio argudia daitezke azken gai honetarako: batetik prestijioarena dugu; honela, Arakilgo ekialdeko hizkerek *esan*, *ostegun* edo [*xan*] 'jan' bezalako aldaeren aldeko isuria izan dute orokorra dirudien prestijio-norabide edo literatura-norabidean. Ez da aiantzi behar mende honen hasierako *Erizkizundi*-ko emaitzetan Irañetan *xan*, *xakin*, *xegi* eta *ortzillere* aldaerak ageri direla eta badakigu *erran* Arakilgo Uhartetik eskuin erabiltzen zela (Satrustegik ahoz esana). Hala ere, konplexua da irudia; arestian aipatu dugun legez, Bonaparteren garaian Arakilgo Uhartan, Irurtzunen, Itzako Eritzen eta Saratsan eta Antsoingo zendeako Añezkarren *esan* erabiltzen baitzen, ez *erran*. Koldo Artola ikertzaileak *esan* aldaera bildu du mende honen bukaeran Urritzolan, eta Egiarretarako ere *esan* dakar EAEL-k. Gulibarko Larunben ere *esan* bildu du Artolak; hondarreko herri honetan *beste* da, bestalde, bildu den aldaera; Txulapaingo Beorburun, berriz, *erran* bildu du *bestze*-rekin batera eta Usin *erran* eta *bertze* & *berste*; baita, azkenik, *bestenáz* aldaera ere.

Mapa konplexua du Arakil aldeko ekialdeko euskararen egungo egiturak. Irurtzun alderdi horretako hizkera, Urritzolako esaterako, ez dakigu xuxen Irurtzundik eskuin dauden Gulibarko eta Txulapaingoekin batera gehiago ote doan, gainerateko Arakilgoarekin eta Iruñerrikoarekin baino. Hala balitz, Irañeta eta Ihabarko euskaratik Irurtzun alderdikora eten bat dagoela adieraziko luke honek, Urritzolakotik mende hasierako Irañetakora dagoen aldea zaharra dela, ez dela Urritzolako egungo hizkeraren berrikuntza sail bat, Irurtzun ondoan izanak eragina. Hartara, hau honela balitz, Ihabar edo Irañeta bezalako herriak, mende honen hasieran *erran* edo *xan* erabiltzen zutenak —Iruñerrian bezala—, soilik Andiaz gaineko Goñerriarekin edo

Oloibarrekin leudeke loturik ezaugarri hauetan; mendebaldetik, aldiz, Sakanako *esan* eleak eta [*xan*] hots belareak eta Gulibarko *esan* aldaerek inguraturik leudeke Irañeta eta Ihabar. Irurtzun, ez dezagun ahantz, Gipuzkoako, Larraungo, Basaburuko, Imozko, Gulibarko eta Txulapaingo euskaldunak bildu behar izan dituen gunea da, itxura guztien arabera hizkuntza aldaketetarako eremu emankorra; daturik eza nagusi da oraingoz, ordea, eta ezin dugu gauza garbirik atera.

Baina bada gehiago. Mende honetan Iruñerrian eta honen iparreko herrixketan euskara itzali izanak eta Irurtzun aldean ere azken hamarkadetan euskara indargabetu izanak, ekialdetik edota Iruñeritik zetorkien hizkuntz eragina moztu die Arakilgo ekialdeko hiztun euskaldunei, eta euskaraz egiten den lekuetako hiztunekiko harremanak beren ohiturak antzaldarazi ditu, Sakanako mendebaldera «begira» mintzatu behar izan baitute gehiago, Lakuntza, Arbizu edo Etxarriko euskaldunei begira, hain zuzen.²¹ Horregatik, uste dugu galtzeko zorian dauden hizkeretako hondarreko hiztunekin egiten diren inkestetan kasu eman behar dela, hizkera aldaketa prozesu dinamiko eta norabide bakarreko baten aitzinean egon gaitezkeelako.

Gure ustez, Irañetan mende hasieran zeuden ezaugarri batzuk aldatu izanak eta bertako euskarak Sakanako mendebaldekoa isuria hartu izanak lotura izan dezake Urritzolan eta Irurtzun aldean gertatu ahal izan denarekin. Murginduetan, esaterako, *esan* eta *erran*, biak bildu zituen Echaidek hiruretan hogeigarren hamarkadan, eta Mitxelenak ere 1956ko Uharte, Irañeta eta Murginduetako hizkuntza aldaketen norabidearen berri ematen digu. Gure ustez egungo Irurtzun alderdiko Urritzola eta Izurdiaga, esaterako, berritzaile izan daitezke eta Ihabarrek eta Irañetak jasan dituzten hizkuntza aldaketa prozesu beretsuen menpe gertatu ahal izan dira.

Honek ez du *esan* nahi Urritzola batek eskuinera dituen ibarretako hizkerarekin —Gulibar, Itza, Txulapain— loturarik ez duenik. Arazoa konplexua da, gainera. Gogoan izatekoa da hizkerak, dialektoak, ez direla aldaketa diakronikorik gabe irauten duten mintzatresnak. Ezkabarteko 1828ko dotrinan *j-ri dagokion hotsa txistukari sabaiaurrekoa da —*satera*, *ssauchi*—, baina egungo mintzoan frikari sabaikaria ageri da sistematikoki Artolaren Anozko grabazioetan (cf. Ibarra 1995: 282). Dotrina horretan *daus* ageri da, baina egungo mintzoan *euri* bildu du Artolak Anotzen. Txulapaingo Usin eta Beorburun ere frikari sabaikaria ageri da egungo mintzoan eta *eu* diptongoan bi sailetako adibideak ditugu hizkera honetan: Usin *eguri* 'euria' dago eta Beorburun *euri*, baina *berráun* eta *berréun* ditugu herri berean (Artola 1992: 216). Arrazoa dago mende honen hasieran Txulapainen gauzak Iruñerriko antzera izan zitezkeela pentsatzeko: Nabazko *Erizkizundi*-ko datuetan ez da ageri frikari sabaikaria behin baizik: *yain* 'janen'; txistukari sabaiaurrekoa da nagusi: *xan*, *xaiki*, *xain* 'janen'. Bestalde, *au* dagokio *eu* diptongoari, ez *eu* kontserbatzailea: *aurie* 'euria', *daus* 'deus'.

Nabarmena da Irurtzun alderdia trantsizio eremua dugula: bertan Bonapartek *zaidé* 'zait' & *dakit* adizkiak bildu zituen, esaterako. Irurtzuna hainbat ibarretako hiz-

(21) Antzeko zerbait sumatu uste izan dugu azken urteotan Nafarroako beste ertzean. Aurizko azken euskaldunen artean halako kutsu «Luzaidetako» hauteman dugu guk; lehenik Erroibar eta berehala Aezkoa erdararatu direnean, Luzaidetik etorri zaie euskararen agerpen bakarra, eta haiei begira mintzatu behar. Badirudi Aurizko XIX. mendeko gutun batean ere sumatzen dela Luzaideko euskararako isuria —J. A. Irigarayk Kike Diez de Ultzurruni kontatua—.

kuntza-joerak bildu dirateke, berrikuntzak eragin dituzketenak eta inguruko mintzoaren egonkortasuna hein batez «ukitu» duketenak. Bestalde, Iruñetik Irurtzun aldera dagoen eremuko euskarari buruz ez dugu behar hainbat berri eta honek egin beharreko interpretazioak zailak eta arriskugarriak bihurtzen ditu ezinbestean.

Eman dezagun adibide inozo bat: Burunda, Ergoiena, Aranatz, Lakuntza, Uhar-te, Irañeta, Murgindueta eta Ihabarren: *eu* > *au* bilakabidea dago. Urritzolan, berriz, *euri* aldaera bildu du Artolak, eta beste hauek eskuinerago: Larunbe (Gulibar): *euri*, Beorburu (Txulapain): *euri*, Usi (Txulapain): *eguri*, Anotz (Ezkabarte): *euri*, Ziaurritz (Odieta): *eguri*, Olaitz (Olaibar): *euri*. Honen guztiaren aitzinean Urritzolako *euri* horrek koherentzia luke, baina zalantza gelditzen zaio bati zenbateraino den fidagarria. Euskarazko datuak biltzeko gaitasun handirik ez zuen batek egindako lanean, Urritzolatik eskuin, Irurtzun ondoko Izurdiagako etnografiako gaiak landu dira eta bertan agertu diren euskal hitzen zerrendan *autziye* 'trillo', *autziyetu* 'trillar', *aulie* 'mosca' eta *auria* & *auriye* 'lluvia' ditugu (Idoy 1981b: 198). Izurdiaga eta Urritzola elkarren aldakan dauden herriak ditugu, hain zuzen Izurdiaga Urritzolatik ekialdera dago, Arakil ibaia iragan eta berehala.

Honezaz guztiaz gain, Urritzolan berean *euri* eleaz gain *dause* 'deus ere' agertzeak (NEM I, 77) *eu* > *au* bilakabidea egon litekeela adierazten digu; lekukoa, gainera, Artolak zehatz eta ohiko arretarekin oharrarazten duenez, aldaera batzuk «zuzentzen» ahalegindu da erantzunak ematean, eta ezin ahantz daiteke lekukoak, aita Arakilgo urritzolarra zuen arren, ama Larraungo albiasuarra zuela; lekuko bidialektalaren adibide nabaria dugu hau. Itxura guztien arabera, gainera, hizkuntza aldaketetarako joera eta isuria nabarmena izan da Arakil alderdi horretan mende honetan zehar. Gainera, ez dago zertan ukatu Urritzolan *eu* > *au* bilakabidea nahiz *eu*-ren kontserbazioa, bi ezaugarriak batera, noiz nola erabiltzeko aukera; honelako gertakariak hitzunen ezaugarrien arabera neur daitezke soilik eta gu ez gaude hori egiteko moduan. Aitor dezagun, halaz ere, dialektologian eguneroko ogia direla kontu hauek guztiak eta usu honelako datuak baliatuz lan egin beste biderik ez zaiola gelditzen bati.

4.10. Goñerriko testutzat hartu ditugun idazkiak sinesgarritasun handiena eskaintzen zigutenak dira; ez dira Munarrizko bilduman agertu diren testu guztiak Goñerrikotzat hartu, Bonapartek inkesta bidez 1869an Donibane-Lohizunen Vicente Gulina goñitarrarengandik erdietsi datuetara gehien hurbiltzen direnak baizik. Baita, jakina, goñerriar direla dakigun apezten testuak ere, J. Markotegi edo J. M. de Iberorekin gertatzen den bezala, nahiz Markotegiren idazkian kanpoko hizkuntza ezaugarri franko dagoen. Jarraian, Goñerriko hizkeraren atalak biltzeko eta deskribatzeko baliatu ditugun idazkien zerrenda ematen dugu, Goñerriko benazko testutzat har ditzakegunena hain zuzen:

1. *Le Cantique des Trois Enfants*, Bonapartek 1869an argitara emana. Aurrerantzean: *Le Cantique*.
2. Goñiko ebanjelioa (Ondarra 1987). Aurrerantzean: (Eb).
3. «Ororbía 1758» izeneko testua, J. M. de Ibero Munarrizko seme eta Oltzako zendeako Izu herriko apez izan zenak idatzia (Satrustegi 1987 & Ondarra 1995). Aurrerantzean: (Ib).

4. Joseph Markotegi goñitarraren 1777ko Olloko predikua (Knörr 1992). Nabarmen dago idazle honek Goñerrikoak ez diren hainbat aldaera erabili zuela, baina idazkiko gehienak bere hizkerakoak dira. Aurrerantzean: (Mar).
5. Urdozko 1687ko zina (Satrustegi 1987). Aurrerantzean: (Ur).
6. «Bost predikua eta Elizakoak» izendatu duguna (Ondarra 1991). Aurrerantzean: (Pre I, II, III, IV, V) eta (Elizk). Agian XIX. mendekoak dira.
7. «Muruzabal 1751» izendatu duguna (Satrustegi 1987). Aurrerantzean: (Mur). Dituen bi ataletarik soilik bigarrenak du Goñerriko hizkeraren eitea (85-91 or.). Ezaugarri anitzetan J.M. de Iberoren hizkeraren iduria da bertakoa.
8. Ez ditugu ahortzi mende honen bukaeran bildu diren toponimoak eta fitonimoak (Nafarroako Gobernua 1993 eta Irigaray 1982).

4.11. Gainerateko “Goñerriko” testuak ez ditugu kontuan hartu, lokalizazio arazoz beterik baitzeuden: Goñerrikoak ez diruditen hizkuntza aldaera sobera ageri zuten eta susmatzeko arrazoi ugari eskaintzen zuten. Anitz dira baztertu ditugun idazkiak, eta nahiago izan dugu estutik aritu ezen ez zabalegi jokatuagatik azterketa lana zalantzaz eta fidagarritasunik gabeko datuez zamatu. Esaterako, “Goñerrin aurkitutako sei euskal testu (1743-1753)” Goñerriko testu gisa ageri dira (cf. Arakama 1994: 576), baina hurrengo hizkuntza ezaugarriak ageri dira testu horretan: *arrazobe*, *cechan* ‘zitzan’, *bida* ‘bi’, *izattea*, *gogortasona*, *osason*, *dizutet*, *ezaiteala*, *guendu*, *esclabozat*, *dituzutela*, *dan* ‘den’, *esan*, *embestizecoz*, *eche*, *guiti*, *garachu* ‘garaitu’, *verezat*, *zeruda* ‘zerura’, *eizlari*... Horrelakoak Goñerrikotzat ez hartzeko asmoak bideratu gaitu hertsiki jokatzera.

Gure borondatea soilik Goñerrikoak diren ezaugarriak bereiztea baldin bada ere, horrek ez du adierazten, nahitaez, geure datuen artean ediren daitekeen oro ziur-ziur Goñerrikoa zenik; Goñerrikotzat erabili ditugun testuetako ezaugarri guzti-guztiak Goñerrikoak zirela xeheki ziurta daitekeela pentsatzea inozokeria da, baina hori izan da geure urratsak bideratu dituen asmo nagusia. Esate batera, bera sortzez goñitarraren arren, nabarmena da Markotegiren testuko ezaugarri anitz ez direla Goñerrian erabiltzen zirenetarik, baina Goñerriko aldaera ugari dago idazki horretan eta idazlea ezaguna dugu.

Hona hemen, beraz, baztertu ditugun idazkien zerrenda, oro har Ondarra argitaratzaileak eman dien izena gordeaz:

1. Goñerrin aurkitutako sei euskal testu (1743-1753), (Ondarra 1989). Ez dirudite arras Goñerrikoak.
2. Goñerrin aurkitutako lau euskal testu (XVIII. m.), (Ondarra 1990). Gipuzkoako aldaera ugari dakar.
3. Goñerrin aurkitutako testuak (IV), (Ondarra 1992). Sobera arazo ageri da, ez dirudi Goñerrikoa berekoa.
4. Goñerrin aurkitutako testuak (V), (Ondarra 1993). Goñerrikotik eta Gipuzkoako mintzotik du.

5. «Goñerrin aurkitutako testuak» saileko (vi), (Ondarra 1994). Aurrerantzean: (Tes VI). Bada idazki honetan literatura ukitutto bat, eta beraz, Goñerriko ahozko hizkerako ezaugarri batzuk falta ditu. Hasieran gure corpusera sartzeko asmotan izan baldin bagara ere, hondarrean estu jokaturik ez sartzea erabaki dugu. Ezin uka, ordea, ugari direla idazki honetan Goñerriko hizkerako ezaugarriak.
6. Goñerrin aurkitutako testuak (VIII), (Ondarra 1993b). Nafarrera da, baina ez dirudi bereziki Goñerrikoa.
7. Goñerrin aurkitutako testuak (IX), (Ondarra 1993c). Bi idazki dira eta Goñerrikotik nahiz kanpokotik du lehen testuak (303-305). Bigarrena (306-309) Goñerrikotzat jo liteke: bertako ezaugarri multzo nabarmena du, Goñerriko moldeetara arras inguratzen da; kaputxino batek idatzia izan daitekeela uste du Ondarrak (301). Halaz guztiz ere, testu honek arazo bat baino gehiago sortzen du: hegoaldeko alderdietan ageri diren bi ezaugarri dakartza, *zu & zitu* 'zuen & zituen' adizki laburtuak — Gesalatzan bezala— eta motibatiboko *-rgatik* atzizkia, zeinak (*h*)*argatik* edo *zergatik* izan dezakeen analogiaren sorburuan. Ezaugarri horiek biak batera soilik Izarbeibarko Utergako dotrinan ageri zaizkigu. Han ordea, esate baterako, *ure* 'hura' da erakuslea, ez testu honetan bezala iparralderagoko *ore*. Testu hau Goñerriko idazki fidagarrietara sartu behar dela erabakitzen baldin badugu, ondorioak dakartza honek ongi ezagutzen ez dugun eremu honetarako eta beraren banaketarako, gure ustez hegoaldeko hizkerak bereizteko balio duten bi ezaugarri —*zu & zitu* adizkiak eta *-rgatik* atzizkia— nahitaez iparralderagoko edo Goñerriko ezaugarritzat hartu beste biderik ez baitago. Ereduak markatzeko bi ezaugarri interesgarriren ahala ahultzeaz landa, beste arazo bat dakar erabaki honek: zergatik ez da Goñerriko gainerateko testu guztietarik bakar batean ere —edota Bonaparteren datuetan— *zu & zitu* edota *-rgatik* ageri? Batera nahiz bestera joka liteke baina edozein aukerak arriskua dakar. Hartara, zuhurtasunaren izenean testu hau Goñerrikotzat ez hartzea erabaki dugu.
8. Goñerrin aurkitutako testuak (x), (Ondarra 1993d). Baztangotik anitz duela dirudi.
9. «Langarika (17..)» izendatu duguna (Satrustegi 1987). Aurrerantzean: (Lan). Idazki honetan Iruñerriko euskara ageri da. Goñerriko ezaugarri ugari dakartza idazki honek eta geure testuen sailera sartzeko tentaldia izan dugun arren, Goñerrikoak ez diren ezaugarri bakan batzuk ageri direnez ez sartzea erabaki dugu azkenik.

4.12. Hizkuntza-ezaugarriei dagokienez, esan dezagun bukatzeko, geu ere tradiziozko banaketatik abiatu garela: fonologia, izenaren morfologia, aditzaren morfologia, sintaxia eta lexikoa zein bere aldetik aztertu ditugu. Ahal denean bederen kontuan izanen dugu aztertzen den ezaugarria kontserbazio edo berrikuntza bilakabidea den. Bestalde, eta ohikoa denez, euskararen historian zehar izan diren aldaera

morfologikoen aukeraren barrenean hizkerek egin hautapenak ere bereiziko ditugu hala behar duenean.

Geure eremuan irudikatu nahi dugun banaketarako hizkuntza ezaugarri batzuk hautatu ditugula esan dugu. Ezaugarriak eremu espezifiko honetarako behar genituenez Koldo Zuazok nafarrera deritzan euskalkia definitzeko erabilitako bostak (1998: 215-6) ez ziren aski guretzat. Orreaga Ibarrek Nafarroa erdiz erdi ebakitzeko baliatu zituen batzuk ere aprobeitza zitezkeen (1995: 690), baina ez beren horretan. Geure eremura pixkirrin bat inguratutik, Iruñerriko hizkera aurkezteko Patxi Salaberrik (1996) hautatu ezaugarriei so egin diegu; hauekin hobekixe molda gaitzke, baina beste ezaugarri batzuk gehiago ere erantsi behar izan dizkiogu sail horri.

Eremu honetako testuak eta hizkuntza datuak ahal bezain xehe aztertu ondoan aukeratu ditugu ezaugarri kontrastiboak; ezaugarriok datuetarik ondorioztatu dira, ez dira alde aurretiko ustekizun batzuetarik atereak. Honenbestez, eta ezaugarri kontrastiboak aurkeztearekin batera, Goñerriko hizkeraren ikuspegi orokorra emanen dugu, uste baitugu bazegoela deskribapen horren beharra. Adibide bat ematea aski izanen da. *Orotariko Euskal Hiztegia*-n, (An-olza) zakura sartu dira Goñin Bonapartek bildu eleak eta honela ezin bereizi dira Oltzako eta Goñiko hitzak. Jokabide honen oinarrian Bonapartek Goñiko euskara Oltzako sailera bildu izana egon liteke, baina ez dezagun ahantz badagoela beste ikuspegi bat ere, Goñerriko hizkera eta Oltzako zendeakoa sail banatan ezartzen dituen (Yrizar 1992: 494-5).

5. Goñerriko hizkeraren ezaugarriak

5.1. Fonetika-fonologia

5.1.1. Bokalak

5.1.1.1. Goiko bokalen ondoko silabako beheko bokalean hurbileko asimilazio aurrerakariaren maila handia dago Goñerrian: *San Luques* irakurtzen dugu ebanjelioan (129). Hitzen oinarria aldatu du bilakabideak, ez da soilik mugatzailea eransten den eremukoa: *ziller, illebeta, iller, illeraka* 'ainarra, txilarra', *argizegi, aite, igende, indertsu, ikeratu, ikesi, iketz, illergi, irekin, izen & izendu* 'izan', *larumbet, sukeld, buler, ude, udere, ugelde, uketu, zuger, zuletu, zumerike* 'zumea', *zurruke* 'zurrunka', *aztiger, egundeño, gize-txar, elize* —baina Gesalazko Muzkin *eliza*—, *urketu*... Ez du mugarik aurkitzen bilakabideak beheko bokala duen eleari *bat* edo *batzuk* zenbatzaileak jarraitzean: *eramo zue Elizeco paraje goyti betera* (Ib, 180), *paratu zizquio arri bezuc aurre[an]* (Ib, 180), *siñuetes* (Ib, 107).²² Ezta deklinabideko adlatiboko atzizkia lotzean ere: *infernureco* (Ib, 105).

Hitz eraketaren eremuan elkartzen diren bi hitzen muga izateak edota zenbait eratorpen atzizkik inoizka bilakabidea baliogabetzen dute (cf. Ortiz de Urbina 1986): *itsutasun* (Ib, 178), *mintasuneren* (Ib, 108), *arguitasun* (Pre III, 152), *martinsalto, txintxilinkarda* 'kilkerra', *goiztar* —ordea, Olo herrirako *goiztertu* dakar *Erizkizundi*-ak, nahiz Bonapartek Gares, Oltza eta Goñin *goiztar* bildu zuen—; gisa berean, Arakilgo Izurdiagan ere *goizter* bildu da (Idoy 1981b: 201), eta Ana Maria Echaidek ere aldaera hori bildu du Arbizun (EHHA).

(22) Eskuin, Ezkabarteko dotrinaran ere bada bilakabide hori: *escu betean* (390).

Dena den, *-garren* atzizkiaren kasuan asimilazioa dago: *iruguerren* (Ib, 177), *lauguer[r]en* (Ib, 105). Baita *-ago* konparatiboarenean ere: *andiegoac*, *niego* (Ib, 106 eta 108). Konpletiboko atzizkiarekin antzera gertatzen da: *dugule* (Pre II, 146), *induleia* ‘egin duela eta’ (Pre I, 142). Asimilazio hau jasan dezaketen aurrizkien artean *ba-* balintzazkoa dugu Markotegiren adibidean: *gustioc nai bedugu ... conseguitu* (227).²³

Asimilazioa itxura berriko erdal maileguetara ere iristen da, baina ez guztietara; ez dago erraz adibide guztiak besarkatzeko moduko erregela aurkitzea: esaterako, datuetan *ijada* ageri da, ez **ijeda*, nahiz *urekan* dugun eta ez **urakan*. Hona orain bilakabidea jasan duen mailegu sorta bat: *ziudede*, *isle*, *arimele* ‘animalia’, *bille* ‘villa’, *eride* ‘herida’, *fritetu*, *frute*, *fuñe* ‘lepatxuria’, *ginde*, *letxuge*, *lime*, *mule*, *pisetu*, *plume*, *pregunte*, *primedera*, *juntetu*... Juan Martin de Iberoren testuetan *Erregue Espeñeco* ageri da (105), eta prediku batean *bevide venenosoac* (Pre II, 149). Hurrengo ere nabarmena da: *bentures* (Pre III, 155).

Aldameneko Gesalazko Muzkiko XVIII. mendeko testuetan ageri den egoera ez da guztiz berdina; agian ibar hau bilakabidearen sorgunetik Goñerria baino baztertutago egoteak baduke zer ikustekorik. Goiko bokalek eragin asimilazioa bada —*yguzquie eta illarguie*, *gauceric ocultoenac*, *pensamentu guciec*, *azpien*, *ermosure*, *erresucitetu* (Lecuona 1973: 374-5 bitarteko adibideak guztiak)—, baina ez du Goñerrian bezainbat indar; asimilatu gabe ageri da hitzaren barrenean beheko bokala —*izarrac*, *gloria*, *anima*— eta baita atzizkietan ere hainbat kasutan: *lecura* —baina *mundure*—, *ecubietaco* (sic), *seculaco*, *divala*, *andibatequi*; inoiz mugatzailea lotzean ere asimilaziorik gabe jarraitzen du: *topatuco dituzte veren corpuzac* (374-5 bitarteko adibideak guztiak). Elizalderen 1735eko dotrinaran ez zaigu asimilazio hau ageri.

Erizkizundi-ak dakarrenez Ollo herrian bazegoen hurbileko bokal asimilazioa: *éskue*, *égie*, *il de*, *litzeke*, *inder*, *goiztertu*, *orduen*, *egun betes*, *mendire*, *iturrire*, *estulke*, *dauket*. Oltzako Iberoko otoitzean sumatzen denagatik ematen du badela bokal asimilazioa baina ez Goñerrian hainbatekoa: *urriquerituric*, *didena* ‘didana’, *gloriera*, *dauquet* ‘daukat’, *dituden*, *Purguetorioco*, *ceruen*, *ure & ura* ‘hura’, *nauzuleric*, *icendu*, baina baita *izan* ere. Aurkako bidekoak ditugu hurrengo adibideok: *vicia*, *minzatu*, *icaraturic*, *izardi*, *bigarren*. Hurrengo adibidean analogia zenbait gertatu ahal izan da: *dizquidelaric*. Itzako zendean asimilazioa zegoen *Zubipuntecoa* toponimoak erakusten duenez.

Izarbeibarren ere asimilazioa bazen; Utergako dotrinaran hurrengo adibideak ditugu: *becatuec* ‘bekatuak, absolutibo pluralean jokaturik’ (209), *Jangoicue* (210), *cerueren* (203), *lurreren* (203), *digule* (207), *duguleric* (211), *iñiquen* (216), *barin beda* (209), *escuiteco* (205), *fundetu* (216), *garizume* (205). Halaz guztiz ere, Izarbe ibarreko asimilazioan berezitasun funtsezko bat bada, eta honen adibideak hala Utergako dotrinar nola Garesen bildu lekukorasunetan ageri dira.²⁴ Arestiko adibideetan ikusi dugun legez, asimilazio hau goiko bokalen ondoan gertatzen da, baina baita erdiko *o* bokalaren ondotik ere: Utergako dotrinaran *Demonioe* (207) edota *sabioe* (210) ditugu. Garesko berri Escalonilla herriko de Carlos izeneko apezak eman zuen 1806an (Apat-Echebarne 1974: 75):

(23) Ezkabarteko Makirriaingo dotrinaran ere *balimbedu* ageri zaigu (381).

(24) Basaburuko Berueten *beórrék* ‘behorrak’ bildu da absolutiboan (EHHA).

Yo experimento lo mismo en Puente la Reyna en donde no dicen *gizona* sino *gizone*, singular; no *ardoac*, sino *ardoec*, plural y algunos *ardoic*...

Uste dugu, bestalde, Martínez de Morentinen Muzkiko testuetan ageri den *arracioec* adibidea sobera guti dela bilakabide hau Gesalatzan ere bazela argudiatzeko: *Cer nauzu bada? Peregitu eta condenatu seculaco? Eztare; bada baliezala arracioec; eztago medio-ric icusi duzun vezala* (378).

Mendiaz bestaldean ere goiko bokalek eragin asimilazioa bortitza da: *ziri betzuk* (Dorraon Koro Seguroiak bildua, EHHA), *elize, garizume* (Lizarraga), *indderra, bite-neun* 'berrehun' (Etxarri), *inder, izen* 'izan', *zazpiñe* 'zazpina' (Irañeta), <*animeren*>, <*excelencieren*> Gastesi irañetar semearen 1850eko testuan (Ulayar 1987: 57), *makill bet* (Ihabar), *trípek, lárrue, ongárrie, lúrrre, ziri bet* (Urritzola, EAEL), *bizkerra, aulie, andregeye, abuztube, aitzurre* (Izardiaga), *juntetzen* (Gulibarko Larunbe). Arakildik ekialdera goazen ber asimilazio joera honek ez du etenik. Ergoienetik ezker Burundan asimilazio mota honek dituen baldintzetarako (ikus Zuazo 1994: 309). Aldiz Larraunen asimilazioa guztizkoa da: *malluu* 'mailua' (Intza 1957: 92).

Testu zaharretan asimilazio hau ez agertzeak galdera sortzen du gugan: edota bilakabidea ez zen emankorra Beriainen eta Elizalderen garaian edota literatura ukituak eragin zuen asimilaziook dotrinetan ez agertu izana. Gesalazko arazoa nabarmena da: Martínez de Morentinen testuetan (1777) asimilazio maila nabarmena dago eta Elizalde berrogei bat urte lehenago ez dakar honen arrastorik bere dotrinan; iduri luke idazlea jabetzen dela argitaratzeko den dotrina horretan bilakabide horiek ez dutela lekurik. XVII. mendeko bigarren erdikoa dirudien Urritzolan agertu testu batean berriz, bada asimilazioa: *maravilles, Jaune, Ostie, azpien, dizuden, jaquiñiquen, yzen* 'izan'. Halaz guztiz ere literatura ukiturik ez duen Goñerriko Urdozko zinean (1687) ez dator asimilazioaren arrastorik (cf. Melero & Múgica 1994: 445).

5.1.1.2. Kontsonante ozen bustien ondoko beheko bokala palatalizatu daitekeela ikusiko da hurranen adibideetan; adibide guztietan asimilazioa aitzineko norabidekoa dela dirudi, ez du ematen gibelerantz gertatu denik, adibideren batean zalantza egon litekeen arren. Zenbait kasutan kontsonante bustira urtu den aurretiko *i* batek ondotik duen beheko bokala asimilatu duela pentsa liteke, *telletu, oñeze, muñe* edo *gazañe*-ren kasuetan bezala; beste batzuetan, berriz, kontsonante ozen sabaikariaren aitzinetik dagoen diptongoan palatalizazioa edo are soilketa gertatu dela kontu egin liteke: *ai > ei > e*, eta honela azaldu *oreñik, erreñe* 'erraina' —J. M. de Iberok ere *erreñe* dakar: *erreñe guciogui* (105)—, edo *erreñu* —hala 'tximista' nola 'pertsonearen itzala'—; esaterako, *gueñetic* dugu Bonapartek Goñin bildu *Le Cantique*-n, baina *gueñen* Juan Martín de Iberoren idazkietan (100).²⁵ Badirudi muga adlatiboan ere bilakabidea gertatzen dela; hona J. M. de Iberoren adibide bat: *echeco manejue azqueneco atsarçereño* (109). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere *-reño* dakusagu: *eriocereño* (207), *soñeguireño* (211); Garesen, ordea, *gañean* eta *lañuac* ditugu *Le Cantique*-n.

Erdararikako maileguen kasuan ordea, ezin *i*-ren eraginik argudia daiteke, eta ageri zaigun palatalizazioa kontsonante ozenak eragin —eta aitzinerantz eragin—

(25) Hegoalderago *Legargaña* izena dugu Etxaurin, nahiz toponimia ez den honelako bilakabideen berri izateko eremurik egokiena (Ollaquindia 1997: 258).

duela pentsatu beste biderik ez dugu ikusten: *telarañe*, *bañetu*, *donzelle*, *kañe*, *lagañe* ‘legaña’, *goñeta*, *goñetu*. Ez da ikusten, ordea, gibeleranzko asimilaziorik: *estañu*, *kaskallu*, *kallu* ‘callo’, *mallu*, *malluke*. Ez dugu uste *engeñetu*-ren kasuan bigarren *-e*-horretarako kontsonante sabaikariak eragin gibeleranzko asimilazioa aipa daitekeenik, aitzineko *e*- horrek nahiz ondoko *-e*- horrek asimilaturik egon baitaiteke, eta ez kontsonanteak nahitaez. Bestalde, literaturan bada prediku batean *engañetu* ere (Mur, 88). Juan Martin de Iberok ere badu antzeko adibide bat: *acompeñecen* (101); adibide honetan iduri luke *ñ* ondoko erdiko bokal palatal “asimilatuak” gibelerantz asimilatu duela aitzinean duen beheko bokala; aiseago argudia liteke honela, sudurkari sabaikariak gibelerantz asimilatzen duen adibide bakarra balitzateke bestela; dena den, cf. Salaberri (1994: 8).

Gesalatzu dagokionez muga adlatiboko aldaeretan *-reño* arrunta dela aipa daiteke: *pensamentu oculotoetereño* (372). Bada, bestalde, *oreño* aldaera ere (378). Beste adibide batzuetan zabuka dago: *du oreñec propiedadde bat* ‘oreinak’ batetik, baina *oreña juaten den vecala* bestetik (380). Oltzan kontsonante sudurkari sabaikariak *bañetu* eta *engañetu* mailegutan beheko bokala palatalizatu duela dirudi. Izarbe ibarreko Utergako dotrinan, berriz, *ceñecen* ‘zeinatzen’ ageri da (Ondarra 1980: 211), eta lehen silabako *e* horrek ondokoa asimilatu ez baldin badu, sudurkari sabaikariak beheko bokala asimilatu duela pentsatu beharko da. Ordea, ez dago honelakorik Bonaparteren Garesko eta Elkanoko datuetan: *oñaze*, *kaña*, *bañatu*; baita, bestalde, *lastalla* (Elk), *gastaña* (Elk) & *kaztaña* (Gar), *mallu* (Elk) ere.

Mendiaz bestaldean ere badira antzeko asimilazioak, kontsonante ozen palatalen inguruan ageri direnak, baina hauetan ere, badirudi urtu den *i* bokalak eraginik dau dela: *geñen* (Irañeta), *mellu* ‘mailua’, *larreñ* ‘larraina’, *zeñe* ‘zaina’ (Lizarraga), *atalgēna* ‘etxeko ate nagusiaren goiko atala’ (Dorrao), *méllak* ‘mailak’ (Dorrao).

Hurrengo adibidean kontsonante palatalak ondoan duen beheko bokala goratu duela ezagun du: *óllerráikiñ*, *óllerrá*, *ólllexkoá* (Dorrao). Litekeena da EHHA-rako Ultzamako Suarben bildu den *bortz péñe* ‘bost peña, bost haitz’ aldaeran ere asimilazioa aitzinerantz gertatu izana.

Ergoieneko beste hauetan, berriz, kontsonante palatalak ondoko bokal palatala irentsi du: *bálla* ‘ballea, ibarra’ (Dorrao); *Goñaa* ‘Goñira’ (Unanu). Iduria da ekialde-rago Iruñe ondoko Txulapaingo Usin bildu den *ítzan* ‘etxean’ (EAEL, 200).

Azken adibide honetan ez dakigu despalatalizazioaren ondoko ibilbide hau dagoen —*dañu* > *dainu* > *deinu* > *deñu*— ala kontsonante palatalaren asimilazioa gibelerantz gertatu den: *dēñubak* ‘dañoak, kalteak’ (Dorrao).

5.1.1.3. *e - u > i - u* erako asimilazio atzerakariak Goñerriraino eta are Burundaraino iristen dira: *iguzki* eta *iduki* ditugu Goñin Bonapartek bilduak; bigarrenaren aldaera gehiago dugu testuetan: *idugi*, *irugi*, *iruki*, *igiri* eta *irigi*. Beste adibide bat ere badugu: *agirtu* ‘agertu’ (Pre II eta IV, Ib, Eb, Mar). Horixe bera da Utergako dotrinan ageri dena ere (219), idatzi zena hori baldin bada, Ondarra argitaratzaileak ez baitu arrunt garbi zer ageri den; Beriainek *aguertu* dakar (1621: 55). Olloibarren *iruki* dugu, Utergako dotrinan *irugi* eta *agirtu*, eta Garesen *iguzki* eta *iruki*; Elkanon *iruzki* eta *iruki* & *yuki*. Mendebalderago *yguzquie* (374) eta *idugu* (383) ditugu Gesalatzan, eta mendiaz bestaldera *iruzki* Arakilgo Irañetan, Ergoie-

neko Lizarragan, Dorraon eta Unanun eta baita Altsasun ere; Lizarragan *idui* 'eduki' dago; Lakuntzako prediku batean *udiqui* metatesiduna ageri zaigu (Sarrustegi 1987: 232) eta Arakilgo Urritzolan *iukítzen* 'edukitzen' bildu da (EAEL). Eskuin, Txulapaingo Nabatzen ere *iduki* dugu (Erizk.) eta baita Ezkabarteko dotrinan ere (395), baina *eúkitze* 'edukitzen' bildu du Artolak Gulibarko Larunbe herriko Oraien auzoan.

Bestelako asimilazioetan *aingiru* dugu Goñerrian eta Oltzan —Garesen eta Elkanon *angiru*, eta Gesalazten <*aingueru*>—; asimilatu gabeko <*Aigeru*> dakar Gastesi irañetarrak XIX. mendean eta <*aingueru*> dakar Aralarren aurkitu sakaneraz idatzi 1833ko predikuak ere (Sarrustegi 1987: 201). Arakilgo Ihabarren *aingeruek* dakar Artolak. Ezkabarteko dotrinan *aingeru* (395) nahiz *aingiru* (391) ageri dira eta Odietako Ziaurritzen biak bildu ditu Artolak. Beriainek hala *aingueru* nola *ainguru* dakartza.

5.1.1.4. Ez da *u* bokala Nafarroako ekialdean bezala palatalizatzen: *zuletu* 'zulatu' eta *bargazulo* ditugu Goñerrian eta *Azarizulo* toponimoa Olloibarko Artetan (Bidador 1992); Ollon *zulo* bildu zen (Erizk.). Etxaurin *Iturzuloeta* dugu (Ollaquindia 1997: 258). Elkanoko Lizarragak ere *zulo* & *zulotto* darabiltza, baina baita *zilatu* ere: *Egia da, zistatzen ta zilatzen du tela orratzak, baña zistatus ta zilatus aisatzen du bordadura* (Ir aizoz 1979: 328). Izarbeibarren *Arzuloa*, *Orsozulo* edo *Azarizulo* ditugu (Garesko Udala 1993) eta beheitixeago *Axarizuloa* eta *Garizuloa* ditugu Artaxoako toponimian (Jimeno Jurío & Salaberri 1998). Eskuinaldera oraino *zúlua* dugu Ezkabarteko Anotzen. Baztan-Erroibartik eskuin *zilo* dago.

Bestalde, *buluxi* adibidea dugu Goñerrian, asimilazio atzerakariak labializazioa eraginik; Beriainek *billosiric* dakar (9), baina 1828ko Ezkabarteko dotrinak *bulusiec* (382). Badira adizkietan disimilazioaren ondorioz sortu palatalizazioak —Beriainek *naygula* 'nauzula' dakar (95B)²⁶—, baina Goñerrian ez da, dirudienez, honelakorik ageri, baina Anditik bestaldera Ergoienean palatalizazioaren zantzuak bildu ditu K. Seguroiak: *fan bié izu; prodúzitu izún... lóyá* (EHHA). Inoizka ageri da *gizi* 'guzti'-ren adibide zenbait gure eremuan: Gesalazko testuetan bada, nagusi *guci* den arren: *gauce temporale gicietatic* (383). Markotegik ere *guichi* dakar: *cerengatic gaiz guichiego da eramán dezan...* (237).²⁷

Ezaguna denez Nafarroako erdialdetik ekialdera hasten da agertzen *-tuko* > *-tiko* palatalizazioa: Ultzama, Baztan, Esteribar eta Erroibarren ezagunak dira. Gure inguruan geografiaren arabera Txulapaingo Usin ageri da bilakabidea: *kanbiátiko*, *pástiko* (EAEL, 200); ondoko Olaibarko Olaitzen ere badugu: *soñétiko da* 'sonatuko da, joko da' (EAEL, 203) eta baita Odietako Ziaurritzen ere: *konpóndiko* (Artola 1992: 217). Ezkabarteko Anotzen ere bada: *aitíko* 'adituko', *paratíko* 'paratuko' (Artola 1985: 103 eta 109). Handik ezker ez zaigu ageri; Goñerriko, Gesalazko, Oltzako eta Eguesibarko testuetan ez dago alerik ere.

5.1.1.5. Kontsonante sudurkariaren ondoko erdiko bokal biribil belarea ez da igotzen Gipuzkoako hizkeran bezala Goñerrian, baina bai Ergoieneko Dorraon eta

(26) Ekialdera, Aezkoan eta Erronkarin ere badira honelako gertakariak (Camino 1997: 299).

(27) *interesa guiti vatengatic* eta *bana orduen guitiago lembaño* dakartza «Muruzabal (1743)» izendatzen den predikuak (Sarrustegi 1987: 75 eta 77).

Lizarragan, Arakilgo Uharteko dotrinan (596), Irañetan (Erizk.) eta Lakuntzako predikuan: *nun / non* (Goñerria, Olloibar, Oltza, Gares, Elkano, Utergako dotrina, Txulapaingo Nabazko inkesta, Makirriaingo dotrina).

5.1.1.6. Nafarroako beste eskualde batzuetan bezainbat indar eta maiztasun ez baldin badu ere, sinkoparen bilakabidea bada Goñerriko hizkeran: *abre, abrats, atra, lembixko, bedratzi, bigarna...* Juan Martin de Iberoren testuetan, berriz, hurrengoak ditugu: *intresac* (178), *bere gorpuceco premdaric oberna* (180), *adiñic obernan* (109), *orgatic* (177 & Pre I, 140). Ondokoak beste testuetakoak ditugu: *arsalde* (Pre I, 142), *obrena* (Mur, 84). Ez dakigu J. M. de Iberoren testu bateko *dembra* (100) ahozko mintzoaren erakusgarri leiala ote den, baina ez da ohikoa inguru honetako beste testuetan.

Beste leku batzuetan sinkopa jasaten duten hurrengo adibideak osorik ageri zaizkigu Goñerrian: *arrapatu, arras* ‘arratsa’, *arratsean, pasatu*,²⁸ Bonaparteren datuetan, eta *lassatu* ebanjelioan (130). Juan Martin de Iberok *batere* (179) dakar.

Olloibarko Ollon hurrengo aldaerak bildu ziren: *abrats, ikus nue, tor zere* (Erizk.). Ibero herriko guruzpideko otoitzean *maindre* (152), *devocioric obrena* (152) nahiz *bedraci* (151) ageri dira. Adizkien artean, berriz, *baicindramazquite* (151). Izarbe ibarrean sinkoparen agerpen zenbait aurki daiteke. Utergako dotrinakoak dira hurrengoak: *lembisque* (205), *lendabiscue* (205), *obrena* ‘hoberena’ (209), *bedracigarrena* (204), *gruce sandu* (212), *atracean* (213). Garesko datu urrietan Bonaparteren lekukotasuna dugu: *abrats, atra, bedratzi, lembixko*; eta aditzaren morfologian *etorko* (Ondarra 1982: 173). Sinkoparik gabe ageri dira hurrengo hauek: *arrapatu, batere, eraman, liburu, ugadera*. Elkanoko Lizarragak ere badu sinkopa adibide sorta bat: *abrats, atra, bedratzi, berla* ‘berehala’, *kalma* ‘calima’, *orgatik*; baina *arrapatu, eraman*.

XVII. mende hasierako Beriainen lanean (1621) sinkopa ageri da: *braço* ‘biezaio’ (44), *drauçu* (73), *bapedra* ‘bakoitza’ (31), *mayndre* ‘maindirea’ (11), *atra* (106), *bedraci* (106), *bonlaco* (54); baina *abaratzic* ‘aberatsik’ ageri da (73), sinkopa estaltzeko idatzia? Elizaldeek darabiltzan adizkietan ere sinkopa ageri da.

Mendiaz bestaldean sinkoparen agerpena ez da ezezaguna: Burundan ematen du joera zerbait badela: Ziordian *bedrátzi* bildu zuen Echaidek (1989: 354), baina *bederátzi* Izagirrek Altsasun (1967: 85). Hortik eskuin arrastoak nonahi ageri dira: *bedratzi, andre, ikusko* (Lizarraga, Solís 1993: 99 eta 113); aditz nagusiaren partizipioko morfeman badira adibideak Ergoieneko Dorraon: *odódda etor dók* (EHHA). Aranatzan berriz, hona pare bat adibide: *bigernak, bedratzi* (Etxarri); Arakilgoak dira hurranenak: *atra* (Arruazu), *pasten* (Ihabar), *ordu et garnean* (Murgindueta). Ekialdeko Arakilgo Urritzolan honddar bat aurki daitekeela dirudi: *átrea diré & ateá*. Baina sinkoparik gabeko adibideak ere ugari dira mendiaz bestaldera: *mendderi* ‘maindirea’ (Lizarraga), *ata & atera* (Irañeta), *atea* (Larunbe). Zuazoren arabera sinkopak Uhartetik eskuin du indarrrik gehien (1998: 216). Ezaugarria, ezaguna denez, guti asko Nafarroa Garai gehienez ageri zaigu: Bortzirietan, Ultzaman, Zaraitzun eta Erronkarin nabarmena da, baina Nafarroako beste alderdi anitzetan ere bada, non gutiago, non gehiago. Imotzen *jar (t)zutén & bát(r)ez* ditugu Latasan, Gulibarko Larunben *pártzen* ‘paratzen’ eta *arpatze*, Txulapaingo Usin *pástiko* ‘pasatuko’ —baina *mainderiak* Beorburu—,

(28) Ergoieneko Lizarragan ere sinkopa gabea da: *pasatu*.

Atezko Zigandan *ab(r)átsak*, Ezkabarteko Anotzen *atra*, Odietako Ziaurritzen *abriad-ki* ‘aberearekin’, *pastu* ‘pasatu’, Anueko Lantzen *orgátik* —adibide gehienak EAEL-tik atereak dira—.

5.1.1.7. Ez dirudi aferesiak Goñerrian agerpen nabarmena zuenik, ez inguruko beste hizkeretan hainbatekoa bederen. Aferesirik gabekoak ditugu Bonapartek Goñin bildu hurrengo adibideak: *ekarri*, *etorri*, *eman*, *ikusi*, *ipurdi*... Ditugun datuen artean *zautu* dugu adibide bakarra, Oltzan bezalaxe, besterik ez —baina Elkanon *ezautu* eta Garesen berriz, *izautu*—. Testuetan ere ez da ageri, baina honek ez du gauza handirik frogatzen; aipagarriak dira, halaz ere prediku batzuetan agertu *ezaun-ceco* eta *ezautuco* (Pre III, 153). *Erizkizundi*-ko Olloko emaitzetan agerpen nabarmena du bilakabide honek: *torr bear du*, *tor zere*, *kusi & ikusi*, *man & eman*... Andiaz hegoaldera aferesia ez da guztiz ezezaguna. Gesalazko predikuetan *cildu* ‘isildu’ dugu (383), eta ez behin: *cilcen cituela vere vecatuec* (390). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan nabarmen ageri da: *man*, *ran & raten* ‘erran & erraten’, *zautu*, *cusi*, baina ez Garesen: *ebaki*, *eman*, *erran*, *etorri*, *ikusi*, *izautu* ‘ezagutu’. Elkanoko Lizarragaren lanean ez da ageri: *ekarri*, *emaste*, *emasteki*, *etorri*, *ezaundü*; cf., halaz ere (Ibarra 1995: 275).

Mendiaz bestaldean ere bada zerbait bederen. Zuazoren arabera Ergoiena-Lakuntza lerrotik eskuin gertatzen da bilakabide honen indarra nabarmen (1998: 215). Ergoieneko Lizarragan, esaterako, *karri*, *makomie* nahiz aferesirik gabeko *etortzen* eta *ezautu* ditugu. Etxarrin *kus giñuben* adibidea aipa dezakegu (NEM I, 17). Arakilen ere badira adibideak: Uhartin *san* ‘esan’, *zaotzen* ‘ezagutzen’, *torri*, *kuskok*, *man*, *makomioik*, *lleatu*, *karzien* bildu ditu Arakamak (1994: 574). Irañetan *man & maten* bildu zuen *Erizkizundi*-ak. Guk Ihabarren *kusi & ikusi* bildu genituen 1982an. Herri berean Artolak *tór zén* eta *maten* —*eman*-ekin batera— bildu zituen (1992). Urritzolakoa da *torri zen* ere (NEM I, 75). Herri honetakoak dira EAEL-ko adibideok ere: *mán*, *kártzen*. Ekialdera nabarmena da aferesiaren agerpena: Basaburuko Arraratsen, Imozko Latasan, Gulibar-ko Larunben, Txulapaingo Usin eta Beorburun, Odietako Ziaurritzen, Olaibarko Olaitzen, Atezko Zigandan eta Anueko Lantzen adibideak ditugu (EAEL).

5.1.1.8. Hiatuseko kokagunean —agian adibide zenbaitetan diptongoa esan beharko litzateke, baina idatzizkoak ez du honetan laguntzen— Bonaparteren datuen arabera bokalak ez dira hersten Goñerrian: *beroa*, *izoztea*, *ichesoac*, *ugueldeac*, *baleac*, *umeac*, *cervitzucoac*, *justoen*... Goñerrira hurbil, gizaldi honen hasierako Ollo herriko emaitzetan hersketa dugu hiatusetan: *lúzia*, *értian*, baina *bésoa*. Ondoko Oltzan ez dago hersketarik Bonaparteren datuetan eta ezta Iberoko guruzpideko kantuan ere: *doacabea*, *gurucean*, *aurrean*, *modestoa*, *estacioa*... Salbuespena da *vicicia* ‘bizitzea’ (150). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan hiatusaren hersketaren arrasto zenbait ageri zaigu: *biaz* ‘behatza’ (211), *biarris* ‘belarriz’ (206), *cusicia* ‘ikustea’ (206), *eguitia* (217), *bear* (220) & *biar* (212), *lurrian* (216). Bonapartek Garesen bildu datuetan ez dirudi dagoenik, *ósoa* eta *sémea* baitakartza. Gesalatzen oro har ez dago, arrasto zenbait baden arren: *egotia* (375), *zezaquiela* (390). Eguesibarko Bonaparteren datuetan ere ez da ageri, ezta Lizarragaren testuetan ere.

Mendiaz bestaldeko ibarretan gertatzen da hersketa gizaldi honetako adibideetan, eta iragan mendekoa izan daitekeen Lakuntzako predikuan ere hersketa nabarmen ageri da. Ergoieneko Lizarragan hurrengo adibideak ditugu: *labie*, *nerie*, *izatie*, *liyue*,

goxue, *zortzitekue*... Diptongaturik ebakitzen dira *-ie* eta *-ue* horiek, gainera (Solís 1993: 96-8). Bilakabide hau, tarteko kontsonante bat galdurik ere gerta daiteke: [*bjatzen*] ‘beratzen’, [*gjo*] ‘gero’, [*bjandu*] ‘berandu’ (102. or.). Dorraon erdiko bokal belarearen testuinguruko adibideak ditugu: *-ora-* & *-oda-* > *ua*: *geldittukuakigu*, *basua*, *kanpua* (Zuazo 1994: 307).

Hiatus hauetan inoizka bokal zenbait galtzea ez da guztiz harritzeko modukoa Sakana alderdiko mintzoan: Burundako ereduak, asimilazioaren aitzineko maila erakusten dutenak, Zuazok adierazi ditu dagoeneko: *ondúun*, *soruu*, *frailiik*, *lenguun* (1994: 303); Larraungo *ogii*, *eztii*, *buruu*, *malluu* e.a. gogorazten dizkigute adibideok (Intza 1957: 92). Maila bat aitzinera eginez eta soilketa agerian utzirik, *etxen* dugu Ergoieneko Lizarragan (NEM I, 37); *póltsikun*, *diánen* ‘direnean’ —baina baita *diánién* ‘direnean’ ere—, *óstok*, *gánado guzik* eta *basúrdek* Dorraon (EHHA); *mendizalik* Etxarriin (NEM I, 17); *kaikuk* Arbizun (EHHA). Ez dezagun ahanztz Sakanaz bestaldera Goierri dugula eta bilakabide hauek han guztiz erabiliak direla. Ergoienak eta, hartu-emanan izan dute Goierriekin lanerako; herri hauen muga administratiboak, gainera, oso sartzen dira iparraldera Goierri aldera, herri guztiak luxeak baitira, goitik behera doazenak, Goierriko mugatik Andi alderat.

Ekialderago, Arakilgo Urritzolan *garik* bildu da (NEM I, 75). Herri honetakoak dira EAEL-ko adibide hauek ere: *ardíri*, *lurrén*, *ókullún*, *lekúik*, *estúik*. Bitarteko asimilazioen bat ere ageri da herri honetan: *luzeén* ‘luzean’, *arriik* ‘harriak’. Ezin ahanztz da aldaerok eman zituen lekukoaren ama larraundarra zela. Damaso Intzaren arabera (1957: 92), *eztii*, *erbii*, *ogii* saileko adibideak erabiltzen dira Larraunen. Arakilgo Murginduetan, halaz ere, bilakabide hau bera sumatzen da: *eúntzií* (Echaide 1989: 112).

Ekialdera gizaldi honetako datuetan non gehiago, non gutiago, erdiko bokaletan hersketa badela dakusagu: Arakilgo Egiarretako datu guti dago eta bertan ez dago arrastorik: *bateán*, *ondoreán*. Urritzolan denetarik dago: *kolória*, *trinketián*, *Madòzkuá* / *ésénea*, *sukéldéan*, *gañeán*, *sekrétoa*, *Jaingóikoái*, eta bestalde *gánaderók*. Gulibarko Larunben *makumeá*, *bateán* / *gatzián*, (g)*añéakuá* bildu dira. Txulapaingo Usin *goiséak*, *gíxekokak*, *léna(g)okoák* / *urriak*, *mainderiak*, *gáztia*, *lábía* bildu dira. Atezko Zigandan ere denetarik dago: *asteán*, *itxeán* / *bídia*, *bátian*. Odietako Ziaurritzen *alorreán*, *bátean*, *bértzean* / *aízia*, *bería*, *bizkárrian*, *kárruan* ditugu. Ezkabarten badirudi hersketa maila handirik ez dagoela; Makirriaingo dotrinan ez da ageri: *doacabea*, *estacioa*, *gurucean*, *modestoa*, *aurrean*, eta Anozko egungo datuetan ere maila apala dago: *lépoa*, *úsoak*, *ziénean*, *zuenean* / *usúak*, *arránua*. Olaibarko Olaizko datuak murriztak dira: *káfia* ‘kafea’ / *kopatxóa*.

Goiti ere denetarik dago: Basaburuko Arraratsen *-oa-*ri eusten zaio, baina ez *-ea-*ri: *kárroa*, *sóloan* / *bestía* ‘bestea’, *áiriín* ‘airean’, *itxién* ‘etxean’. Imozko Latasan ere denetarik dago: *ekía* ‘kea’, *lénguak* ‘lehengoak’ / *atsaldeán*, *májoa*.

5.1.1.9. Hiatuseko kokagunean jarraituz, esan dezagun ‘goiko bokala + *a* mugatzailea’ testuinguruan mendiaz bestaldean ageri diren epentesien antzeko deus ez dagoela Goñerriko hizkeran: *ainguiruec*, *ceruec*, *guciec*, *iturriec*... (Bonaparte 1869).²⁹

(29) Hegoaldera Izarbeibarko toponimian *Sarasoroba* dugu Ziraukin, *Ozondoba* Obanosen... (Garesko Udala 1993); Artaxoa aldean ere ezaguna da bilakabide hau: *Cercondoba*, *Morondoba*, *Osondoba* (J. Iriagaray 1974: 396). Cf. orain M. Belasko, euskara galdu ondoko egoeraz eta azentu aldaketaz, in Jimeno Jurío & Salaberri (1998: 19-20).

Burundan sekundarioak diren hiatusetan ere koka daiteke aldi bakan batzuetan konsonante epentetikoa: *lubak* 'loak', *txintxuba* 'txintxoa' (Izagirre 1967: 73 eta 82). Ergoieneko Lizarragakoak dira hurrengo epentesi adibideak: *aziye*, *garraxiye*, *nastube*, *mellubaki* (Solís 1993). Arbizun ere *-b-* eta *-y-* epentesiak ditugu, baina herskariak dira izatez (Hualde 1996: 50). Uharte Arakilen, *Erizkizundi*-rako *eskube* edo *digube* 'digute' bildu zituen Iraizozko Polikarpok. Irañetaraino iristen da epentesiaren bilakabidea *Erizkizundi*-ko datuen arabera: *egiye*, *erraiye*, *eskube*, *eskuben*, *maistrube*, *gaubero...* Arakilen gaindi goazela, behin Ihabarreraz gero badirudi epentesirik ez dagoela. 1982.ean Antonio Arraiza jaunari hartu genizkion datuetan *burue* eta *egie* ditugu, eta Koldo Artolak 1987.ean egin inkestetan ere halakoak ageri dira (1992: 192 eta 194). Halaz ere, Urritzolan bokal palatalaren ondoan epentesidun adibideak bildu ditu Koldo Artolak: *árriyie*, *gáriyie*; hauekin batera, epentesirik gabeko adibideak ere badira: *zúbie*, *záldie*, *zórrie* (1992: 192). Ondoko Izurdiagan, datuak zuzenak baldin badira bederen, bokal palatalaren nahiz belarearen ondoko epentesiak bildu zituen Idoyk: *abendube*, *neuba* 'negua', *eztarriye*, *afaye*, *aundiye* (1981b: 197-8).

5.1.1.10. Mugatzailearekiko hiatusetan '*-a + a*' loturaren *-a* emaitza berritzailea ageri da Goñerrian Andiaz hegoalde inguruko hizkera guztietan bezala. Andiaz iparrera ezaguna da Burundan *-ia* bukaera indartsu dagoela oraino Urdiainen, esaterako, eta honelakoak dira Altsasun edo Bakaikun ezagunak diren adibideak. Bilakabidearen honddar gisa jo beharko genuke, hartara, bilakabide hau ez dagoen Ergoieneko Lizarragako *dotriñea* aldaeraren agerpena, testuan antzeko lagunik ez duena (NEM I, 39). Dorraon ere ez dugu EHHA-ko datuetan antzeko deus aurkitu. Urbasako toponimian bada, ordea: *Arrangarteko txabolea*.

5.1.1.11. Goñerriko diptongoetan *-ai-* > *-ei-* bilakabiderako adibide guztiak besarka ditzakeen erregela zehatz bat bilatzea aise denik ez dirudi; alderdi batetik, *-ai-* > *-ei-* bilakabidea betetzen den adibideak ditugu, hauetarik batzuk kontsonante ozenen inguruan: *gueñetic*, *gueñen*, *leiño* 'lainoa'. Hurrengo adibidean txistukari sabaikariak goiko bokala irentsi du: *exkide*. Kontsonante sabaikarien ingurunetik kanpo ere adibide ugari dugu: *zelei*, *izein* 'sanguiuela', *zembait*, *zerbeit*, *bezein*, *orei* 'orain' (Elkano, Gares eta Oltzan, berriz, *orai*), *mingein*, *zein* 'zaina' — baina *zain* 'zein'; ikus beheitiago *-ei-* > *-ai-* bilakabideaz dioguna—, *xei* 'jaia' (Oltzan *xai*), *urdei*, *norbeit*.

Baina hertsu gabeko adibideak ere badira: *ezpain*, *gain*, *gaitz*, *gaixto*, *garaitu*, *belaungain*, *egitai*, *nornai*, *gaituk* —baina *neiz* 'naiz'—; hurrengo adibidean txandaketa ikus daiteke: *usai* & *usei*. Juan Martin de Iberoren testuetan ere txandaketa bera dugu: *Eingueruec*, airean *artuco zeituste* / *eingueruec* eirean *arrepatauco zutelaco desseoarequi* (Ib, 177). Egungo toponimian bada adibide zenbait: *Mendigein* edo *Genberoki* lekuko.

Olo herrian ez dirudi bilakabide honetarako joera handirik zegoenik: *orai*, *naiz*, *aiz...*, salbu *xai* & *xei*, *erei* & *ereikitzaile* eta *xei* adibideak. Oltzako zendeako Iberoko otoitzeko lekukotasuna aintzat harturik ez dirudi bilakabide honek han indarrik zuenik: *aññ*, *zaitut*, *zaizun*, *cerbait*, *baicic*, *orai*, *baitan*, *chaisten...* Gesalazko ibarrean ere badira adibideak adizkien sailean, baina ez da sistematikoki betetzen den erregela bat: *ceizu* 'zaizu' (379), *ceit* 'zaitz' (379), *gueitu* 'gaitu' (386). Betetzen ez diren artean, *zaicen* 'zaizuen' (377), *eztaiteque* (380) edo *zaide* 'zait' (382) ditugu.

Adizkien sailetik landa bilakabidearen arrastoak aurki ditzakegu: *geizqui* (388), baina baita *gaizqui* ere (ibid). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan badira arrastoak: *seyec* 'jaiak', *beitode* 'baitaude', *ezbeizaquegu* 'ez baitezakegu'. Ematen du, dena den, bilakabide hau ohiz jasaten duen *jai* hitzaz landa *bai(t)* bezalako gramatika ataletara mugatzen dela hersketa. Garesen ez dirudi gertatzen zenik: *eraiki* 'erein', *zembait*, *norbait*, *zerbait*.

Mendiaz bestaldean ere nabarmena da *-ai-* diptongoaren hersketa. Burundan bada, Izagirrerren lanak lekukotasun ugari dakar. Ergoiegan eta Aranatzan ere ageri da: *neiz* 'naiz', *yeiz* 'haiz' (Etxarri), *neiz* 'naiz', *garei*, *bei* 'bai', *beia* 'baina' (Lizarraga); herri honetako euskararen salbuespenak dira *aiene* edo *salbatzaille* bezalako aldaerak; bestalde, *otsain* & *otsein* edota *aingeru* & *ingeru* bezalako dimorfismoak ere badira (Solís 1993: 100). Arakil aldean ere bada bilakabide hau baina ez dakigu zenbaterainoko eragina edo indarra duen: Arruazuko datuetan gehienak adibide kontserbatzailleak ditugu: *nunbéitt* / *núnbaitti*, *zerbáit*, *áitta*, *aizák*, *nonái*, *garái*, *náikoa*. Irañetakoak dira beste hauek: *aizetu* 'haizatu', *nolanai*, *itaiekin* / *larreinetik*. Ekialderago ere adibide zenbait bada: *orein* 'orain' (Ihabar) eta *eizetu*, *keiku*, *jeio* (Izurdiaga). Badira Arakilen adibide kontserbatzailleak: *jai*, *naiz* (Egiarreta); *zaió*, *érraietán*, *ayétatik* (Urritzola).

Arakildik eskuin adibide kontserbatzailleen agerpena nabarmena da EAEL bildumako datuetan, baina beti ageri da hersketa bat edo beste: *deláik*, *ápaindú*, *oái* 'orain', *záio*, *aíxkidieí*, *áidieí* 'ahaideei' / *urdéien* (Gulibarko Larunbe). Txulapaingo Usin ere berdin: *áitu* 'aritu', *náiz*, *nónbait*, *maindériak*, *oráingo* / *ízein* 'izanen'. Ditugun Ezkabarteko adibideetan ez da ageri hersketarik, ez mende honetako Anozko datuetan ezta Makirriaingo XIX. mendeko dotrinan ere, eta ezta ditugun Odietako datuetan ere. Basaburuko Arraratsen eta Gartzaronen ere adibide kontserbatzailleak dakuskigu eta baita Imozko Latasan ere; Atezko Zigandan, ordea, badira adibideak: *ei* 'ari', *zeikién* 'zitzaidan' / *zaiikién* 'zitzaidan', *orái*, *aiséago*, *expáizen*, *èzaiékén*, eta Ultzaman ere badirudi badirela (Ibarra 1995b: 149). Anueko datuetan ez zaigu ageri. Esteribarko eta Erroibarko datuetan —geuk 1982an Eugin eta Mezkitritzen eta 1983an Lintzoainen egin grabazioetan— apenas ageri da adibide bat edo beste; ia beti *ai* diptongoari eusten zaio.

5.1.1.12. Oltzan bezainbateko maiztasunarekin edo indarrarekin ez bada ere —Iberoko guruzpideko otoitzean *ogai* 'hogeí', *oraitu* 'oroitu' (oinarrian *oreitu* dukeen), *zaiñ* & *ceiñ* 'zein', *sai* 'sei' ditugu, eta Oltzan *layo* 'leiho' bildu zuen Bonapartek—, badira *-ei-* > *-ai-* bilakabidearen arrastoak Goñerriko hizkeran. Bonaparteren datuetan *zain* 'zein' dugu; Goñerriko egungo toponimoa da, bestalde, *Baisário* 'behien sarroia'. Prediku batean *bañere* 'behin ere' dugu *beñere*-rekin batera, (Pre II, 145), eta baita *zañequin* (146) ere. Markotegiren lanean ere adibideak ageri dira: *edo-zain*, *ogai*, *berrogai*, *zañ* & *zain* 'zein', *daizen* 'deitzen' —Muruzabal 1751 izeneko predikuan bezala (83)—, baina Bonapartek Goñin *deitu* bildu zuen, eta *deizen* dakar J. M. de Iberok ere (104)—. Iberorena da *berrogai*, halaz ere (92). Bilakabide honek datibo pluraletakoa *-ei* > *-ai* aldaketa eragin du inoiz: Bonapartek Goñi herrian *semei* & *alabei* pluralak bildu zituen; halaz ere, *eman ziote Jangoicoac vizia guizonai* dakar Markotegik (233): cf. antzera Oltza zendeako Iberoko guruzpideko otoitzean ere: *minzatu ceiquioten Christoren Magestadea Jerusalengo alabai* (Arraiza 1988: 150).

Zernahi den ere, betetzen den adibideak baino, dirudienez, bilakabideak salbuespenak gehiago ditu Goñerrian: *beiti*, *bein*, *leitu*, *bei*, *ogei*, *sei* (Bonaparte). Ondoko Olloibarko Ollo herrian bizirik zegoen bilakabide hau mende honen hasieran; ez kasu guztietan, *bein* ‘behin’ baitakar, baina *bai bet* ‘behi bat’, *zain & zein* ‘zein’ eta *oraitu*, “oreitu” zahar batetik, agian? Jakin beharra da Goñin ere *oreitu* zela, baina *oroitu* Oltzan, nahiz Iberoko otoitzean *oraituric* dakarren; Gesalitzen ere *oreitu* dugu (386). Gogoan har dezagun Beriainek *oroytu* zerabilela, egun Ezkabarteko Anotzen bildu dena (Artola 1985: 105). Ekialderago, Aezkoan ere *oreitu* ageri zaigu. Beheitiago, Izarbe ibarrean, Utergako dotrinaran *daizen* ‘deitzen’ dugu (Ondarra 1980: 221). Gesalitzen ere ageri zaigu aldaketa hau: *daitu* ‘deitu’ (372), *daizen* (374) eta baita *zain* ‘zein’ (378) ere, baina *oguei* (377). Testu zaharragoetan *oguey* dakarte Beriainek eta Elizaldeek eta ez da bilakabide honen arrastorik beren lanean.³⁰

Mendiaz bestaldean Burundan da nabarmena joera hau; Altsasuko adibideak ugari ditugu (Izagirre 1967: 47), eta baita Bakaikukoak ere: *besolai* ‘idi lehia’ edota *dai* ‘deia’ dakartzak Ondarrak (1965: 390 eta 391); Etxarrin *nai < ne(r)i* ‘niri’ dugu (NEM I, 19), eta inguruko Dorraon ere *nái* ‘niri’ bildu du Koro Seguroiak (EHHA) —Arakilgo Urritzolan, ordea, bilakabiderik gabeko *nei* dugu (NEM I, 75)—. Lizarragakoa da *otsain* ‘hots egin’ adibidea (Solís 1993: 117). Toponimiaraino iristen da bilakabide honen arrastoa Ergoienean, Lizarragako *<Baizáianchabola>* lekuko (Nafarroako Gobernuak 1992b: 51). Arakilgo Uharteko dotrinaran badira irekiduraren adibideak: *daicen* ‘deitzen’, *saigarna*, *gaityego* ‘gehiago’ (573). Irañetan jaio eta Lakuntzako erretore zen Gastesiren lanean *zaiñ preciosa* dugu (Ulyar 1987: 57). Ihabarren *bedáik* ‘bederik’ ageri da (EAEL). Ekialdera goazen ber, bilakabidearen indarra galduaz doala dirudi: Ameskoako toponimian, Altsasun eta Arbizun *araitz* ‘haritza’ ageri zaigu (Salaberri 1998: 66 eta EHHA), baina ekialdeko Arakilgo Izurdiagan *areitz* bildu da (Idoy 1981b: 198). Irañetan *erein*, *eriten* eta *eraiten* bildu da (EAEL), baina Egarrreta eta Urritzolako adibide guztiak jatorrizko *-ei*-dunak ageri dira. Gure eremutik iparrerago ezaguna da bilakabide hau: Larraungo Baraibarren eta Oderitzen nahiz Basaburuko Berueten *ogai* ‘hogeia’ dugu (EHHA). Ditugun datu apurrek, ordea, ez dakarte bilakabidearen adibididerik ekialdera: Itza, Txulapain, Ezkabarte alderdi horretan. Nabatzen, esaterako, *beia* ‘behia’ bildu zen mende hasieran eta *sei*, *oguei*, *zeiñ* ‘zein’ adibideak dakartza Makirriango dotrinak.

5.1.1.13. Nafarroako hainbat eremutan gertatzen den bezala, Goñerrian ere *-eu-* > *-au-* bilakabidea aurkitzen dugu: *auri*, *auli*, *aun*, *aundu*, *berraun* ‘berrehun’, *daus*, *naurritu*. Aldameneko Ollon ere badira bilakabidearen arrastoak: *eun & aun*, *auri & euri*; baina *deus*. Oltzan ez da ezezaguna bilakabide hau: *aundu* ‘ehun’, *daus* ‘deus’, *auri*; halaz ere, Goñin ez bezala, *uli* dugu eta ez **auli*. Oltzako Ibero herriko guruzpide otoitzean berriz, izenordainetan txandaketa ageri zaigu —oinarria **neure* eta ez **niaure* baldin bada, bederen—: *naure & neure*, *zeure & zaurorrec* (146 eta 147). Izarbe ibarreko Utergako dotrinaran ere *daus* elean eta izenordainetan gertatu da aldaketa: *naurau* (210), *naure*, *gauren*, *daus*. Ez dakigu *eu*-dun ohiko beste hitzetan zer gertatzen

(30) Artaxoan ageri zaigun *Seigorteta* toponimoak aldaki bat du 1600. urtean: *Saygorteta*. Ez dakigu bilakabide honen hedaduraz mintzatzeko bezainbat balio duen, ez baitago guztiz garbi lehen atala ‘sei’ zenbakia denik ere (Jimeno Jurío & Salaberri 1998: 168).

zen, dotrina bat ez da testurik egokiena lekukotasun horiek biltzeko. Garesen Bonapartek bildu lekukotasunetan *auri*, *daus* / *eundu*, *uli* ageri zaizkigu. Gesalatzten ematen du arrastoak badirela: *zaure* (379), *gauren* (383, 386), *daus ere* (373, 383). Eguesibarren ez du ematen bilakabideak guztizko indarra zuenik: *euri* eta *uli* dakartzza Bonapartek *daus*-ekin batera nahiz Elkanoko Lizarragak *deus* zerabilen. Adibide sendoena Bonapartek bildu *aundu* 'ehundu' dugu. Ekialdera badakigu Artzibarren bilakabidea bazela. Aezkoan ere bada egun. Garai bateko Beriainen eta Elizalderen idazkietan ez da ageri bilakabide hau: *neure* eta *deus* darabiltzate biek, esaterako.

Mendiaz bestaldean bilakabide hau dela eta ematen du agerpena zabala dela. Lehendik ere bagenekien Altsasu alderdi horretan ezaugarri hau badela (Izagirre 1967: 47). Ergoieneko Lizarragan *eu* eta *au* ageri dira: *euri*, *euli*, *euskera* (Solís 1993: 100), baina *auskaldune* (NEM I, 39). EHHA-ko inkestetan *auskeas*, *laurriyak* 'neurriak' sailekoak ditugu ondoko Dorraon, eta *auriketá*, *aun* 'ehun' Arbizun. Etxarrin ere bada: *auriyik* (NEM I, 19). Uhartan *auri* eta *laurri* 'neurria' ageri dira (Erizk.). Ekialderago Irañetan ere berdin: *auri*, *naurri*, *auskera*, *Auskelerrri* (Erizk.). Eskuinera go oraino, Ihabarren bilakaeradunak bildu zituen Artolak 1987an: *aúlié*, *áurié*. Urri-tzolan, ordea, *éulié* eta *éuriye* ageri dira (Artola 1992: 192). Halaz ere, herri berean *dause* 'deus ere' agertzeak (NEM) bilakabidea egon daitekeela adierazten digu; leku-koa, gainera, Artolak oharrarazten duenez, aldaera batzuk «zuzentzen» ahalegindu da erantzunak ematean; ondo-ondooan dagoen Izurdiagan, esaterako, *auli*, *auri*, *autzi* 'eultzia' bildu dira (Ydoi 1981b: 198). Hortik eskuin, bilakabideak gora-beherak ditu: *úlie* eta *eúrie* ditugu Gulibarko Larunben; *úlie* eta *eúrie* Txulapaingo Beorburun, eta *úlie* eta *eúrie* ibar bereko Usin (Artola 1992: 192). Halaz ere ibar horretako mende hasierako Nabazko emaitzetan *aurie* eta *daus* ageri dira —baina *neure* 1536ko Beorburuko ezkon-zin batean—. Ezkabarten, Odietan eta Olaibarren ez da ageri EAEL-ko testuetan, baina Ultzaman diptongo sekundarioetan berragertzen zaigu (Ibarra 1995b: 153-5) eta gauza bera sumatzen da Anuen ere. Ezkabarteko 1828ko dotrinan, ordea, *daus* dugu (389).

5.1.1.14. Diptongoen sailean *-au-* ere aipagarri da; bilakabide bat baino gehiago jasan dezakeela esanez hasi behar da. Monoportongazioa gertatzea ez da harrigarri: *-au- > -o-*: *doden* 'dauden' (Eb), *zoden* 'zeuden' (Pre V, 164), *arrotze* 'arraultzea'. Egungo toponimian *Ozolór* —Izarreibarko Tirapun *Ozalar* (Garesko Udala 1993: 11)— eta *Bizcarrondi* ditugu (Nafarroako Gobernua 1993). Beti ez da gertatzen, ordea: *auntxume* & *auntz* & *aunzkera* & *aunzki*, *aur*, *aurpegi*, *aurten*, *aurre*, *auts*, *autsi*, *belaun*, *belaungain*, *iraun...* Prediku batzuetako adibide bakan batzuetan, eta beti ere adizkien sailean, monoportongatzea gertatu beharrean bokal belareak behekoa asimilatzen du: *goude*, *zoude*, *etzoude* (Pre II, 146 eta 150 eta Pre IV, 160). Goñerriko hizkeran *au > ou* bilakabidearen agerpen bakarrak direla aitortu behar da halaz ere.

Gure idazkietan bazterrekoa den arren, aipa dezagun bederen, badela inoizka *au > eu* bilakabidea prediku batzuetako adizki batzuetan: *deude* 'daude' ageri da *etzoude* 'ez zaude' bilakabidea eta *estoquegu* 'ez daukagu' monoportongazioa dakartzan testu berean (Pred IV, 160 eta 161). Ez dira adibide bakarrak: *deude* 'daude' dugu (Pred III, 151), *deuquezun* (Pred III, 155), *deuzquien* 'dauzkan' (Pred IV, 157), *deuquet* (Pred IV, 158), *deuden* (Pred IV, 161). «Langarika (17..)» izeneko testuak ere badakar: *infernuen*

errecen deuden aietatic (142), *ibilliric deuquen vide ore* (ibid.). Gesalarzen Muzkiko Martinez de Morentinek ere baditu honelakoak (382): *geude*; baina baita *dauqui & zaude* ere (382). Oltzan ez da ageri ez monoportongazioa ezta palatalizazioa ere: *gauce, dauquet, daude, lauretan, pausu, au* 'hau', *zauden* 'zeuden', *ezauceco, aurpeigui* 'aurpegia', *naute, nauzu, aurrean*. Ollon ere berdin: *gaues, gaur, nerau, dauket, gauza, au* 'hau', baina *ozalan & ozelan* ere badago (Bidador 1992: 294). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan *au > o* monoportongatzen dela ikusten dugu, baina ez *eu* bihurtzen dela: *beitode & dode* 'daude'; *gode* 'gaude', *doque* 'dauka', *doquet* 'daukat' (Ondarra 1980).

Mendiaz bestaldean, Ergoienean, *au > ou* asimilazioa ele arrunten artean aurkitzen da egungo mintzoan: *gour, erountsi, lou* 'lau' (Lizarraga); baina ez beti: *autsaki* (Lizarraga).³¹ Baita Dorraon ere: *Dorrouti* (EHHA), *gour* (Razkin) Badira monoportongazioak eremu honetan ere: *gobe & gaube* (Lizarraga). Arakilen bilakabidearen hondar zenbait sentitzen da: *badouket* 'badaukat' bildu zen Irañetan (Erizk.). Uhartan, berriz, monoportongazioa: *doket* 'daukat' (Erizk.) eta Murginduetan ere bai: *eztokat* 'ez daukat'. Ihabarren ere bai: *giñokéna* 'gindaukena = geneukana'. Artolaren datuetan ez da *au* diptongoaren borobiltzerik ageri ekialdeko Arakilen, baina cf. Arakamak Sakanako ekialdeaz dioena (Zuazo 1994: 311); ekialdera, Itza, Txulapain, Odieta eta Ezkabartere inguruan ere ez dago *au > ou = o*-rik Artolaren datuetan (1992: 197).

5.1.1.15. Ezaugarri arras berezi bat bada inguru honetako testuetan Euskal Herriko beste lekuetan ageri ez dena; beste eremuetan ezagunak ez diren diptongoez dihardugu. Esaterako, J. M. de Iberok *aiguie* 'egia' dakar (94), baina *eguie* ere badarabil (101). Arrunta da ibar hauetako testu zaharretan *beigui* 'begia' (Ib, 104) elea aurkitzea.³² Bestelako aldaera arruntak ere badira: *beguie* Bonapartek berak itzularazi eta osatu Ebanjelioan. Oltzako zendeako Ibero herriko guruzpidean ere diptongodunak ditugu: <*veiguietacoa*> (Arraiza 1988: 147), eta baita <*aurpeigui*> eta <*aurpeguieren*> ere <*aurpeguico*> aldaerarekin batera (149). Ez dakigu otoiitz honetan ageri den <*aguiteco*> balizko *aigiteko* baten idazkera makurra ote den (146). Utergako dotrinan *baigui, aiguiere*ren 'egiaren' ageri dira, baina Bonapartek Garesen *begi* bildu zuen, eta hori bera da *Erizkizundi*-ak Ollon dakarrena. Bonapartek *beiti* 'beti' bildu zuen Goñin, nahiz gero hau ez den testuetan sekula ageri; eta adierazgarriago dena, ezta Bonapartek berak argitarazi eta osarazi zuen *Le Cantique*-n ere, *beti* baitakar. Ikus, bestalde, Ondarra (1981: 357). Bestaldera ez dugu honelako adibiderik: Ezkabarterko Makirriango dotrinan *vegui, eguie* eta *beti* ditugu.

Ez dakigu adibide hauen sorrerak zer lotura eduki ahal izan duen *beñe, geñen, oreñik, -reño* gisako adibideekin, zeinetan *ai > ei* eran hertsu den diptongoko bigarren atala kontsonante bustiak irentsi duen. Hiztunak kontsonante palatal horren aitzineko *e* hori inoiz *ei* izan delako zantzua gogoan baldin badu, eta hizkera hauetan *ei > ai* nahiz *ai > ei* bilakaera arrunta baldin bada, ultrazuzenketaren bidez *beigi/baigi, aur-*

(31) Lizarragako hurrengo adibidean silabatze berria gertatu dela ematen du eta jatorrizko diptongoa deuseztu dela: *gure arurreko zarrak* 'gure aurreko zaharrak' (Solís 1993: 113). Honelako deusen arrastorik ez dago Goñerriko datuetan ezta Andia mendiaz goitiko ibarretakoetan ere.

(32) Goñerriko hizkera leial ordezkatzen ez duenez gure corpusetik landa utzi dugun "Goñerriin aurkitutako testuak (VI)" saileko bigarren testuan *beiguiratu* ageri da *beguiratu*-rekin batera (Ondarra 1994: 535).

peigi, *beiti* edo *eigi/aigi* sortu ahal izan direla pentsa liteke, baina beti ere bilakabidearen gibelkako bidea bustidura testuinguru batetik bustidurarik ez dagoen beste batera iragan dela aitorturik, horregatik, ez dugu uste arestiko arrazoiak deus argitzen duenik.

Beste adibide bat diptongo ez arrunten sail hau bukatzeko: *araigui* & *areigui* 'hargia' ditugu Munarrizko testu ugari horien artean (Ondarra 1981: 357), nahiz guk Goñerrikotzat hartutakoetan ez diren ageri; Beriainek ere *aragui* dakar (75, 109), eta halaxe ageri da Utergako dotrinan ere. Arakilgo Lakuntzako 1838ko otoitzetan ere *aragui* dugu (230) eta baita Ezkabarteko Makirriango dotrinan ere (384).

5.1.1.16. Bokal belareari dagokionez eta mendiaz bestaldean, Ergoieneko Dorraon *áuntzi* 'ontzia' —baina Urdiainen *untzi*, Echaide 1989— eta *áungi* 'ongi' aldaerak aurkitzen ditugu egungo bereko mintzoan (EHHA). Lizarragan ere *ongi* nahiz *aungi* ditugu. Gesalazko Muzkin ere <*aungui*> dakar Martinez de Morentinek XVIII. mendean. Oroit hizkera hauetan *au* > *o* monoptongazioa arrunta dela eta beste hau ere ultrazuzenketa kasua izan daitekeela.

5.1.1.17. Ondarrak dakarrenez (1981: 357), Goñerriko Munarritzen 1921.ean agertu ziren testu ugari horien artean *auñece* 'oinazea' adibidea ageri da, baina ez guk Goñerrikotzat erabili ditugun testuetan; Oltzako Iberoko kantuak ere *oñace* dakar. Utergako XVII. mendeko kristau ikasbidean ere bada honelako diptongo ez ohiko bat: *auñ* 'oina' (206). Garesen, bestalde, Bonapartek *oin* aldaera bildu zuen, eta *oiñ* dakar Iberoko kantuak ere; Gesalazten ere *oin* dugu: *oin sagratu evetava* (382). Bestaldera, *oiñ* eta *oñez* dakartza *Erizkizundi*-ak Txulapaingo Nabatzen eta *oiñ* dakar Ezkabarteko Makirriango dotrinak ere.

5.1.1.18. Honetatik guztitik bilduma llabur bat egitea egokia dateke. Goñerriko hizkera hainbat berrikuntzaren partaide da: goiko bokalek eta sabaiko kontsonante ozenek eragin asimilazio maila gora du, eremu guztiko gorena. Diptongoetan, *ai* > *ei*, *ei* > *ai*, *eu* > *au* eta *au* > *o* = *ou* = *eu* berrikuntzak aipa daitezke eta baita *aigi* 'egia' eta *beigi* 'begia' aldaerak ere. Sinkopa maila ertain bat bada Goñerrian, baina ez ekialdeko hizkeretan bezainbatekoa; aferesia, berriz, arras maila apalean ageri zaigu Goñerrian, baina eskuin, Nafarroa Garaiko erdialderat ugalduz doa agerpena. Berritzaile ageri da Goñerria '-a + a > -a' bilakabidean ere, Nafarroa Garaia ia guztia bezala eta baita *e-u* > *i-u* igoeran ere. Kontserbatzaile ageri da —XVIII eta XIX. mendeko datuen arabera bederen— hiatoetako erdiko bokaletan, *u* bokala ez palatalizatzean, sudurkari aitzineko *o*-ren kasuan eta goiko bokalen ondoko epentesirik ez gertatzean; badi-rudi, bestalde, aferesiak ez zuela agerpen nabarmenik Goñerrian, nahiz testuak ez diren honetarako lekukorik fidagarriena.

Hain zuzen ere, Goñerriko euskara kontserbatzaile ageri den ezaugarri horietan guztietan da berritzailea ezagutzen dugun mende honetako Ergoieneko eta Sakanako euskara: *non* > *nun*, hersketak hiatoetan, epentesia, aferesi batzuen agerpena... Bestalde, Goñerriko *aigi*, *beigi* bezalakorik ez da Ergoiena-Sakanan, eta Ergoieneko eta Etxarriko *aungi*-rik ez da Goñerrian. Azken bi ezaugarri arabera bereiz daitezke Gesalazko eta Goñerriko hizkerak, ahantzi gabe goiko bokalek behekoan eragin asimilazio maila goragoa dela Goñerrian Gesalazten baino. Olloibarko euskara eta Goñerrikoa bereizteko ezaugarri guti batzuk ditugu: ozen sabaikariek eragin bokal

palatalizaziorik ez dago *Erizkizundi*-ko Olloko datuetan —*gañen, lastaila*—, baina bai aferesia; bestalde, Ollon ez dugu şumatu Goñerriko *ai* > *ei* hersketa, ezta *au*-ren bilakabideak ere; bestalde, Olloko datuek ez dakarte *beigi* edo *aigi*-ren gisako deus, baina ez da atzendu behar Ollobarpeko Oltzan badirela, eta beste anitzetan bezala, 1923. urte inguruko inkestan agertu ez izanak ez du adierazten bilakabide hori Ollobarren gertatu ez denik; dena den, orokorra da arazo hau testuen —eta testurik ezaren— morrontzan idatzi behar izan den artikulu honetan.

Goñerrikoa Oltzakotik bereizteko, berriz, diptongoak balia ditzakegu: testuetako lekukotasunaren arabera ez dirudi Oltzan Goñerriko *ai* > *ei* eta *au* > *o* = *ou* = *eu* betezen direnik. Utergako dotrinan ageri den hizkuntza egoera da Goñerriko hizkerarekin antz handia duen beste bat: salbu Izarreibarko *gizone* erako palatalizazioa eta dotrina horretako aferesien eta hiatotako bokalen hersketaren agerpena, hizkera arras iduriak ditugu biak.

Iruñeritik goiti dauden Itza, Atetz, Txulapain, Odieta, Ezkabarte eta Olaibarko hizkeretan ez dira gertatzen Goñerrian diptongoetan gertatzen diren berrikuntzak, eta bestalde, ibar horietako hizkeretako hiatotako hersketak ez dira ageri Goñerriko datuetan. Arazo gehiago dago Arakilgo hizkera Goñerrikotik bereizteko. Batetik, bereizketak ezartzen dituzten ezaugarriak berrikuntzak direlako eta Arakilgo eta Goñerriko testu garaikide guti dugulako: *non* > *nun* dugu Arakilen, eta baita datu kontraerriak ere, hiato epentesidunak nahiz gabeak baititugu ekialdeko Arakilen: Ihabarren gabeak eta Urritzolan gabeak nahiz dunak; Izurdiagan, berriz, dunak. Bestalde, Goñerriko *ei* > *ai* ez da ageri Arakilgo ekialdean, Ihabar eta Uhartan bai, baina Urritzolan eta Izurdiagan ez. Ez dago Arakilen *aigi* edo *beigi* bezalakorik ere.

Bukatzeko Eguesibarko eta Goñerriko euskara alderatuko ditugu: ozen bustien agerpen urria edo goiko bokalen inguruko beheko bokalaren palatalizaziorik eza, *u*-ren palatalizazioaren hasikinak —Elkanoko Lizarragak *zulo* idazten du, baina baita *zilatu* ere— eta Eguesibarko diptongo kontserbatzaileagoak —salbu *eu* > *au* bilakabidea— ditugu aldeak ezartzen dituzten ezaugarriak bi ibar hauetarako.

5.1.2. Kontsonanteak

5.1.2.1. Aditzetan, jatorrizko *e- zaharraren emaitza *x*- sabaiaurrekoa zen Goñerrian, Elkanon eta Oltzan bezala:³³ *xo*, *xaitsi* 'jaitsi', *xaitxi* 'abereak jaitsi', *xakin*, *xan*, *xanazi*, *xantzi*, *xardoki*, *xarri*, *xei*, *xeki*, *xeyo* —Oltzan *xayo*—; baina hots igurzkari belarea ere bazen ele batzuetan bederen: *eizera joan*, *josi*. Jakina denez, baita maileguetan ere: *juntetu*... Ollobarko mende hasierako datuetan sabaiaurreko hotsa nagusi zela ageri da: *xates asperu de*, *xaiki* & *xeiki*, *xain*, *xar zaite* & *exar* 'eser zaitez & eseri'. Behin bederen sabaikaria eta beste bitan belarea ere badira, halaz ere: *yan* & *jan*, *jar zaite* 'eser zaitez'.

Garesen berriz, [*x*-] hots igurzkari belarea erabiltzen zen: *jan*, *jakin*, *jo*, *jarri*, *jaiki*, *jaiio*, *jai*, *jokatu*. Baita, bestalde, *txujen* 'xuxen' eta *txujentasun* ere (Ondarra 1982b: 648); horiezaz landa, *bejain* 'bezain' eta *bejala* 'bezala' —Elkanon ere *bejala*— dakar-

(33) Eta baita Eslaba aldeko herri batzuetan ere (Salaberri 1994b: 1053).

tza Bonapartek (Ondarra 1982: 171-172), eta baita *ijan* eta *ijandu* 'izan' ere. Baina ibar bereko Utergako dotrinako <s>-ak txistukari igurzkarri sabaiaurrekoa salatzen du: *seyec* 'jaiak', *seietan* 'jaietan', *sabe* 'jabea', *saguicean* 'jaikitzean', *saio* 'jαιο', *saquitea* 'jakitea'. Dotrina berekoak dira, halaz ere, igurzkarri belarea salatzen duten hurrengo grafiak ere: *jαιο*, *jaichi*, *jarri* 'eseri', *juan* (Ondarra 1980: 191).

Mendiaz bestaldean [x-] hots belarea ageri zaigu beti mendebaldean: [*xanci*], [*xendu*] 'kendu', [*xende*]... (Lizarraga), *jarri* (Lizarraga, Arruazu). Ergoieneko Dorrao-koak dira *jáunka* 'zaunkaka' eta *jáski* 'saskia' bereziak ere (EHHA). Hots sabaiaurrekoari eusten zioten Uharte-Arakilgo adinekoek ekialdean —Irañeta, Murgindueta eta Ihabarren bezala— 1956 urtearen inguruan; gazteek, aldiz, hots belarea baliatzen zuten, mendebalderagoko herrietan legez (Mitxelena 1977: 170, 7. oinoh.). 1925erako ageri da hots belarea Uharteko *Erizkizundi*-ko erantzunetan: *jeki*, *jan*. Guk 1982an Ihabarren hots belarea baizik ez genuen bildu: *jan*, *jakin*, *jo*, *jokatzeko*, *joan*. Mende hasierako Irañetan *Erizkizundi*-ak bildu lekukotasunetan, ordea, *xan*, *xarri*, *xegi* 'jaiki' edo *xakin* ageri zaizkigu. Urritzolan 1980an egin bilduman belaredunak bildu zituen Artolak aita urritzolarra eta ama larraundarra zituen hiztun batengandik: *jéixtekò*, *jaiò*, *jarriko*, *jásorzekò* (EAEL). Ondoko Izurdiagan ere hots belarea bildu da: *jan*, *jeio*, *jolastzen*, *juan* (Idoy 1981b: 202). Egiarretan ere belarea bildu da: *jai*, *joan*, *jan* (EAEL, 197).

Eskuinaldera Txulapain eta Ezkabartera jo behar da hots sabaikaria entzuteko: *yatagún* 'jaten dugun' bildu da Usin (EAEL, 200) eta *yoán*, *yéiki* edo *ióka* 'joka' Anotzen (EAEL, 202 eta Artola 1985). Goraxeago, Basaburuko Beruete, Arrarats eta Igoan ere sabaikaria dugu, Imozko Muskitzen bezala. Atetz, Odieta, Ultzama, Anue, Esteribar eta Erroibar ere —azken honetan aspaldiago sabaiaurrekoa zegoela dirudien arren— hots sabaikaria baliatzen duten ibarrak dira. Belarea berriz, Araitz eta Larraun ibarrei dagokie goitik eta baita Basaburuko hegomendebaldeko herriei eta Imotz guztiari ere —esan bezala, Muskitz salbu— (Ibarra 1995b: 244). Dena den, gauzak zerbaitxo aldatu direlako susmoa izateko arrazoiak daude. Esana dugu Arakilen sabaiaurreko hotsetik belarera iragan direla mende honetan; hain zuzen ondoan zituzten Sakanako euskaldunek hots belarea ematen zuten. Txulapaingo mende hasierako inkestan *xan*, *xaiki* eta *xain* & *yain* emaitzak ditugu, eta Makirriaingo dotrinako *satera* 'jatera' edo *ssauchi* 'jaitsi' bezalako grafietan oinarriturik gauza bera pentsatu du O. Ibarra ere (1995: 282), XIX. mendean hots sabaiaurrekoa ebakitzen zela; Artolak Ezkabarterako egungo hizkeran bildu datuetan denak y- dira.

Egoera zaharraren berri ematea ez da aise; beren sorterrien aldamenetako alderdian ondoko garaietan x- hots sabaiaurrekoa izan duten hitzak idaztean, Beriainek eta Elizalde sistematikoki <j-> erabili zuten —*Iaun*, *Iaungoico* salbu utergarrak—: Beriainenak dira *jaquin*, *jayo*, *janci*, *joan*, *jauna* —*Iauna*-rekin batera—, *jarri*, *jayci*, *jayqui* edo *jossi*; Elizalderenak, berriz, *Jaun*, *Jangoyco*, *jayo*, *jausi*, *jarri*, *mereji*, *jayac*, *jauchi*, *jan*, *jaquinduria*, *jabe*, *jaquin*. Grafia horien gibelean zein hots egon daitekeen jakiteko azterketa berezituena berri beharko genuke.

5.1.2.2. Nafarroako beste hainbat lekutan legez, bokal arteko -g- ageri zaigu beste hizkera batzuetako hasperenketaren ordain: *ago* 'ahoa', *leigo* 'leihoa' —baita *leio* ere (Pre I,138)—, *ligo* 'lihoa', *igesi*, *igo* 'eiho', *igor* 'inor', *ugelde* 'ibaia'. Ordea, *aun* dugu

'100' Goñerrian, bokal arteko kontsonante igurzkaririk gabe —Ergoieneko Lizarragan ere *eun* da—. Izarbe ibarreko Utergako dotrinan *agu* 'ahoa' (206) dugu, eta baita *igor* 'inor' izenordaina ere (219). Etxaurin *Hugalzabaleta* toponimoa bildu da (Ollaquindia 1997). Ezker, *ugalde* dugu Gesalatzen ere (382) eta Ollon ere *ugelde* ageri da. Ergoieneko Dorraon *agua* 'ahoa' dugu, eta *agotic* Lakuntzako predikuan (231). Elkanon, Garesen eta Oltzan ere *ago* bildu zen eta *agu* dakar Utergako dotrinak. Eskuin, goiti, *ago* dugu Imozko Goldaratzen ere. Era berean, *ligu* 'lihoa' dugu Txulapaingo Beorburun eta *ago* Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan, baina baita *eun* '100' ere; aldiz, *egun* dugu Txulapaingo Nabazko datuetan. Aspaldikoa da bokalarteko kontsonante hori; Beriainek ere *ago* du (1621: 7).

Bokalen batze hori hitz hasieran denean eta lehen bokala *o* delarik, Nafarroako beste anitz lekutan bezala —Burunda barne— gogortze bilakabidea gertatzen da Lizarragan eta etimologikoa ez den herskari belare bat sortzen: *guai* 'orain', *guañi* 'oraindik' —baita *oñi* ere—; Arbizun: *goaiko* 'oraingo' dugu (EHHA). Lizarragako hurrengo adibideetan metatesia dago: *guartu* 'ohartu', *guatze* 'ohea' —baina Gastesi irañetarrak *ogatze* (59)—. Goñerrian bada *goatze* adibidea, baina Bonapartek ez dakar "goartu"-rik eta Goñerrikotzat jo ditugun testuetan ere ez dago; bai, ordea, Goñerrian agertu diren testuetan: *estuze guarzen*, *guizonac zein issu vizi diren* (Ondarra 1993c: 308). Bestalde, *orei* eta *oreñik* ditugu Goñiko Bonaparteren adibideetan, *g*-rik gabe. Gesalazkoak dira *guace* eta *guartu* (381, 384), eta Ollon ere *goartu* bildu zen. Ihabar, Urritzola, Larunbe, Beorburu, Usi, Anotz, Ziaurritz eta Olaitzen, eta ekialderago ere bai, *guatze* bildu du Artolak (1992: 191). Beriainek <*obaye*> 'hoa' du oraindik, ez gerora nagusituko den *goaye*: Ezkabarteko Anotzen *guaye!* bildu da (Artola 1985: 108).

5.1.2.3. *-rtz-* / *-st-* kontsonante taldearen erabilpenak nabarmen bereizten ditu mendiaz bi aldeetako ibarretako hizkerak: *ortzegun*, *ertze*, *bertze*, *ortzilare*, *aimbertze* edo *borz* —baina Oltzan *bortz*— aldaerak ditugu Goñerrian. Olloibarren, ditugun datu urrien arabera, *ortzegun* nahiz *ortzegun* erabiltzen ziren mende honen hasieran. Izarbe ibarreko Utergako dotrinan *berze*, *borz*, *enberze* sailekoak ageri dira (Ondarra 1980). Garesko Bonaparteren datuetan, berriz, *bertze*, *ortzegun* eta *ortzilare* ditugu, eta bitxiago dena, baita *artzeazken* ere (Ondarra 1982: 136). Halaz ere, Garesen "beste" ageri zaigu *bata bestea* egituran. Gesalatzen ere *aimverce* & *verce* aldaerak ageri dira, nahiz lau testuetakoren batean inoiz *beste* (390) ere baden. XVII. mendeko Beriainen lanean eta XVIII.eko Elizalde gesalaztarrarenean *verce* & *borz* ageri zaizkigu.

Mendiaz bestaldean *-st-* taldea ageri da: *beste* (Ergoieneko Lizarraga, Gulibarko Larunbe), *amabost* (Lizarraga)... Aipagarriak dira Burundako Ziordiko *ortzeguna* & *ortzielia* aldaerak (Echaide 1989: 51-2), dauden datuen arabera inguru honetako *-rtz-* taldearen adibide bakarra baitira. Nahiz XX. mende bukaerako Arakilgo ekialdeko Ihabarko eta Murginduetako inkestetan (Echaide, Artola, Camino) *-st-* taldea ageri zaigun, *-rtz-* da mende hasierako lekukotasuna; esaterako, *Erizkizundi*-ko Irañetako *ortzegun* eta *ortzillere* aipa daitezke. 1925eko Uharteko datuetan, berriz, *ortzilare*, ageri da, baina baita *ostegun* ere. Ekialderago, Ihabarren, *bestia* 'bestea' eta *bost* bildu genituen geuk 1982an, eta *éstiak* Artolak 1987an (1992: 194). Urritzolan, *beste*, *bost* eta *béstelá* bildu zituen Artolak 1980an (EAEL), eta Idoyk Izurdiagan *beste alde ortan*, *oste-*

gune eta *ostielie* (1981b: 204). Gulibarko Larunben *beste* dago (EAEL); bidegurutzea Txulapain eta Ezkabarten hasten dela dirudi: Txulapaingo Usin *bérste*, *bérzteik*, *bestenáz* (EAEL) bildu dira; Ezkabarteko berrietarako ikus (Artola 1985: 110). Ondoko Odietako Ziaurritzen, berriz, *-rtz-* ageri da (EAEL). Atetz, Ultzama, Esteribar, Anue eta Erroibarren ere *-r(t)z-* ageri dira transkribapenetan. Berriz *-st-* hotsa entzuteko Imotz eta Basaburu aldera goiti joan beharra dago.

5.1.2.4. Herskari horzkariaren aitzinean hartzen du apikari bihurtzeko joera mai-larik handiena txistukari bizkarkari frikariak; Goñerrian ematen du bateko nahiz besteko adibideak ageri zaizkigula: *gastezutu* ‘gazte denbora’, *gastiget*, *ister*, *estarr*, *orrastatu...* ditugu Bonaparteren datuetan; baina baita beste sailekoak ere: *buztan* ‘isatsa’ vs. *busten* ‘zakila’, *eztul...* Juan Martin de Ibero idazleak ere baditu: *gaste* (Ondarra 1995: 180). Aditzetan ere betetzen da bilakabide hau; hona J. M. de Iberoren adibide bat: *usten* ‘uzten’ (103). Aspaldikoa da, gainera: *egosten* —“egotzi”—tik—dugu 1687ko Urdozko zinean. Bonapartek bildu datuetan bilakabide honek Elkanon du agerpenik handiena: *bustin* eta *izoste* dakartza Eguesibarko herrirako eta *buztin* eta *izozte* Gares, Oltza eta Goñirako. Ollon *gaste* bildu zen mende hasieran eta Gesalazko Muzkiko testuetan ere bada bilakabide hau: *egosteco*, *usten* (380), *dituste* & *dituzte...* Oltzan ere badira arrastoak: *busten*, *ister*; Gareskoak dira, bestalde, *istar* eta *bustan*. Beheiti badirudi zantzia utzi duela: Artaxoako toponimian *Bustina* eta *Zuasti* aldaerak ditugu (Jimeno Jurío & Salaberri 1998).

Aldiz, ez partikularekin ez dirudi beti gertatzen zenik; Bonapartek bizkarkaria dakar: *extere* (Elkano, Oltza eta Goñin), eta *extire* Garesen. Gure eremuko testuetan batez ere «predikuak» izendatu ditugun testuetan (Ondarra 1991) ageri da bilakabidea: *estute* & *estaquit* (Pre I, 137). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere apikaria aurkitzen dugu herskari horzkariaren aitzinean adizkien testuinguruan, beti ere: *ditustenac* (213), *esta* ‘ez da’ (220).

Honelakorik ez dago mendiaz bestaldean: *yaztun* ‘eraztuna’ dugu Altsasun; *gazte*, *emaztia*, *extarriya* ditugu Etxarri Aranatzan; *gazte* Lizarragan; *goizter* Arbizun; *extoket* Arruazun; *gazte*, *aguztua* edo *extaki* Uhartan; *noizti*, *gazte*, *agoztu* Irañetan; *gazta*, *buztena*, *buztiñe* Ihabarren; *gazta*, *buztiñe* Urritzolan; *abuztube* Izurdiagan. Handik eskuin, Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan eta Txulapaingo Nabazko datuetan ere ez da ageri hots apikaria; Nabatzen, esaterako, *gazte* dugu, txistukari bizkarkariarekin; Ezkabartekoan *dolorezcoa* gisakoak ageri dira. Artolak Ezkabarten bildu datuetan *bistu* ‘biztu’ adibidean baizik ez da ageri apikaria. Eredu honetatik goiti *gazte* eta *gazta* —non ez *gasna* ekialdekoa— ageri dira egin diren Nafarroa Garaiko iparreko inkestetan (cf. Pagola 1992b).

5.1.2.5. Goñerrian *-l(d)-* taldeak *-r-* berrikuntza eman du “baldin” aurrizki indargarrian Euskal Herriko beste hainbat lekutan bezala: *baldimbada*-rekin batera *barin badio* dugu (Mur) delakoan (82); *barimeda*, *barimedago*, *barimecere* dakartza Iberok (103, 104 eta 108), Markotegik *barimba* dakar (235) eta «Elizakoak» izendatu sailean *barimbada* dugu (166). Inoiz dena galtzen da: *bambe dode* ‘baldin badaude’ (Pre V). Ondoko Gesalazten ere bada: *barimezauste* (388), eta hauekin batera *balibace* (371), *ezpalin bada* (372) eta *balibadaquigu* (373) ditugu; osorik dago hurrengo adibidean: *Baldiñetan iru orduren demburuen ezpadu opacen uric* (380). Utergako kristau ikasbidean

ere badator: *uzizen barinbeda* (209). Bonapartek hurrengoa dakar: *balimbadu & baldin* (Elkano) —baina *barin* darabil Elkanoko Lizarragak— / *badimbadu & badin* (Gares) / *balimbedu & baldin* (Oltza eta Goñi).

Ez dirudi mendiaz bestaldean honelakorik dagoenik. Etxarri Aranatzen *balin & baldin* bildu dira (Karasatorre et alii) eta Ezkabarteko Anotzen eta Olaibarko Olaitzen *balin* dugu. Testu zaharren artean Ezkabarteko Orrioko apezak 1750ean gaztelaniatik itzuli idazki batean *baldiñetarian* daukagu (Satrustegi 1987: 81).

5.1.2.6. *-rk-* kontsonante taldea *-rg-* ebakitzen da Sakanako leku batzuetan; berrikuntza honen testuingurua izenaren morfologia da, *-ko* genitibo lokatiboa *-r* kontsonantean bukatzen den izen edo aditzondo bati lotzean, eta baita txistukari bati lotzean ere: *orgo* ‘horko’ dugu Etxarrin edota Arruazun Sakanan, baina Arbizun Echaidek *orkua* bildu du (EHHA). *Fagadiedergo zuloa* Andiko toponimoa dugu, bestalde, sakanarren ahoan. Burundako Bakaikun *Lixuberrizárgo espáldia* ageri da (NTEM X, 45), eta txistukariaren ondorengo adibideak ere baditugu: *Allozgo lineà* Dorraon, *Arbízizgo bargà* Unanun edota *Anbelzgo zulúe* Etxarrin (Salaberri 1998: 84). Eguesibarren ere baziren honelakoak: *Emausgo Castelurá*, *Parisdic Veneciará* dakartza Joakin Lizarragak, eta baita *gorgo* eta *gordik* aldaerak ere, nahiz Bonapartek *ortik* eta *orko* dakartzan soilik (Ondarra 1982: 171). Honelakorik ez dago Andiaz beheitik herrietako testuetan ez inkestetan, salbu Olloko *Garesgoa* adibidea, ondoan *Iribeskoa* aldaera duena, gainera. Bonapartek Elkanon, Garesen, Oltzan eta Goñin *orko* baizik ez zuen bildu. Ekialderago berriz ageri zaigu: Esteribar, Erroibar, Aezkoa eta Zaraitzun badira *-rg-* sailekoak bederen; Aezkoan baita *-rd-* ere *gordik* bezalako aldaeretan. Txulapaingo Nabazko emaitzetan *Etxarri Aranazkoa* eta *Aranaztik* bildu dira *ortik*-ekin batean. Berebar, R. M. Pagolak Nafarroa Garaiko iparreko herrietan egin inkestetako emaitzetan denak dira *-rk-* eta *-rt-* (1992b).

5.1.2.7. Goiko bokal sabaikariaren ondoko kontsonante ozenek bustidura jasaten dute Goñerrian, bai *i* diptongoko osagai denean, bai erabateko bokala denean: *oñeztur*, *gañetic*, *baño* ‘baino’, *illune*, *billo* ‘biloa’, *dotriñe* —ikusten denez, baita mailegu gordinetan ere, nahiz *erreine* ‘erregina’ esaten zen—, *ibilli*, *ille*, *iriñ*, *zikiñ*, *zille*, *ziller*... Baina *elorry*; cf. Nafarroako beste leku batzuetan *elorry*. Inguruko hizkeretan ere indarra du kontsonante ozenak palatalizatzen dituen asimilazioko bustidurak, bai mendiz alde batera nola bestera. Honakoak bildu ziren Olo herrian: *langille*, *mutille*, *billorik*, *sollik*, *egundaño*. Gesalazkoak dira hurrengoak: *illic*, *fiñe*, *milla*, *baiziñate*, *bañe & baña* ‘baina’, *zañec* ‘zainak’, *oreño* ‘oraino’.

Palatalizazio bilakabideen banaketa ez da berdina Eguesibar-Gares alderdian eta Goñerrian: nabarmen dago Elkanon ez zirela emankorrek XIX. mendean Goñerrian ageri zaizkigun palatalizazio bilakabide batzuk (Oñederra 1990: 172-6).³⁴ Elkano-koak eta Gareskoak dira hurrengo adibideak, Goñin eta Oltzan beti palatalizaturik ageri direnak: *ilabete*, *ilargi*, *ilunsarre*, *mila*, *dotrina*; baina aipa dezagun Elkanon *izozzilla* eta Garesen *billo* ‘biloa, ilea’ palatalizatuak ere bazirela (Bon). Bestalde, Bonapartek Elkanon (*d*)*iñagu* bildu zuen, bustidurarekin; Lizarragak *dinagu* dakar, ordea.

(34) Hegoaldera Eslaba alderdiko euskarari Elkano eta Garesko sistema egozten dio Salaberrik bustidurari dagokionez (1994b: 1051).

Utergako dotrinan, dena den, Lizarragaren lanean palatalizatu gabe ageri diren *villusiec* eta *sīnestacea* ditugu, eta baita *iñiquen* 'eginik', *illec* 'hilak', *saquiñiquen*, *ceñ* 'zein', *eriocereño*, *gallitu* 'gelditu' ere, esaterako; ez dugu uste, bestalde, *gallitu* horretan nahi-taezkoa dela *-ld-*ren bustidura proposatzea, beste azalpenak egon baitaitezke.

Mendiaz bestaldean ere indartsua da bustiduraren bilakabidea. Ergoieneko Lizarragakoak dira adibideok: *mellu*, *zeñe*, *larreñ*, *illate*, *ille*, *illun* —baina *pilota*— (Solís 1993).³⁵ Uhartan indartsua da: *ill*, *mutilla*, *makilla*, *ozpiña*, *argiña*, *soñeko*... (Erizk.). Arakilgo Irañetakoak ditugu hurrengoak: *soñeko*, *gañera*, *egundaino*, *ooñiken*, *garilla*, *illuntasun*, *ortzillere*; halaz ere, sabaikaria beharrean, *lastaile* ageri da, Uhartan *lastailla* delarik (Erizk.). Ihabarkoak dira 1982an bildu genituen adibide hauek: *miñe*, *ibilli*, *beño*, *zalle*. Urritzolan ere badira adibideak: *zāñek*, *ezpañā*, *ollárra*, *illarra*, *zurgíñe*, *búztíñe*, baina *iríne* (Artola 1992). Eskuinera palatalizazioa bada Txulapainen —*ill*, *egille*, *mutille*, *garille*, *iñede* 'gauinarea', *orañik*, *aiñ*, *oñ* 'oina' (Nabatz)— eta baita Ezkabarteko dotrinan ere: *mille*, *illeren*, *guññuzen*, *iñen* 'eginen', *iñiqueco*, *zeiñ*, *edozeiñ*, *ezpañen*, *soñetic*...

5.1.2.8. Trabarien bustidurak bereizten du Goñerriko hizkera aldamenekoetarik; Bonapartek, segurik, ez zuen halako bustidurarik aipatu. Ager lezakeen adierazgarritasunagatik dakargun adibidea hoberena ez bada ere, esan dezagun *guti* dugula Goñin, ez *gutti.³⁶ Ollon ordea, adibideren batean bederen, trabarien bustidura ageri zaigu: *aitte* & *aite*. Bustidura hori adierazgarria ere izan daitekeenez, ez da adibiderik egokiena gure helbururako, baina ez dugu besterik. Gaineratekoan, *guti* dakar Olloko inkestak, ez *gutti. Olloko datuak, bestalde, kontuz hartzekoak dira, bertako ia hondarreko euskaldunarenak baitira; nahi genukeen baino bakanagoak gainera.

Mendiaz bestaldean ugari dira adibideak Ergoieneko hiru herrietan. Hona Lizarragako batzuk: *ette* 'aita', *itten*, *geldittuko*; Unanun ere bada: *itturrama* (Nafarroako Gobernu 1992b); Dorraon: *goitti*, *beitti*, *gettun* 'gaitun', *aitta* (Razkin). Sakanan barrena ere bilakabidea erruz ageri da: *itturri*, *useittu*, *aittu* (Etxarri, Karasatorre et alii 1991, 14, 17, 18); *itten*, *moittu* (Arruazu, NEM II, 123); *zurittu*, *deittu*, *leittu* Irañetan (Erizk.); *zittuten*, *izerdittik* 'izertaturik' (Urritzola, NEM I, 75). Arakilgo Egiarretako adibideak ez dira fidagarriak adierazgarriak izateko itxura baitute: *attúna*, *ttántto ta ttántto* (EAEL, 197). Ollobar ondoko Gulibarko Larunben ere badugu: *garbittu*, *ittéko*, *itten* (EAEL, 199). Hemendik ekialdera ematen du bilakabidea ez dela emankorra: Txulapainen Usiko datuak ditugu: *eitéko*, *aitu*, *itautén* 'egiten duten' (EAEL, 200) eta Nabazko inkestan *aite* 'aita' bildu zen. Ezkabarten Anozkoak: *íten*, *góiti* (Artola) eta Makirriango dotrinan ere berdin: *iten*, *zitigun*, *zition*, *tirezule*; Odietan Ziaurrizkoak: *itekó* (EAEL, 201); Olaibarren eta Esteribarren ez dago bilakabidearen arrastorik (EAEL). Iparreraxeago jo behar da berriz trabariaren bustidura entzuteko: Basaburuko Arrarats eta Gartzaronen, Imozko Latasan, Atezeko Zigandan, Ultzaman eta Anueko Etulainen adibideak ageri zaizkigu (EAEL).

(35) Aipa dezagun kontsonante bustiek ondoko bokal katean guztizko asimilazioa eragiteko gaitasuna dutela Dorraon: *Goñaa* 'Goñira' (geuk bildua). Berdin gertatzen da txistikariak eraginik ere: *Juanitoín kotxa* 'kotxea' (Razkin).

(36) Urbasako toponimian *Bentagutia* dugu. Beriainek, hala ere, hiru aldiz <*gutti*> dakar *Tratado*-an eta pentsa liteke grafia horrek bustidura adierazi nahi zuela: *guttiago* (26), *ayn gutti* (26) eta *ayn dembora guttian* (45). Gesalazko testuetan bada <*guchi*> (378).

5.1.2.9. Mendiaz bestaldera aurkitzen dugun beste asimilazio adibidea —izenaren kategoriaz dihardugu, ez aditzarenaz— *-ind-* / *-ild-* taldeetan gertatzen dena da. Ez da honelako bilakabiderik ez Goñerrian ez mendiaz hegoaldeko ibarretan. Ollon, esaterako, *inderr* bildu zuen Eusebio Etxalarkoak (Erizk.).

Ergoieneko Lizarragan *menddere* ‘maindirea’ adibidea dugu, eta hurrengoak Etxarrin: *indder*, *minddu*, *arinddu*, *gildde* ‘gerezia’, baina *bildu* hala ere (Karasatorre et alii, 1991). Gastesi irañetarrak ere badakartza adibideak: *bañimyuzu* (59). Ekialderago *gille* ‘gerezia’ bildu da Arakilgo Izurdiagan (Idoy 1981: 201), baina *gilda* Arbizun (EHHA); *-ld-*ren palatalizazioa dugu goitixeago ere, Intzako 1801eko idazki batean: *billurre* ‘bildurra’ (Satrustegi 1987: 184). Eskuin, Txulapaingo Nabatzen *inder* eta *bel-dur* bildu ziren *Erizkizundi*-an eta *inderra* dakar Ezkabarteko dotrinak ere (399).

5.1.2.10. Ondoko kontsonante txistukaria bustitzen ahal du goiko bokal palatalak Nafarroa Garaiko hainbat eta hainbat hizkeratan; ohiko adibidea *bakoitz* > *bakotx* da, Beriainengan oraino busti gabe dagoena —*Iesu Christo çure Seme bacoysça*—, baina frikarietan ere gertatzen da: Beriainek dagoeneko <*yxuri*> dakar. Goñerrian ere ageri zaigu bilakabide hau: <*issuri*> (Eb, 131), *ixildu* (Bon). Goñerrikoa da *bakotx* ere. Ondoko Ollon, ordea, *isiltasun* bildu zen (Erizk.).

Bustidura gertatzen da ditugun Ergoieneko adibide anitzetan; usu kontsonante herskari ahoskabeen aitzinean gertatzen da, baina bokal aurreko adibide bat ere bildu dugu. Lizarragako euskaran hurrenaren adibideak ditugu: *gexue* ‘gaisoa’ batetik eta *jexten* ‘jaisten’, *sinixtetu* ‘sinetsi’ eta *pixkat* ‘pixka bat’ bestetik (Solís 1993: 102, 108-9). Arakil aldera Lakuntzako predikuak *bacochari* dakar (233) eta Ihabarren ere *bakótxan* dugu (Artola 1992: 215); Irañetan *bakoitzak* bildu da, ordea (EAEL). Eskuin, bustidura dugu Gulibarko Larunben: *aíxkidieí*; Txulapaingo Usin: *bakótxak*; Nabatzen: *ixildu*; baina Beorburun *lemízen* ‘lehenbizian’.³⁷ Odietako Ziaurritzen *bakótxak* bildu da, baina baita *aristién* ‘arestian’ ere; Ezkabarteko Makirriango dotrinan ere <*s*> eta <*ss*> grafiek irudikatzen dute bustidura: *gaisstoen*, *isstente*, *lebmissicoa* —*lembizico*-rekin batean—, *pisque bat*, *bacocha*. Egungo mintzoan *lemíxiko*, *béren gíxe* ditugu (Artola 1985: 107).

Ondoa goiko bokal palatala duten txistukariak ere busti ohi dira: dagoeneko Beriainek <*billosiric*> “billoxirik” dakar. Goñerrian ere ageri zaigu: *biluxi* & *buluxi* (Bon), <*veres*> “berex” (Eb, 130). Elkanon eta Oltzan *berexi* bildu zuen printzeak eta *beraxi* Garesen. Ergoieneko Lizarragan ere *bexten* ‘bereizten’ dugu, eta baita *e* ondoko *exkin* ‘izkina’ ere. Eskuinera Odietako Ziaurritzen ere *beréxi* dago eta beheitixeago Ezkabarteko dotrinan <*bulusiec*> dugu.

5.1.2.11. Beste hizkera batzuetan hasperena dagoen testuinguruan *i* bokalaren ondoko hots antihiatiko bat aipa daiteke Ergoienean; Lizarragako euskaran *iyes* ‘ihes’, *iyor* ‘inor’, *oyu* ‘oihua’ edo *ziyuen* ‘zihoan’ ditugu. Etxarrin *biyurtu* ageri zaigu (EAEL, 150); Arakilgo Irañetan *iyesi* dakar *Erizkizundi*-ak eta *liyoak* bildu da EAEL-n.

Hasperena ageri den testuinguruaz landako ‘i + g’ loturan ere *-y-* antihiatikoa dugu: Ergoieneko Lizarragan hurrengo adibidea bederen bildu da: *iyende* ‘igandea’.

(37) Beorburuko *itxán* ‘etxean’ adibideak ezagun du kontsonante palatalak hitz hasierako *e-* hertsia eta hiatuseko *-e-* irentsi duela.

Uharteko dotrinan ere *ityende* dugu, eta *igen* ‘igan’ aldaerarekin batera *iyen* dakar (576). Uhartan *iyei*ke ‘igerika’ edo *iyeltsero* bildu ditu Arakamak (1994: 576, 20. oh.). Eguzkialderago, Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan ere ageri zaigu: *iyendeac* (396) —baita *ygende* ere (381)—, *iyen* (380), baina ez Txulapaingo Nabazko inkestan: *iges*i, *igande*. Aspaldiagoko Beriainek *ygande* & *igande* dakar *Tratado*-an nahiz dotrinan, eta baita Elizaldek ere; Utergako dotrinak *igen* ‘igan’ dakar. Goñerrian eta goiko alderdiko gainerateko ibarretako emaitzetan ez da ageri hots antihiatiko hau: Goñin Bonapartek *igende* bildu zuen.

5.1.2.12. Hitz hasierako txistukari afrikatuaren artean soilik sabaiaurrekoak ageri dira Bonaparteren Goñerriko datuetan: *txuri*, *sardiñ* & *txardiñ*, *txakur*, *txal* ‘txahala’, *txiki*, *tximike* ‘tximitxa’, *txintxere* ‘zizarea’, *txori*, *txupetu*, *txutitu*... Honetan mendiz bestaldeko joerarekin batera ageri zaigu Goñerria, baina Ollo herriko emaitzetan, berriz, *txerri*, *txakur* edota *zerri*, *zakur*, *zulo* emaitzekin batean hitz hasierako afrikatu bizkarkariak ere baditugu, Nafarroako ekialderagoko joeraren antzera: *tzerri*, *tzakur*, *tzulo*. Ezaugarri hau bada Eguesibarren Lizarragaren testuetan: *tzakur*, *tzar*, *tzerri*, *tzorrotz*, *tzorrostu*, *tzut*, baina Bonapartek ez zuen Elkanorako ezaugarri honen berri eman bere hiztegi alderatzailean; Ollon agertu zirela ikusirik pentsa ote daiteke Goñerrian eta Oltzan ere erabiltzen zirela?

Mendiaz bestaldean Ergoieneko Lizarragako emaitzak eman daitezke mendebalderako: *txuri*, *txerri*, *txintxo*, *txuitu*, *txiki*, *txarki*, *txarra* (Solís 1993) eta *tx-dunak* dira Razkinek Dorraon bilduak ere. Arakilgo Irañetan ere *txerri*, *txakur*, *txuri* bildu ziren (Erizk.), baina ekialderagoko Egiarretan *tzoratu* bildu da (EAEL, 197); Ihabarren *txú-riakín* ageri zaigu. Eskuin, Ezkabarteko Anotzen *tzakurréki* eta *tzutitzen* & *tsutítu* (EAEL, 202) eta baita *txutítu* ere (Artola 1985: 108). Odieta Ziaurritzen ere bildu dira: *tzakúr*, *tzikírétu* ‘osatu’. Ekialderago Ultzaman, Esteribarren, Erroibarren, Aezkoan eta Zaraitzun ere entzun daitezke honelakoak.

5.1.2.13. Bokal arteko *-r-* samurra galtzeko joera ez zen iragan mendeko Goñerrian orain mendiaz bestaldean gertatzen dena bezainbatekoa. Ollokoak dira hurrengo adibideak: *itxera*, *billorik gabe*, *erosi*, *bere*, *mendire*, *iturrire*; *txikitaik* dago halaz ere. Bonapartek Goñerrian bildu lekukotasunen artean ez da ageri Ergoieneko Lizarragako hurrengo adibideen antzekorik: *non* ‘noren’, *gio* ‘gero’, *gue* ‘gure’, *elizaa*, *etxetaa*, *artaa*...; hauez gain, *biandu* ‘berandu’ ere bada, *era* > *ea* > *ia* emanez. Dorraon paretsuko *lurriá botá* ‘lurrera erori’ bildu da (EHHA) eta guk Unanun *Goñáa* ‘Goñira’ entzun dugu. Etxarrin ere halaxe da (Karasatorre et alii): *alabaai*, *gauzaai*, *Mariaai*, *Joxeei*, *etxiaa*, *zuluaa*, *etxetaa*, *zulotaa*. Ikusten denez, dardarkariaren galeraz landa, bokalaren luzapena ere gertatzen da. Arbizukoa da hurrengoa: *atáa* ‘atera’ (EHHA). Irañetako datuetan ere ageri da: *itxea* ‘etxera’ (Erizk.). Ekialderago Ihabarren ere bada: *lekué* ‘lekura’, *jarríik* ‘jarririk’ (Artola 1992: 215); baita Urritzolan ere: *bi alde-taá* (EAEL). Datu zenbait bada eskuinaldeko ibarretarako: Nabazko inkestan *zorritz beteik* ageri da, eta Ezkabarteko dotrinan *vicic* ‘bizirik’ (403), *duenay* ‘duenari’ (389) edo *figureic* ‘figurarik’ (389). Ezkerretik Burundan ere nabarmena da galeraren maila (Izagirre 1967).

Oroit, bestalde, mendiaz bestaldeko eremu batean, aditz faktiboen sailean eta *era*-duten beste ele batzuetan dardarkari samurra galtzeak hitzaren hasieran eragin duen

hiatusa diptongo bihurtu dela eta hainbat kasutan edo hainbat herritan gero hots sabaikaria indartu dela: hauen sailean sar ditzakegu Etxarriko bereko *yosi* 'erosi', *yon* 'egon' edota *yaaman* 'eraman'. Etxarrikoak dira hurrengo adibideak ere (Karasatorre et alii 1991: 165): *iakusi* 'enseñar', *ialgi* 'cribar, pasar en la baya', *ian* 'beber', *ianäzi* 'abrevar ganado, hacer beber', non *ä* horrek ohikoa baino luzetasun handiagoa adierazten duen; *ianion* & *ianeon* 'anteayer', *iäntzi* 'desnudar', *iäntzun* 'contestar, responder', *iaztune* 'anillo'. Ergoieneko Lizarragan ere honelakoak ditugu: *yostia* 'erosteä', *yaman*, *yoten* 'egoten', *yakusi*, *yan* 'edan', *yos* 'beraz, geroz', *yo* 'gero' (Solís 1993). Dorraon ez omen dago honelakorik: *eran*, *eman*, *eranaun* (Zuazo 1994: 306). Indartze bilakabidearen joera horrek jarraipena du Imotzen eta Basaburuan (Ibarra 1995b: 221).

Geure eremuan Sakanan ekialderago goazen ber aldaera osoagoak erabiltzen dira: Lakuntzako erretore zen Gastesi irañetarraren 1850eko testuan, esaterako, *eracutsi* ageri zaigu (Ulyar 1987: 59); Arakilgo Ihabarkoa da *eakùsten* adibidea (Artola 1992: 215).

Ez Goñerrian eta ez inguruko ibarretako hizkeretan ere ez zen horrelakorik gertatu, eta itxuraren aldetik urrunsko gelditzen dira Sakanakoetarik Bonapartek Goñin bildu hurrengo adibideak: *erabazi* 'irabazi', *erakutsi*, *eramo*... Oltzako Iberoko otoitze-koak dira, berriz, *eracusten* (150), *eranci* (151) eta *erauchi* 'eratsi' (151). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere aldaera osoak ageri dira: *eracusi* (219). Gesalazkoak dira *eramo* (374) eta *eracusi* (376).

5.1.2.14. Bereziki gure eremuko hegoaldean *r* eta *d* kontsonanteen arteko nahasketarako joera dago, aditzaren morfologia ere guztiz harrapatzen duena. Garesen *erozein* bildu zuen Bonapartek eta *benerica zoce* dakar *Le Cantique*-k, eta Oltzan ere bai. Aldiz, Goñin *edozein* dakar printzeak. Gesalatzen, bestalde, *edorico* 'eroriko' ageri da testuetan (389).

5.1.2.15. Honako atal honi ekiteko aski datu ote dugun ez dakigu xuxen, baina Bonaparteren emaitzen arabera hitz hasierako herskarien testuinguruan ez da Goñerrian gertatzen ahostunaren eta ahoskabearen arteko txandaketarik. Ergoieneko Lizarragako *bekatu* & *pekatu* edota *kostatu* & *gostatu* bezalako parerik ez da ageri Goñerriko lekukotasunean. Izatekotan, antzeko bi adibide bildu ditugu: *gastigetu/kastigetu*, eta *gardu/kardo*, baina bai pare batean bai bestean adiera desberdina dute ezkerreko eta eskuineko osagaiek, non eta bereizketa hau ez den inkestagintzak beharturikako emaitza. Gainerakoetan aldaera bakarra da Bonapartek dakarrena, soinu ahostunarekin ala ahoskabearekin, baina ez biekin: *bertz* 'caldera', *bikor* 'garaua', *borru*, *bekatu*,³⁸ *butzu*, *gardu*, *garitx*, *gatu*, *gerezi*, *goñeta*, *goñube* 'sotoa', *gorosti*, *gurilo*³⁹ 'lertxuna', edo *gurutze* ditugu, esaterako, ahostunen artean eta *kanabeta*, *karatxori* 'txolarrea', *kendu*, *kisu*, *korputz* —baina J. M. de Iberoren testu batean <*gorpuz*> (104), *kostatu*, *paradiso*, *partz* 'bartza', *pike*, *piper*, *puruxe* 'guraizeak' edo *torre* kontsonante ahoskabea dutenen artean.

(38) Baina *pecatu* Lakuntzako predikuan (Satrustegi 1987: 231); 1838ko otoitzetan, berriz, *becatari* (230).

(39) Burundako Altsasun *kurrillo* bildu zuen Izagirrek (1967: 71).

Eskuinera sail ahoskabeko aldaerak dakuskigu Odietako Ziaurritzen, Goñerrian ahostunak direnak: *pikor*, *putzu*⁴⁰ (Artola 1992). Aldiz, beheiti, Ezkabarteko dotrinan Goñerrikoen gisako ahostunak: *becatu*, *baque*, *gorputz*, *gurutze*.

5.1.2.16. Frikari ahostun horzkari eta belare, edota belare eta ezpainbikarien arteko nahasketa ez dirudi Goñerrian nabarmen gertatzen zenik. Ditugun datuetan bi aldiz ageri zaigu soilik: toponimo batean: *Bagerte* eta *Baberte*,⁴¹ eta *bigeldu* (Bon) adibidean —baina bada *vieldu* ere (Pre III, 152)—. Bilakabide honen arrastoak Burundan eta Ergoienean ditugu, hitz hasieran nahiz bokal artean: *sudur* & *sugur* (Lizarraga), *guntzurin* & *buntzurin* (Lizarraga); Unanun, berriz, *bultzurin* dugu. Bitasun honen adibide bera gertatzen da Burundan herri batetik bestera: Bakaikun *bultzurrun* bildu da eta Ziordian berriz, *giltzurdin*. Etxarri, Arbizu eta ekialderago, Arakil aldera, belaredunak bildu ditu K. Zuazok: *gultzurin*, *giltzurrun...* (1994: 317). Goñerriko gainerateko datuetan ez zaigu, dirudenez, honelako txandaketarik ageri: *sudur*, *giltzurrun*. Aipa dezagun Goñerriko *ugelde* 'ibaia' *ubelde* dela Ergoieneko Lizarragan. Urritzolan *obi* dugu 'ogia' eta eskuin, *obi* & *ogi* dugu Ezkabarteko Anozko egungo datuetan (Artola 1985: 105-6).

5.1.2.17. Goñerritik beheiti, Sakana alderdian, erabilpen maiztasun handia du *f* fonemak Euskal Herriko beste alderdi batzuekin alderatzen baldin badugu. Arakilgo Urritzolan, esaterako, *safai* 'sabaia' dugu, eta Ergoieneko Lizarragan, bestalde, ohiko *fede*, *afaldu* edo *ofrezitu* adibideez gain, *joan*-etik datorren *fan* dugu, baina baita *fake* 'bakea',⁴² *fago* 'bagoa' eta *kafi* 'kabia' ere (Solís 1993: 110). Hiru hauek, *bake*, *bago* eta *kabi* dira Goñerrian, eta ez dago Andiko gaineko alderdi horietan *fan*-ik, *joan* baizik, soinu belarearekin; halaz ere *fan* bildu zen Ollon eta oikonimoetan *Fantikorena* edo *Fangorrena* ditugu Olloibarren *Juan*-etik (J. M. Bidadorrek a. e.). Badira, jakina, beste hizkeretan aurkitzen ditugun *f* arruntak Goñerrian ere: *afaldu*, *afari*, *falaztada* 'olatua' eta maileguetan *fuñe* 'lepazuria', *ferrata* 'herrada' (Ib, 102), *rafe* 'etxagaineko hegalpea', *infiernu* edota *ofrezitu*, esaterako. Ergoienaz gain, Estellerria, Burunda eta Etxarri/Arbizu alderdia dira *f*-ren erabilpenean maiztasun gora ageri duten eremuak (Zuazo 1994: 320-1). Itxura guztien arabera hortik ekialdera gauzak Goñerrian bezalatsu gertatzen dira.

5.1.2.18. Oro har ezaugarri pare bat baizik ez dago gure eremu guztia harrapatzen duena; Euskal Herriko ekialdeko hizkeretan bokal artean hasperenketak duen kokagunean ageri zaigun *-g-* da batetik, ukitu ditugun hizkera guztietan —ez dugu Burundako berri— betetzen den ezaugarria; *i* bokalaren inguruko txistukarietan gertatzen den bustidura ere aski arrunta da Nafarroa Garaian; bi hauekin ez, baina gainerateko ezaugarriekin eremu banaketak finkatzen ahal ditugu.

Bada batasuna Ergoiena, Aranatz eta Arakil ibarreko mendebaldeko herrien artean ezaugarri batzuetan; zenbait aldiz baita Burundarekin ere. Ezaugarri horietan Goñerriak beste jokabide bat dauka eta beste ibar batzuekin batera gainera. Batera

(40) Eta halaxe dira guztiak, *putzu*, Pagolak Nafarroa Garaiko iparrean egin inkestetan (1992b).

(41) Guztiz paraleloa da Orbaizetako *Bagola*, *Babola* & *Baola* adibidea.

(42) Aralarren agertu 1833ko Sakanako idazki batean *ceruban faquia pasatu* ageri da (Satrustegi 1987: 197).

doaz Burunda, Aranatz, Ergoiena eta Arakil *j- zaharraren emaitza belarean, nahiz Arakilgo ekialdean mendearen hasieran sabaiaurrekoa zen hotsa; *-st-* taldean ere batera doaz, nahiz Burundan *-rtz-*ren arrastoa ageri den eta Arakilgo ekialdean mende hasieran *-rtz-* zegoen. Batera doaz *-rk-* > *-rg-* eta *-zk-* > *-zg-* bilakabideetan. Burunda, Ergoiena eta Etxarri/Arbizu alderdian, gainera, *f-*ren agerpena beste lekuetakoa baino azkarragoa da —ez dakigu Arakilgo berri—. Bustidura pare batean ere batera doaz Goñerriaren aurka Ergoiena, Etxarri-Arbizu alderdia eta Arakil: *-ind-* eta *-ild-* batetik, eta *-it-* bestetik, bustirik ageri dira eremu hauetan. Azken bustidura honetan bidelagunak dituzte Iruñetik goitiko ibar batzuk: Gulibar, Atetz eta Anue gutienez. *-y-* antihiatikoan ere batera doaz Ergoiena, Etxarri-Arbizu alderdia eta Arakil, eta bidelagun dute honetan Ezkabarteko euskara. Iruñetik goitiko hizkerak eta Sakana alderdikoak batera doazen beste ezaugarria *-zt-*ren kontserbazioa da. Beste berrikuntza batean ere oro har batera doaz: bokal arteko dardarkari bakunaren galera maila handixea dute ibar hauek guztiek.

Ezaugarri hauen guztien aitzinean bestelako jokabidea ageri du Goñerriko mintzoak: mende hasierako Arakilgo ekialdean bezala *x-* hots sabaiaurrekoa zegoen Goñerrian, eta baita Olloibarren, Oltzan, Utergako dotrinan, Eguesibarren eta Artzibarren ere; Garesen, ordea, belarea zen ahoskera. Gesalazko berri ezin eman dugu, grafiak ez baitu argitasun handirik eskaintzen, baina ez da ahantzi behar Muzki eta Gares ez daudela urrun eta Morentinen testuetako <*j*> horiek eduki dezaketela zer ikustekorik Garesko hots belarearekin; ez jakin. Dirudenez garai batean Erroiabarren, Ezkabarten eta Txulapainen ere sabaiaurrekoa erabiltzen zen; egun sabaikaria dago Erroiabar, Esteribar, Anue, Odieta, Ezkabarte, Txulapain eta Atetzen. Baina ezaugarri gehiagok ere biltzen dituzte hizkera hauek guztiak, *-rtz-* kontsonante taldeak esaterako: mende hasierako Arakilgo ekialdea, Goñerria, Gesalatz —adibide zenbaitetan *-st-* ere baden arren—, Olloibar, Oltza, Gares, Utergako dotrina, Eguesibar, mende hasierako Txulapaingo datuak, Ezkabarte, Odieta, Atetz, Anue, Esteribar, Erroiabar eta Artzibar batera doaz *-rtz-* taldean.

Geografian eremu murriztagoa hartzen dute Iruñetik ezker hainbat ibar biltzen dituzten hurrengo ezaugarriek: ez dira *-it-*, eta *-ind-* / *-ild-* kontsonanteak bustitzen —edota honelako bilakabiderik ez zaigu idazkietan ageri bederen— Goñerrian, Gesalatz, Olloibarren, Oltzan, Garesen, Utergako dotrinan eta Eguesibarren. Iruñetik goiti Gulibarren, Atetzen eta Anuen *-it-* bustitzen da. Hegoaldeko hizkerak batzen dituen beste ezaugarri bat *-zt-* > *-st-* bilakabidea da: Goñerria, Gesalatz, Olloibar, Oltza, Elkano, Gares eta Utergako dotrinako datuak. Ematen du Iruñetik goiti dauden hizkerak hegokoez bestela doazela ezaugarri honetan.

Ozenen bustidura maila apala da Eguesibarko hizkerari izaera berezia ematen dion beste ezaugarri bat; beti-beti ez bada ere, Gares berarekin batera doa, baina ez Utergako dotrinako datuak. Berebat, Utergako dotrinako datuek bezala bustidura maila nabarmenagoa ageri dute Iruñetik goiti dauden Txulapaingo eta Ezkabarteko hizkerak, *i* bokalaren ondoko ozenak ere bustitzen baitira hauetan. Ergoiena, eta Arakil ere azken hauekin batera doaz, baina ez Burunda despalatalizatzailea. Goñerria, Gesalatz eta Oltza ere palatalizatzaileak dira, Olloibar bezala, baina ekialdera, Esteribar, Erroiabar eta Artzibar Eguesibarko joera ez horren palatalizatzailean sartu behar dira.

Hegoaldeko hizkerak batzen dituen beste ezaugarri bat *baldin* aurritzian gertatzen den *-ld-* > *-r-* soilketa da: Goñerria, Gesalatz, Gares —*badin*—, Utergako dotrina eta Eguesibar harrapatzen ditu, baina ez Sakana alderdia ezta Iruñetik goitiko ibarretako hizkera ere. Ekialdean *balin* dago Erroibar eta Aezkoan. Bokal arteko dardarkari bakunarekiko jarrera kontserbatzaileak harrapatzen duen eremua ere arestikoaren iduria da: Goñerrian, Gesalatz, Olloibarren, Oltzan, Garesen, Utergako dotrian eta Eguesibarren ageri diren datuetan bokal arteko dardarkari bakuna ez da galtzen; aitor dezagun datu hauek gehienak iragan mendekoak edota aitzinekoagoak direla, baina Olloibarkoak gizaldi honen hasierakoak dira eta bokal arteko dardarkari bakunari eusten zaio adibideetan. Aipa dezagun, bestalde, hegoaldeko geure eremuaren barrenean izen guti batzuetan *r* eta *d*-ren arteko nahasketa dagoela dirudiela —ez dihardugu orain adizkiez—: Gesalatz, Garesen eta Oltzan, hain zuzen.

Arestiko hedaduraren aldean, aurkeztuko ditugun bi berrikuntza hauen banaketa ñabarragoa da: hitz hasierako *tz*-ren banaketa —daturik ezak sor ditzakeen zalantzak zalantza—, hurrengo da: agian Arakilgo ekialdea —Egiarretako *tzoratu* salbuespen bat baino zerbait gehiago baldin bada—, eta hurrengo hauek ziurtasunez: Olloibar Iruñetik ezker eta eskuin Eguesibar; hiriburutik goiti, berriz, Ezkabarte, Odieta, Ultzama, Esteribar, Erroibar, Aezkoa eta Artzibar. Aldiz, lehen ere aipatu dugun hurrengo honetan hedadura ez da guztiz berdina, Sakana eta Burundan bai baititugu ekialderago agertuko diren *-rg-* taldeak aditzondoetan: *-rg-* Burundan eta Sakanan, *-zg-* Ergoienean, *-sg-* Olloibarren, *-sg-*, *-sd-*, *-rg-* eta *-rd-* Eguesibarren, eta ekialdera Esteribar, Erroibar, Aezkoa, Zaraitzu eta Garaziko *-rd-* edo *-rg-* ditugu gogoan gutienez.

Ezagun duenez, kontsonanteek ere aukera ematen digute geure eremua berrikuntza batzuen arabera banatzeko, baina argi dago berrikuntza guztiak ez direla eremu beretara iritsi eta ñabarra dela geure eremuan kontsonanteen inguruko ezaugarriek sortzen duten zatiketa askotarikoa.

5.2. Izenaren morfologia

5.2.1. Hitzzen formari dagozkionak

5.2.1.1. Goñerriko testuetan ez dirudi hitzen berezko *-a* galtzen denik: *gauçe gucietan* (Ib, 106).⁴³ Gares eta Elkanon ere *gauza* dugu; Oltzan berriz, Goñin bezala *gauze* dakar *Le Cantique*-k. Gesalazko testuetan *anaia bat* (382) eta *gauçe temporale* (383) ageri dira.

Goñerriko testuen garaiko mendiaz bestaldeko berri guti dugu: Lakuntzako predikuan *gauza negargarrie!* dugu (Satrustegi 1987: 233) eta Gastesi irañetarraren testuan (1850-1854) *gauza bat*; Lakuntzako predikuan, ordea, *Eliz ama sanduac* ageri da (231), baina ez da adibiderik egokiena galera frogatzeko. Egungo mintzoan badaude bilakabide honen adibideak, esaterako Ergoienean, eta dirudienez indartsua da joera: *makin bet*, *punt ure*, *kazul zopa*, *amorri* 'ama horri' (Solís 1993: 99). Etxarrin ere bada: *gauz*, *eliz*, *anei*, *makill* (Karasatorre et alii, 1991). Ekialderago ageri da adibideren bat;

(43) Zuhurtasunagatik testuen sailera sartu nahi izan ez dugun batean, Goñerrikoa izateko itxura duen idazki batean *maquilla bate(an)* dugu (Ondarra 1994: Tes VI-1, 528).

hona Arakilgo Ihabarko bat: *màkil betián* 'makila batean' (Artola 1992: 215), baina Urritzolan berriz ere osorik dugu adibidea: *gáuze at* (EAEL). Goiti Imozko Latasako adibidea eman daiteke: *ólako gauzík* (EAEL, 191). Eskuinera *gauze guzien gañean* osorik ageri da Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan (381) eta Txulapaingo Nabatzen ere *gauze* dugu; halaz ere bada adibide zenbait bi ibarrotan: *makíl bet* dugu Ezkabarteko Anotzen eta *gáuiz oník* Txulapaingo Usin.

5.2.1.2. *-l-z* bukatzen diren erdaratikako maileguetan *-le* da gehienik bukaera Goñerriko euskal eleetan: *arbole* (Bon), *mortalea* (Ib, 107), *reflexione naturale* (Pre II, 149); salbuespena egiten du hurrengo adibideak: *liburu espiritualac* (Pre I, 138). Gesalitzen ere horrela da: *gauze temporale gicietatic* 'guztietatik' (383) eta Beriainek ere halakoxeak zerabiltzan: *caudale, mortale*, Elkanoko Lizarragak bezala. Mendiaz bestaldera, ordea, Lakuntzako predikuak *arbola baten* dakar (234) eta Gastesi irañetarraren testuan *mortala* (57) ageri zaigu.

5.2.2. Erakusleak

5.2.2.1. Singularrean: *au, ori, oré* dira Oltza eta Goñirako Bonapartek dakartzan emaitzak; Ollon ere *au, ori, ore* bildu dira. Absolutibokoez landa, *on-, orr-, ar(r)-* dira oinarriak Goñerrian. Eskuinaldera goazen ber, garrantzizko beste desberdintasun bat Eguesibarko euskaran erakusleek hitz hasieran daramaten herskari ahostuna da: *gau, gori, gura*; ezaguna denez, ezaugarri hau Nafarroako ekialdera hedatzen da eta Esteribar, Erroibar eta Aezkoa ibarretan bederen bizirik dago egun, eta iraganean Artzibarren, Urraulgoitin eta Longidan ere bai (Camino 1997: 228-9).

5.2.2.2. Absolutiboaz aipa dezagun *oré* hirugarren graduko aldaera ez dela Elkanoko, Garesko eta Gesalazko euskaran ageri; bi lehenetan *ura* da eta Gesalazten *ure*. Oltzan ere *oré* bildu zuen Bonapartek. Ollorako hurrengo adibide pareta daukagu: *gogoratu zai de au edo ore & baleki inen luke au edo ure*. Eskualde honetako hirugarren graduko erakuslearen berezitasun hau ez da mendiaz bestaldera galtzen eta ekialderat sartzen da: guk 1998an Urritzolan *óre* bildu dugu. Hori bera erabiltzen da Uhartzen ere (Satrustegi 1982: 22), eta Gastesi irañetarraren testuetan ere *ore* dugu: *plume ostu ore* 'luma ebatsi hura', *pestiore* 'izurrite hura' (Ulayar 1987: 58-9), nahiz EAEL-k herri honetan *üre* bildu duen. Ekialderago, Txulapaingo Beorburun, Usin eta Nabatzen, Atezeko Zigandan, Odietako Ziaurritzen eta Ezkabarteko Anotzen ere *ore* dugu⁴⁴ (EAEL, 192, 200, 202) eta Ultzamako Suarben ere *óre* bildu du Koro Segurolak azken urteotan (EHHA); Anueko Etulainen ere bildu da (EAEL, 196). Goizuetan *ora* dago hirugarren graduan (Zubiri & Perurena 1998: 107). Ezkurran ere badago *ore*, baina bigarren graduko *ori*-ren irekidurari dagokiola uste dugu.

Bada Goñerrian *oren* genitiboa ere: *estut mereji oren Divina Magestadea Sar dadien ene ostatu pobre ontan, ene corpuç becatari ontan, beñe alare orren itç Sandue erran esqueros...* (Ib, 102); baita Iberoko kantuan ere: *oren Amorioari* (146); baina *Magestade orrei* (146). Ez dakigu Odietako Ziaurritzen bildu den *oren* bigarren ala hirugarren gradukoa den: *ur óren kontué* (Artola 1992: 217). Ezkabarteko dotrinan *orei* dugu (403) eta baita *orrei* ere (403).

(44) Baina Makirriaingo dotrinan *ure*.

Dena den ez da *oré* Goñerriko euskaran ageri den aldaera bakarra (Eb, 131; Pre I, 139); *ure* ere (Eb, 131) ageri da idazkietan. Mendiaz bestaldera Ihabarren (Artola 1992: 215) eta Ergoieneko Lizarragan aurkitzen dugu berriz ere *ure*. Dorraon, berriz, *úa* eta *urá*. Eskuinerago *úre* dugu Txulapaingo Beorburun eta *uré* Odietako Ziaurritzen.

5.2.2.3. Euskal Herriko hainbat lekutan bezala, egoera inplosiboan herskari bela-rearen aitzinean usu agertzeak sortu ohi duen indartzearen oihartzunez, hirugarren pertsona singularreko erakuslean bakunaren ordez kontsonante dardarkari bortitza aurkitzen dugu Goñerrian ere: *arrek, arren, arri, arreki, arrendako...* Badira, ordea, salbuespenak; prediku batean *aren Anime* ageri zaigu (Pre V, 166). Indartze bilakabide honetan bidelagun ditu Goñerrikoak inguruneko hizkerak: Eguesibarko Elkanokoa, Izarbe ibarreko Gareskoa —Utergako dotrinako hizkera barne—, Oltzakoa, Ollokoa eta Gesalazkoa; bestaldera Ergoieneko Lizarragan gauza bera gertatzen dela ikus daiteke: *arri, arren, arrutz* (Solís 1993). Arakilgo Lakuntzako 1838ko otoitzetan, Urri-tzolan, Txulapainen eta Ezkabarten ere ageri da.

5.2.2.4. Pluraleko aldaerak: *abek* (Ib, 104), *aubek*⁴⁵ (Pre I, 139) & *ebek* —*ebengati* (Ib, 99), *ebegui* (Ib, 105)— ageri dira lehen graduan Goñerriko idazkietan; *oyek* (Ur) —*oyen* (Pre II, 145)— bigarrenekoan, eta *ayek* (Pre I, 139,) da erabiliena hirugarrenean, nahiz honetan *eiek* ere baduen: *eiec gu(c)iec eman cezquiola* (Ib, 95); *vide illun eyec* (Mur, 87) & *vide alegre ayec* (Mur, 87); ezaguna da *ai > ei* bilakabidea Goñerriko dip-tongoetan. Honelako aldaerak ezagunak dira Gesalazten: *eiec* (374), *escusa eyen castigotan* (382). Mendiaz bestaldera Ergoieneko Dorraon *eyek* erabiltzen da, nahiz herri horretan, Goñerrian ez bezala, *aik* ere baden —Lizarragan ere bada *aik*—. Gastesi irañtarrak *ayetas* dakar (62) eta *ayék* bildu da Arakilgo Ihabarren. Ezkabarteko Anotzen ere *ayék* dugu. Beriainen *ayec* dakar gehienetan, baina baita *ebec* (1621: 76) ere.

Goñerrian ez bezala laburragoak izateak ematen die berezitasuna mendiaz bestaldeko bigarren eta hirugarren graduko erakusleei: *oik* (2) eta *aik* (3) ditugu Unanu, Etxarri eta Lakuntzan. Arruazun *oetan* (2) dugu. Badira, dena den, Ergoienean bestelako aldaerak ere: *oyek* bizirik dago egungo Dorraoko euskaran *oik* eta *orik*-ekin batera. Burundan, berriz, *oik* & *oyeg* (2) eta *aik* (3) ditugu Bakaikun, eta *oik* & *orik* (2) eta *aik* (3) Ziordian. Ekialdeko Arakilgo Murginduetan, ordea, *oyek* (2) eta *ayek* (3) ditugu, Goñerriko aldaeren antzera. Hauek berak dira Ollo herrian Eusebio Etxalarkoak bildu zituenak: *oiek* (2) eta *aiek* (3). Gesalazten *aiec* ageri da (376).

Harrigarria badirudi ere, bada aldea lehen graduan Goñerritik Olloibarrera, bertan *abek, ebek* eta *ok* bildu baitzituen Eusebio Etxalarkoak; Olloko Francisco Ollakarizketa lekukoa Iruñean bizi zen Eusebio Etxalarkoak galdezkatu zuenean; Larrekok zioenez Ollo beste inor ez zen euskaraz mintzatzen. Iruñean beste herri batzuetako eta bereziki Iruñeaz goitiko beste euskaldun batzuekiko hartu-emanaren ondorioztat har ote dezakegu Ollakarizketak inkestan *ok* hori eman izana? Ez jakin, baina jabetu gaitezenez Andiaz iparrera aldaera hau guztiz arrunta dela: Ziordian, Bakaikun —*ebek*-ekin batera—, Lizarragan, Lakuntzan eta Murginduetan *ok* dugu eta Dorraon, Unanu, Etxarri eta Uharten, berriz, *auk*. Dorraokoak dira *otatik* nahiz *auteti* ‘hauetatik’ aldaerak. Beriainen garairako, dagoeneko, *oboc* behin (1621: 73) eta *obec* —franko-

(45) Oltzako Iberoko kantuan ere *abek* eta *aubek* ditugu.

tan— ditugu. Gastesi irañetarraren testuan *aubec* (58) epentesiduna dugu. Ekialdera-go, Txulapaingo Nabazko datuetan Goñerriko berak ageri zaizkigu: *ebek, oiek, aiek*. Eskuineago, Ezkabarteko dotrinan *ebec* dugu lehen graduan, baina *hoc* lagun duela; *oiec & oyec* bigarrenean; *oyék* bildu da Anotzen mende honen bukaeran (Artola 1985: 108). Goiti Intzako 1772ko idazki batean ere *oc* eta *oetati* aldaerak ageri dira (Satrustegi 1987: 131), eta Odieta Ziaurritzen *ókeri* datiboan.

5.2.2.5. Erakusleen arloan aldea dago aldaera indartuetan Goñerriatik mendiaz bestaldeko Burundara, Ergoienera eta Aranatz alderdira: Burundako Altsasun *ebéik & ebaik* bildu zituen K. Izagirre zenak: *aik ebeindako artzen zein ura eta akabo ain dantzak* (1967: 58). Dorraoko *erak* edo Etxarriko *iak* ere ez dira ageri Goñerrian. Hona Dorraoko adibide bat: *lókerák, kárruen txarráñtxak, éyei lotzekó, érákin tréñzatú ta anillue jarri bí puntetán; béstelá, érak ásten dianén, bí arí, ordúen dalká...* (EHHA). Dorraon berean *een* bildu da genitiboan eta *erakin* sozietiboan. Arbizutik Arakil aldera aldaera *b-dunak* hasten dira: Uharteko hirugarren graduko erakusle indartua *berak* da. Aldaera *b-dunak* badira Ergoienean ere, eta Arbizun soilik *b-dunak* erabiltzen dira (Zuazo 1994: 329). Goñerrian *berau, berori, beroré* bildu zituen Bonapartek eta Oltzan, berriz, *berau, beroi, beroré*. Elkanon *berau, beroi, berura* eta Garesen *berau, berori, berura*. Olloko datuetan *ure bera* ageri da.

5.2.3. Izenordainak

5.2.3.1. Izenordain arruntak: Goñerrian eta Garesen *zek* da bigarren pertsona pluraleko izenordaina; bidelaguna dute ibar hauek mendiaz bestaldean Ergoienera Lizarra: *zek* (abs.) & *zen* (gen.). Halaz guztiz, bada Goñerrian *zuek* aldaera ere: *cer erranen dut, nere oyente estimetuec, zuec estequicena* (Pre I, 138), eta J. B. Ibero idazleak *zuen* darabil genitiboan (106). (Mur) izendatu dugun testu Goñerrikotzat hartuan ere <*zuec*> dugu (90). Ollon ere *zuek* ageri da. Elkanon eta Oltzan ere *zuek* erabiltzen zen eta Gesalazko testuetan ere ez dago palatalizaziorik: *zuen & zuetaz* (372), nahiz gero adizkietan *zaze* 'ezazue' sailekoak ditugun. Beriainek ere palatalizatu gabeko *çuec* dakar (1621: 113).

5.2.3.2. Izenordain indartuak: Bonapartek Goñin bildu zituenak dakartzagu lehenik: *nerau, neronek, neroni; erori, erorrek, erorri; gerok, gerok, gerobei; zerori, zeorrek, zerorri; zeroek, zerok, zeroi*. Hauez gain testuetako adibide zahar osoagoak ditugu: *nauronek* dakar J. M. de Ibero idazle munarriztarrak —Ondarraren argitalpenean *neuronek*—, eta honetan Beriainen aldaeretara inguratzen da: *neurau* (1621: 113), *ceurori* (1621: 43, 113). Genitiboan, berriz, *nere* (Pre II, 145; Eb) dugu⁴⁶ —Elkanon eta Oltzan bezala, baina Beriainek eta Elizaldek *neure* dakarte—, eta pluraleko lehen pertsonako genitiboan *gauren* dago Goñerrian (Ib, 104) —baina baita *geren* ere (Pre III, 151)—; lehen pertsona pluraleko *-n* analogiko hori Beriainen garaikoa da: *gueuren* (1621: 17, 28...). Bonaparteren emaitzetan ez bezala, Goñerriko pluraleko bigarren pertsonako Ibero idazlearen datu zaharragoetan *zauroc* (abs.) eta *zauren* (gen.) ditugu (106) —Ondarraren argitalpenean *zauren & zeuren* (1995: 180)—.

(46) Izenordain arrunten artean lehen pertsona singularreko aldaera *ene* da: *etorcea ene oñetara* (Pre I, 144).

Ollo herrikoak Goñerrikoen oso iduriak dira (Erizk.): *nerau, erori, ure bera, gerok, zerori & zerorrek* (erg.). Gesalutzen genitiboan <guere> dugu: *egozagun guere baitatic* (376), eta baita *nere* ere (372), monoptongaziorik gabeko *zaure*-rekin batera (379).

Andiaz bestaldera Dorraoko datuetan singularrean “-ori” da oinarria absolutibotan: *neroi, yeroi, beroi, gerok, zeroi, zerok, beroik* (Razkin). Arakilgo Irañetakoak lehen pertsonako singularrean Goñerrikoak bezalakoak dira (Erizk.): *nerau, erorri, bera, gerauk, zerori, zerauk, berak*; Lakuntzako predikuan ere *nerau* (231) daukagu. Genitiboetarako Gastesi irañetarraren *cere* ‘zeure’ aipa daiteke (Ulyar 1987: 57), edo Lakuntzako predikuko *gueren* (232); baita Egiarretako *nere* ere. Ekialderago oraindik, Ezkabarteko Makirriaingo dotrinako *nere* (385) eta *gueren* (379); *nere* dago Txulapaingo Beorburun ere (Artola 1992: 215). Nabazko datuetan Goñerrikoen antza handia aurkitzen dugu izenordain indartuetan: *nerau, beroi, zeroiek, beraiek* (Erizk.).

5.2.3.3. Izenordain zehaztugabeetan geolinguistikoki irudi nahasixkoa dugu: *ior* eta *igor* ditugu Goñerrian; *iñor* dakar Bonapartek Oltzarako —baina Iberoko kantuan *ior* dugu (150)— eta Izarbeibarren *igor* dugu hala Garesen nola Utergako dotrinan. Elkanon, ordea, *nigor* dago Bonaparteren arabera eta *niór* darabil Elkanoko Lizarragak (1984: 43). Mendebaldera, Gesalutzen ere sudurkaria dugu: *inior* (373), *iniolaco* (382), baina Elizalde *yor / yon* zerabilen, Beriainek bezala. Ezkabarteko 1828ko dotrinan ere *n-dun* aldaera ageri da: *nior* (381). Ez dago *ior* edo *igor*-ik Pagolak Nafarroa Garai-ko iparreko herrietan bildu emaitzetan (1992b).

5.2.4. Deklinabidea

5.2.4.1. Ergatiboko pluralean *-ak* aldaera darabil Goñerriko hizkerak; hori da Bonaparteren inkestetako lekukotasunak dioena bederen. Testuetan ere nagusi da *-ak* aldaera, baina Juan Martin de Iberoren idazkietan *-ek* dugu, Beriainen garai bateko idazkietan bezala. Bonaparteren garaia baino lehen bereizten zelako lekukotasuna ote da munarriztar idazleak damaiguna, ala literaturaren eragina dago tartean? Ergatibo plurala bereizten du idazle honek:

Eciñ gora zaquetela aniş aldis gueisoec nei baute ere viotça Jangoicoagana (108). *Aniş barbaroec, eta gentillec, federic eşçutenec, Jangoicoa ezauçen eşçutenec* ere (ibid.).

Beñe beldur neiz Aitec eta Amec berec dutela culpe gucie! (ibid.).

Esta atra bear Eliceti, aniş debocio baguecoec, eta desatentoec, edo errespeto baguecoec Jesu Xto errecibitu dutunari [sic], iten dutena becela (102).

Gure atsoec manaçen dioten gucie in veaurte Jangoicoac berac manatu balioquete becela (107).

Eta au eiñ claro egonic ere, hume gueistoec, hume desobedientec, errespeto baguecoec, iqueten dute atrebimentue equençeco gure atsoegui drechoat ein claraa, berec iñ eta desiten dutela gauce gucies, gureatsoegui comuniquetu bague, eta iduquişen dituste desprieturic campocoac lirequen becela, marabiten jabe estirela gureatsoac (109).

...ece murmureçen zute bere basalloec sobre obedicen ciola, eta sandu gloriosoarrec errespondaçen ciote (110).

Ibero idazleak *-ek* morfema darabilen arren, ugaria da *-ak* erako adibideen saila Goñerrian. Bonaparteren zerrendek dakartenez, pluraleko ergatiboan *gizonek* erabiltzen zen Eguesibarko Elkanon eta Izarbe ibarreko Garesen, baina *gizonak* Oltzan eta Goñin (Ondarra 1982: 164); guk adibide bat dakargu: *Nola munduec, pasioneac, eta etsai gaistoac, gure animen contrarioac, forjacen dituste istentero mille traba* (Pre IV, 162). Estellerrirako Elizalde apezaren dotrina dugu; bertan *-ek* da beti ergatibo pluraleko morfema (Salaberri 1994: 10); berantxago Gesalazko testuetan *-ak* ageri da:⁴⁷

Sanduric inocentenac pasatu zute veren vicie penitencie orrorosoaten (377).
*...ez zute eguin arren baiten confesorearen arracioac mellaric*⁴⁸ *batere* (382).
...eta gaiztoac eramoco dituste Deomioac [sic] *cadena arrastraturic* (385)

Eguesibarren eta Izarbe ibarrean *-ek* zen ergatibo pluraleko morfema Bonaparteren garaian: *alabek* nahiz *otsoek* dakarte printzearen zerrendek Elkano eta Gareskotzat. Ez da atzendu behar, halaz ere, Izarbe ibarrean absolutiboko pluraleran *-o + ak > -oek* hersketa gertatzen zela. Utergako dotrinan ere *-ek* saileko ergatibo pluralak ditugu (Ondarra 1980: 213): *Norc erran zue Credoac? Amabi Apostoloec*.

Itxaron zitekeenez, *-ak* dugu mendiaz bestaldeko lekukotasunetan. Dorraon hurrengo bildu du Koro Seguiolak: *kási lenágoko zarrák géyo usétzen tzuen* (EHHA). Guk Arakilgo Ihabarren 1982an honako adibidea bildu genuen: *gizonak esan dute*, eta EAEL-ko datuen arabera Urritzolan ere ez da bereizten. Lakuntzako predikuan ere *-ak* ageri zaigu: *Siongo Ancianoac bete cituzten beren buruec autses penitencie eguiteco* (231). Ezagun denez egungo mintzoan Arakildik eskuin ez da *-ek/-ak* bereizketa gordetzen. Ezkabarteko Makirriango dotrinan (1828) bereizketa egiten da: *nola itembaitute Bienabenturatu Zerueta daudenec* (393) / *Dire espiritu bienabenturatu batzuec daudenac Jangoicoa gozatzen* (394); egungo mintzoan ez da bereizketarik egiten. XIX. mendeko Erroibarko dotrinetan ere bereizten ziren eta egungo mintzoan ere *-ek* morfemak bizirik dirau, hiztun batzuek dena *-ak* egiten duten arren. Ezaguna denez ondoko Aezkoan guztiz bereizten da singularra pluraletik.

5.2.4.2. Datiboan, Bonaparteren datuetan *-ei & -eri* dira atzizkiak pluralean: *semei, alabei & gizoneri* dakartza (Ondarra 1982: 164 eta 174). Ordea, testu zaharretan *-egi* aldaera ageri zaigu; morfema hau gehien bat pluraleko aldaeretan ageri den arren, singularrekoetan ere bada: *errancio Jesusegui* (Eb, 130-1); *Jangoicoas landara, ioregui estiola eimberçe zor hume batec* (Ib, 104-5); *gureatsoategui 'guraso bati'* (Ib, 106); hona, berriz, pluraleko aldaera batzuk: *ebegui* (Ib, 105), *zuegui* (Pre I, 140), *ece antigoegui erran ceiquiotela* (Pre I, 141). Hurrengo adibidean, gibeleranzko asimilazioari zor zaio la dirudien *amigui 'ama + datibo'* ez dakigu singularra ala plurala den: *Eite, eta Amigui zor ceiotela atencio, errespeto, eta obediencie gucie* (Ib, 104).

Andiaz hegoaldean berriz ere *-egi* ageri zaigu datiboko singularrean nahiz pluralean Gesalazko ibarrean:

(47) Bada adibide bat bederen *-ek* duena, baina argitaratzaileak letra etzanean eman du: *balequite guizonec noiz izain lizaquen Juicioco egun ure* (373).

(48) Eta ez **melle*; berdin Iberoko kantuan ere: *mella* (148).

...ezuten *nai manifestatu confesore bategui veren onetan* (383).
 ...emateco tormentu desdichatu aiegui (374).

Izarbe ibarrean ere bada *-egi & -ogi* pluraleko morfemetan Utergako dotrinan: *San Pedro eta San Pablo Apostoloegui* (206), *zordunegui* (217), *onogui manco diotela ceruco glorie* (205). Elkanoko Lizarragak ere bazerabilen *-egi* pluralerako.

Mendiaz bestaldera badira *-gi* morfema horren kidekoak pluraleko aldaeretan Ergoienean: *aigi* 'haiei' eta *oigi* 'horiei' ditugu Lizarragan (Solís 1993: 112), eta herri berean genitiboko *aigen* (113) nahiz *oigena* (115) ageri zaizkigu, analogiaz edo gerta-
 tuak diruditenak.

Bonapartek Garesko eta Oltzako datuetan *-eri* dakar pluralerako: *gizoneri* (Ondarra 1982: 164 eta 173). Gesalatzan *-egi-z* gain *-eri* ageri da: *erran cioten vere discipuloe-ri* (383); "anitz" zenbatzaile zehaztugabeen ere bai: *cumplituco daquiote verce anizeri vezala* (372). Ollon *-ei* ageri da eta Eguesibarko Elkanorako ere *-ei* dakar printzeak; hori bera dugu Oltza zendeako Iberoko otoitzean: *estut emanen eriozea neure vicioei* (Arraiza 1988: 150). Baina bada *-ai* ere, agian *ei > ai* bilakabideari zor zaiona: *emen minzatu ceiquioten Chistoren Magestadea Jerusalemgo alabai* (ibid.). Aditik iparrera Arakilgo Uhartan ere ageri zaigu *-ai* morfema plurala: *gizonai* (Erizk.); Gastesi irañetarrak *-ei* dakar: *penetan daudenei & escatu dutenei* (61) eta Lakuntzako predikuan ere *pecatarieei* eta *cristaubei* dugu (232-3); otoitzetan, berriz, *zordunei* (229). Egungo mintzoan *-ei* ageri da Arakilgo Urritzolan: *beátzi beieí, esáten tzióñ, esáten tziotén* (EAEL). Eskuinera *-ai* ageri zaigu Txulapaingo Nabazko datuetan —*gizonai*— baina *-ei* morfema Gulibarko Larunben —*aiék, be(r)e aixkidiéi ta... áidiei r'álá, repártitzen (t)zaioté* (EAEL, 199)—; Ezkabarteko Makirriaingo dotrinak ere *-ei* dakar: *zor gaituztenei* (393), baina egungo datuetan *-ai* bildu du Artolak: *eskolara yoáten tzirénai* (1985: 108). Odietako Ziaurritzen badirudi *-ei* dela: *aziendéi* (EAEL), baina ezker, goiti, *gizónai* dugu plurala Imozko Goldaratzen (Pagola 1992b).

Ergoieneko Dorraon, berriz, *-i* soila ageri zaigu batzuetan: *áuntzi, ardíyi, aziénda óbentsuení jartzen, béyi ta bíorri* (EHHA). Baita *-ei* ere: *béko kíméi; kíma esáten dógu guk ille orrí* (EHHA); *kámpoko ta denéi* (EHHA). Erakusleetan *eyi* dugu *eyei*-rekin batera.

Testu zaharretan *-ei* darabil Berriainek; Elizaldeek ere nagusiki *-ei*, baina pare bat aldiz *-eri*. Aldaeren gaiaz landa datiboak eremu honetan osagarri zuzenaren betekizuna izan dezakeela aipa daiteke: Bonapartek "hegoaldeko goi-nafarrera" deitzen zuen horretan —cf. Ibarra 1995 eta Zuazo 1998—, Nor Nork aditz saila erabiltzen den testuinguruan osagarri zuzena absolutiboan beharrean datiboan erabiltzen zela adierazi zuen: gure inguruko adibideak ere Bonaparteren ildotik doaz:

Absolvi dezaque penitente damutassunarequi eldu denari edozain confessorrec (Mar, 240).

Eta berce orlaco preceptoequin defendacen du guizonegui ayetatic gucietatic, ceñec paratu dezoqueten peligroan quebrantaceco bere legue Sandue (Pre I, 142).

Ez pazue amatu Dinari (Pre II, 148).

Gertakari hau bera dakar Bonapartek argitaratu *Le Cantique*-k Elkanon —*bedeica zoce Jaunari*—, Garesen —*benerica zoce Jaunari*—, Oltzan —*bedique zoce Jauneí*— eta Goñin: *bedique zoce Jaunei*.

Esan azkenik Zuberoan, Erronkarin edo Aezkoan legez, denborazko balioa hartzen duela datiboko morfemak Beriainen erabilpenean: *eta launaren etorceari Aldareva, ofrecioceco sacrificioan vere Ayta eternoari* (Camino & Lakarra 1993: 1043).

5.2.4.3. Inguruko hizkeretan eta Euskal Herriko mendebaldean eta erdialdean nagusi denez, edute genitiboko atzizkia *-an* da singularrean: *Jangoicoan & Jaunen*, biak *Le Cantique*-n. Aspaldiagoko datuetan Ibero idazle munarriztarraren *-ren* dugu: *diabrueren* (Ondarra 1995: 179); baina baita *-an* ere: *lucifer infernucoan leguea* (109).

Gesalatzten ere *-an* dugu: *Aman seveletic* [sic] (376), *vaperan culpac* (374), baina baita *-aren* ere: *izeren* (377), *velenoaren* (380), *odol preciosisimoaren* (377). Andiaz beheitiko Olloko adibideetan *-an* dugu oro har singularreko morfema —*amana, aitana, senarrana*—, baina bada *-ain* ere: *garagartzaroin*. Eguesibarren —*eta oro har Nafarroako ekialdean*— ageri zaigu nabarmen *-ain*: Elkanon *ilargiain* bildu zuen Bonapartek. Patxi Salaberri Zaratiegik dioskunez, ekialdera *-ain* ageri da XVIII. mendeko Ibargoitiko idazki batean. Izarbe ibarrean ere *-an* ageri da Utergako dotrinan: *jarriric aite etermoan escuiteco aldean* (205); asimilazioz *-en* gerta daiteke; *-aren* ere ageri da: *soberbien contra, abericien contra, luxurien contra, ireren contra, guleren contra, embidieren contra, Perezaren contra* (206). Garesko datuetan, berriz, *-an* dugu: *ilargian argi* (Ondarra 1982: 160).

Mendiaz bestaldean *-an* ageri da. Horixe dakusagu ekialdeko Arakilgo Urritzolan: *Óri dá... gáztan sekrétoa... bai* (EAEL). *-aan* bukaera aurkitu zuen *Erizkizundi*-ak Arakilgo Uhartan eta Irañetan: *amaana, senarraana* adibideak lekuko. Goraxeago, Basaburuko Berueten ere *-an* bildu du EHHA-k: *mayátzan*.

Baina bada *-ain*-en adibiderik ere. Ergoieneko Dorraon bildu ditu adibideok Koro Seguroak (EHHA): *arramain* 'arramaren = adarraren'; *txérri belárriyein típoá* 'txerri belarriaren tipoa'; *Ernia dá azíyeyin jéyoéra*. Dorraon berean, *-aen* osoagoa ere ageri da: *gantzaen koipia* (Koro Seguroa, EHHA).

Eguzkialdera, *-an* dugu Txulapain ibarrean Nabazko datuetan eta baita Ezkabarten ere Makirriango dotrinan, nahiz hondarreko honetan *-aren* osoagoa ere ageri den: *amana, senarrana* (Nabatx); hona Ezkabartekoak: *ymbidien contra, gulen contra, Jaunen* 'Jaunaren', *borondatean contra, Ama Virginen / ssabearen, Jaingoicoaren, poderosoaren, zeruaren*.

5.2.4.4. Sozietiboan *-ki* da atzizkia: *diligencia andiarequi* (Mar, 228), *catea batequi* (Ib, 179). Ez da ezezaguna, halaz ere *-kin* atzizkia; hona prediku batzuetarik ateratako adibideak: *enemigo poderosoarequin & victorien esperanzarequin* (Pre I, 140), *edan dugu-le veneno lentoat, zañequin eldu gaden mundu ontara* (Pre II, 146).

Andiaz beheitiko Ollon ere *-ki* ageri da: *nereki* eta *egon bear naiz arreki* bildu ziren. Oltzako zendeako Ibero herriko guruzpideko otoitzean *zurequi* (147), *andiarequi* (152), *arrequi* (ibid) edo *gloriosoarequi* (ibid) ditugu. Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere *-ki* atzizkia ageri zaigu: *humildadearequi, baruequi* (207), *Jangoicoarequi* (211). Garesen, ordea, ematen du *-ki* baino gehiago *-kin* erabiltzen zela (Ondarra 1982b: 649).

Beriainek nagusiki *-ki* zerabilen, baina badu *-kin* ere: *guciarequin* ere (1621: 44), *confiança andiarequin* (73); Elizaldeek soilik *-ki* zerabilen.

Mendiaz bestaldean Burundan *-kin* da nagusi Altsasuko Izagirrenen datuetan. Ergoieneko Lizarragan, ordea, *-ki* dugu: *aitte ta amaaki lanien* (NEM I, 37); Dorraon,

berriz, EHHA-ko datuen arabera nagusi da *-kiñ* —*trápubeikiñ* — baina *-ki* ere bada: *búrniyéki*. Arbizun ere ematen du *-kin* nagusi dela (EHHA). Ekialderago *-kin* arras hedaturik dago; gure datuetan Arakilgo Uhartan, Irañetan, Ihabarren, Urritzolan nahiz Gulibarko Larunben ageri da. Dena den, *-ki*-ren adibiderik ez da falta: *nereki* dugu, esaterako, 1925eko Irañetako datuetan (cf. halaz ere Zuazo 1994: 328). Handik eskuin Txulapaingo Nabatzen *-ki* dago beti *Erizkizundi*-an eta baita Beorburuko egungo datuetan ere; berebat, XIX. mendeko Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan *-ki* dago. Ezkabarteko egungo datuetan *-ki* nagusi da guztiz, baina inoizka *-kin* ageri da: *beiékin* (EDEL). Odietaiko Ziaurritzen *-ki* bildu du Artolak: *uráki, áiziaki, abriáki* (1992 nahiz EDEL).

5.2.4.5. Destinatiboko kasuan mendiaz bi alderdietan *-tako* atzizkia baliatzen dela esan beharra dago. Ibero idazle munarriztarraren adibide bat dakargu: *erreserbaçen dute berendaco bici diren artioco ebeço señoria* (109). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere *-dako* dugu; hona adibide bat: *Man zagule Jangoicuec mantenimentu combeniente animerendaco corpuzendaco eta gracie espiritualea sacramentuequi animendaco* (Ondarra 1980: 217). Bonapartek Garesen, Elkanon eta Oltzan ere *-tako* bildu zuen eta hori bera ageri zaigu Ollon eta Gesalazko testuetan ere.

Aspaldiko lekukotasunetan Beriaian dugu; *-tako* darabil: *atraceço prouechu auniz veretaco, eta verce christio fielendaco* (41); *-ko* sintaktikoaren aitzinetik *-ta-* darabil, bestalde, *beriotzea ayn dolore, eta pena anditacoa* sailekoetan (12); prolatiboan, berriz, *-tzat* darabil (cf. 5.2.4.8. atala). Muzkiko Elizaldeek ere *-tako/-dako* atzizki destinatiboak darabiltza.

Anditik iparrera, hona, esaterako, Ergoieneko Lizarragako lekukotasun bat: *guañi dee badoi mendderioik gue etxien,... eta eztakit zeñendako izan dian dee eta or doi kutxen* (Solís 1993: 113). Dorraon ere berdin: *parétiak sérbitzen dó étxiendakó ta órrendáko* (EHHA). Lakuntzako predikuan ere *-tako* ageri da, baina *-tzat* Aralarko 1833ko predikuan: *iretzat* (Satrustegi 1987: 189), *guretzat* (194).⁴⁹ Bakanka ageri zaigu *-tzat* mendiaz bestaldera: *kobratu zun ta zazpi milla peztak soldaurentzat* (Urritzola, NEM I, 77), *arkomientzat* (Arbizu, EHHA, A. M. Echaideren datuetan). Eskuin, berriz ere *-tako* atzizkia ageri da ibarretan: *amandako, senarrandako* Txulapaingo Nabatzen (Erizk.) eta *guerendaco, gorputzendaco, beretaco* Makirriaingo dotrinan.

Testuetako lekukotasunaren arabera, Nafarroako beste hainbat lekutan bezala, motibatiboaren adiera har dezake destinatiboko morfemak Goñerrian ere: *cergatic ayen sentimentu guciéc deude iceliric bezela, cergatic deude vildurturic erioceandaco* (Pre II, 145).

5.2.4.6. Motibatiboko aldaeran *-gati* nahiz *-gatic*, biak dakartza J. M. de Ibero idazleak: *ebengati* (99) alderdi batetik, eta *becatu confesaturiquequen gatic & es neiz iago deteniçen, exemploetara joateagatic* (103), bestetik. Esatekoa da, halaz ere, mende bat beranduagoko datuak diren Bonaparteren lekukotasunean motibatiborako *-gatic* ageri zaigula (Ondarra 1982: 166). Izarbeibarko Utergako dotrinan ere aldaera herskaridunak eta gabeak ditugu. Bonapartek, Elkano, Gares, Oltza eta Goñirako *-gatic*

(49) Testuan ageri diren *guretaco* horiek 'gure arteko' dira adieraz: *eta oin celosua bada guretaco nor izaen da Aingueru Santuboni devociyo eztonic* (Satrustegi 1987: 201).

atzizkia dakar; hori bera erabili zuten Beriainek XVII. mendean eta Muzkiko Elizaldek XVIII.ean.

Mendiaz bestaldera *-gatic* dugu Lakuntzako 1838ko otoitzetan: *gu becatarien gatic* (230). Egun *-gati* erabiltzen da Sakanan. Eskuin, Txulapaingo Nabatzen: *gizonangatic* (sing.) eta baita Ezkabarteko dotrinan ere: *salbatzeagatic* (382).

Utergako dotrinan, halaz ere, beste aldaera bat gehiago dago lehian: *-gati* eta *-gatic* aldaerez landa, nominalizatutako aditzetan *-rgati(k)* itxuraz analogikoa ere bada: *generalagati* (221) / *gaucengatic*, *bedracigatic*, *arceagatic* (221) / *enzuteargati*, *arceargati*, *errateargati* (221) / *comeceargatic* (221). Honelako aldaera bat ageri da «Tes-IX-2»-n ere: *emanen dut martir vizie amaceargatic vnoz osoarequi Juan soberano ore* (309); 4. 11. atalean dihardugu honetaz. Ez dakigu, bestalde, Gesalazko *luceceangatic* (382) errata eta, beraz, bilakabide honen arrastoa ote den.

5.2.4.7. Instrumentaleko atzizkirako txistukari apikaria baliatzen da: *borchas* (Pre IV, 161), *berris*; baina *egiezk...* Markotegiren predikuan, esaterako, nagusi da apikariaren agerpena, baina *cembat aldis* ugariren ondoan bada *cembat aldiz* bat orrialde berean (229). Bonapartek bildu morfologiako zerrendetan Elkano, Gares, Oltza eta Goñirako hala atzizki apikariduna nola bizkarkariduna ageri dira, biak. Ollon apikaria ageri zaigu nagusi: *beres*, *ures*, *gaues*, *ortas*, *artas*, baina baita *nitez* ere. Gesalazten ere apikaria nagusi ageri da, baina ez da bizkarkariaren adibiderik falta: *denboraz* (373), *corpuzac ciquinqueriez beteric* (385). Beriainek eta Elizaldek apikaria zerabilten soilik, eta horixe bera ageri zaigu Utergako dotrinan: *maten digunes* 'ematen digunaz' (204), *valle negarresco ontan* (205), *señele ortas* (211).

Mendiaz bestaldera bizkarkaria dago Burundan, baina apikaria ageri zaigu Ergoieneko Lizarragan: *aburritzen giñenien lixutzes; ogei egunes o amabostes o* (Solís 1993: 112). Bizkarkariaren agerpen bat, bederen, bada datuetan halaz ere: *eta guk nolabett in giñuen ezkontza batez beste* (Solís 1993: 113). Dorraon ere apikaria dakusagu: *béres*, *májiñaldís* 'hamaika aldiz' (EHHA). Aranatzan, Arbizun, *gēnes ein* bildu da (EHHA). Ekialdera bidean apikaria erabiltzen dela darakuskigute datuek. *Erizkizundi*-an Uharten eta Irañetan *beres* edo *ures* adibideak ditugu, baina baita bietan *gauex* bizkarkariduna ere; Uharten *oñez* ere badakar. Ihabarren apikaria bildu genuen geuk 1982an: *oñes*; antzera, *úskeras* edo *itxés itxe* aldaerak bildu ditu Artolak (1992: 214). Urritzolan txistukari bizkarkaria eta apikaria ageri zaizkigu: *gau étez* (EDEL), *zenbaténas*, *zörtzi eúnes o amárres* (EDEL). Gure eremutik eskuin txistukari bizkarkaria dugu hala Txulapaingo Nabatzen (Erizk.) nola Ezkabarteko Makirriango XIX. mendeko dotrinan.

Erakusle eta izenordainetan *-zas* atzizkia ageri da Beriainen testuetan: *(h)arças*, *oneças*, *niças* (1621); Ameskoako Bakedaoko 1555ko ezkon-zin batean ere *çuçaz* dugu; ez dakar honelakorik Muzkiko Elizaldek XVIII.ean. Ezaguna denez iparrera ezagunak dira aldaera hauek: Intzako 1772ko idazki batean *ozaz zer provechu duen* ageri zaigu (Satrustegi 1987: 132), eta Intzako 1801eko beste batean *onezaz* (179).

Pluraleko morfemaz ere bada zer iruzkindu, *-es* nahiz *-etas* aldaerak baititugu Goñerriko testuetan; prediku berekoak ditugu hurrengo hauek guztiak: *becatues & gauces* (Pre III, 155), baina baita, bestalde, *danzetas & lapurquerietas* ere (ibid.). Gesa-

latzen badirudi *-es* zegoela: *eztuce casoric eguin nere castigos* (372), eta hori bera zera-biltzen Elizalde gesalaztarrak —*sacramentues landara* (78)— eta Beriainek ere: *veztituric veztidures ceyn elija sanduac baitauzqui ordenaturic* (10).

5.2.4.8. Prolatiboa: Nafarroako anitz lekutan ohi denez *-tako* erabiltzen da; hona hemen J. M. de Iberoren adibidea (108): *Emperadoreac nombratu zue bere lecuen, seme bat emperadoretaco*. Muruzabal 1751 idazkian ere berdin: *Maria SSa. pura ta garvitasuna bera ez zue iduqui despreciotaco contacea berce manchatu gucien artean* (85); *tratacen dute Sn. Pedro neciotaco* (87). Ondoko Oltzako Iberoko otoitzean ere horixe bera da aldaera: *icendu baiciñe eriozera sentencietu, eta iduquitue Barrabas baño gaistoagotaco* (Arraiza 1988: 147). Izarbe ibarrean Utergako dotrina dugu lekukotasuna eta hor ere *-tako* ageri da: *Erratea confesoreari bere becatuec ciertocac ciertotaco, dudosoac dudototaco ez quendu eta ez añaditu* (209). Lizarraga Elkanokoaren testuetan ere atzizki hau eta *-tzat* ditugu, baina *-tzat* zerabilen Beriainek: *vere laũgoicozat dauzquiteneu* (1921: 16), *eguin çuten arças burla, yduquituric heroçat* (1921: 11). Utergako 1547ko ezkon-zin batean ere *arçen aut neure alarogaçat* ageri zaigu, eta *emazteçat* 1548ko Olatzagutiko beste batean; *-tzat* dago Zufiakoa (1552) eta baita Galarreko Espartzakoetan ere (1557).

Mendiaz bestaldean Burundan *-tako* da morfema: *Gu geo neska formalak gaitun gaure burubai, e? Txikitxotako ez genden gu, e?* (Izagirre 1967: 58). Arbizun Echaidek bildu duenez (EHHA), *iritaako* erabiliagoa da *iritzat* aldaera baino. Dorraon hurrengoak ditugu, *-r* ondoko *-e*- loturazkoa dutenak (EHHA):

Ez, ubéldian ez..., kamínotáko da.

Púnta mí ói, aprótxatzen eztaná, suégurretako kendú ta óñi gélditzen dá.

Gogórta dá, zúretáko ézta ittén, gútxi azítzen da.

5.2.4.9. Inesibo singularreko *-n* aldaera zaharra erabiltzen zen Goñerrrian: *gueiñen* dugu *Le Cantique*-n eta *b(e)re abrearen gañen* Ebanjelioan (131). Markotegik ere bada-rabil: *barrenen* (235). Baina bestelakotik ere bada, mugatzailea baliatuz, alegia: *gure pechoaren varreanean* (Pre II, 146). Honelako adibidea da Gesalazko “bat” zenbatzaileari dagokiona: *pasatu zute veren vicie penitencie orrorosoaten* (377).⁵⁰ Goñerritik eskuin ere bada: *gañen* dugu Txulapaingo Nabazko emaitzetan, eta *bárne(n)* Beorburun (Artola 1992: 216), baina *gañean* Ezkabarteko dotrinan; Arakilgo Urritzolan *barnén* bildu da (EAEL).

Euskal Herriko erdigunean inesiboaren agerpen pleonastikoa nabarmena da. Honela gertatzen da geure testuetan ere, eta aspalditik gainera, 1687ko Urdozko zineko agirian bai baita adibide bat: *çaute ysilican*. Lehenxeagoko testu batean Beriainen inesiborik gabeko aldaerak ditugu: *galdeguinica, jaquinica, emanica*; baina bi aldiz *-rikan* dakar: *criaturican* (93B, bi aldiz). Ikusi bezala, partitiboko atzizkiari lotzen zaio inesibokoa Goñerriko testuetan: *cegolariquen* (Eb, 129), *eguinic en [sic] beridec* (Eb, 131), baina baita, arras bakanka, egia esan, ablatibokoari ere: *tropicquen beres* (Eb, 130). Moduzkoetan ageri zaigu nagusiki Gesalazko predikuetan: *egonican zure anima*

(50) Ez dakigu noraino den fidagarria *lurran* adibidea: *Juicio Universaleco egunean, preceditu bear dute señale formidable bazuec iguzquian Yzarretan: Yllarguian eta lurran, bada lurran egonen dire gendeen (sic) locaturin (sic)...* (Lecuona 1973: 383).

ori erituric (379); *izanican zure anime zernetaco Errege aren esposa* (ibid.). Partitiboarekin ere erabiltzen zen: *doloreriquen bague edo propositoringuen [sic] bague* (388-9); behin ablatiboari loturik: *eman zuenetiquen* (384). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere ageri da: *saquiñiquen* (212), *iñiquen* (215).

Mendiaz bestaldera jarraipena du ezaugarri honek: Ergoieneko Dorraon hurrengo adibidea bildu du Koro Seguiolak: *eizeikan otzena* ‘haizerik hotzena’ (EHHA). Burundan ere ezaguna genuen: *eztúka gaiyoo arrópaiken* (Izagirre 1967: 50); *zuk ezte-zúla nai oiléskoiken* (58). Etxarri eta Arbizun ere bada *-rik / -riken* bikoiztasuna (Zuazo 1994: 327). Ablatiboan ere berdin: *oáñddikén* (Dorrao, EHHA). Arakilgo Lakuntzako predikuan ere bada.

Bizidunetan, ekialdeko hizkeretan legez, inesiboko morfema *beiten* (Ib) / *baiten* (Bonaparte) dugu norbaiten barrenekotasunaren adiera azaltzeko bederen: *eta presente barimedagore lecu gucietan, eta gure beiten arquicen barimeda ere, escaquete icusi gure beigüiec, cerengatic beite espiritu purissima* (Ib, 104); *eta nic gaur evitececo gaizqui aubec ene aizale-en beiten, nai nuque imprimitu oyen viocetan argui bet* (Pre II, 145). Izarbe ibarreko Utergako dotrinan ere *baiten* dugu: *Nic siñestazen dut Jangoico aite gucis poderosuaren baiten* (203). Oltzan ere *baiten* dakar Bonapartek, baina *baitan* Garesen eta Elkanon. Gesalaten ere bada; guk ablatiboko adibide bat hartu dugu: *Ea egozagun guere baitatic* (376). Beriainek ere badakar: *vere baytan erranes* (122).

Mendiaz bestaldera ez da falta: Lakuntzako 1838ko otoitzetan *ginistacen dut espiritu Sandubaren baitan* ageri da (230). Eskuin, Ezkabarteko dotrinan ere *baiten* ageri da.

5.2.4.10. Agerpen urrikoa bada ere, mugagabe denean, inoiz *-ta-* lekuzko artizkia aurkitzen dugu lotura sintaktikorako baliatzen den —eta beraz balio lokatiborik ez duen— *-ko* atzizkiari loturik, ekialdeko hizkeretan legez: *unguendu preci(os) eta urriñ anditecoaçuc* (Ib, 98); Oltzako Iberoko kantuan ere bai: *axuri paciencie gustis anditacoa!* (150). Beriainengan nabarmena da ezaugarri honen agerpena: *eta sufritu anbat dolore eta trabaju, eta heriotzea ayn dolore, eta pena anditacoa* (1621: 12); *Meza ençuten duena baytago negociacen laungoycoarequi escacen diola auniz gauza, eta importancia anditacoac* (1621: 29).

Xedezko balioa duelarik, *-ra-* artizkia hartzen du *-ko* morfemak euskaraz, batez ere erdialdeko eta mendebaldeko hizkeretan; ekialdekoetan nabarmenak dira *-ko* soila daramaten egiturak: *ondarréko, súko, argíko, ongarríko, goizéko, e(g)unéko...* (Camino 1997: 392). Goñerrian, bietariko adibideak ditugula dirudi. Prediku batekoak dira hurrengoak: *Doctriñe ontas oreicea bada gauce ona, ala neguco, nola udeco, ala Garizume, ta aste sanduco, nola Bazcoetaco* (Pre III, 151). Hurrengo idazkietan *-rako* dugu: *Aite eta Amac, honrraçen eta errespetaçen estuena, norendaco iquenen da ona? Infernureco sollic* (Ib, 105). *Cembatenas probeago, edo necesitetuago orduen sucureco [jokorako] prontoago* (Pre IV, 163). Olloko datuetan ere *-rako* dugu: *eldu den illerako*; berdin Gulibarko Larunben ere: *itxel(r)áko* (EAEL) eta Txulapaingo Usin ere bai: *bérak itxérakó beár duéna*. Ezkabarteko dotrinan *-ko* nahiz *-rako* ditugu: *ta humec izetembaute azi dechaten Jangoicoaren zerbitzuco zerureco* (399).

5.2.4.11. Ablatiboan, hala singularrean nola pluralean, *-tik* nahiz *-ti* aurkitu ditugu Goñerrian: *gueiñetic* ageri zaigu *Le Cantique*-n, baina *-ti* ere agertzen da testuetan: esaterako, Juan Martin de Iberok *erioçeti & erioçetic* edo *becatuti* darabiltza singularre-

an (99), eta *manchetati* (100) edo *penetati* (103), nahiz *amabietatic* (102) pluralean. Andiaz hegoaldera berriz ere *-ti* zaharra ugari ageri zaigu Gesalatzan: *urteti urtera* (384), *illeti illera* (385), *urte bateti vercera* (ibid.), *emendi seguicen da* (ibid). Izarbe ibarrek Utergako dotrinan ere nagusi da *-ti*, baina inoizka *-tik* ere ageri da: *guazetic saguicean*, *icheti atracean* (212), *nondi* (212), *becosquiti* (211). Oltza, Gares eta Elkanon Bonapartek *-tik* bildu zuen, eta horixe bera dago Ollon ere: *goititik*, *beititik*, *urrutitik*, *xeietik eldu dere*, *ken ortik*, *nondik*, *ilunetatik*, *txikitaik*; halaz ere *igo ze goiti* dugu, ablatiboko atzizki zahararekin, egitekoa adlatiboarena izan arren. Dagoeneko, *-tik* dute Berriainek: *aytztetic*, *cerutic*, *agotic* eta Elizalde: *iguzquitic*, *nondic*.

-rik morfema zaharra fosilizaturik ageri zaigu Goñerrian, ez da emankorra; hona agerpen bat: *ariquetan socuen galdu artio* (Pre IV, 163). Oltzako Iberoko otoitzean ere ageri da behin aditz izen bati loturik: *ene veigiac nola geldituco dire negar eguiteric?* (150). Dena den, *-tik* aldaera nagusi dago kantuan: *Jesus il cen lecutic onaraño* (151). Bestalde, *-(r)ik* dugu *orañik* aldaeran Elkanon, Garesen eta Oltzan, eta *oreñik* Goñin.

Mendiaz bestaldean ere *-ti* aurki dezakegu. Ergoieneko Lizarragan, esaterako, *men-diteti*, *goititi* ditugu, motibatiboan bezala: *aprobetxatziati* (Solís 1993: 112). Egungo Dorraoko mintzoan bi aldaerak batera dakuskigu pluraleko bi adibideotan: *ótatik & áuteti* (Koro Seguroiak bilduak, EHHA). Arbizun ere biak ageri dira: *arrúntzetik ataa & astizkenetí* (EHHA). 1925eko datuetan, Arakilgo Irañetan ere, berdin: *gaurti*, *lendi*, *Madrildi*; baina baziren beste sailekoak ere: *ken ortik* (Erizk.). Garai bereko Uharteko datuetan ere bi sailetakoak ageri dira: *noiztik*, *txikitatik*, *ordutik*, *maietik* alde batetik, baina baita *nondi* ere, bestetik. Guk Ihabarren *-tik* bildu genuen 1982an: *eldu naiz etxetik*. Hori bera ematen du darabilela ekialdeko Arakilen Urritzolako EAEL-ko lekukoak ere: *artátik*, *safàietik*, *atzétik*. Eskuin, Txulapaingo Nabatzen *-tik* ageri da: *emendik altziñe*, *xaietik*, eta baita Ezkabarteko Makirriaingo dotrinan ere: *soñetik* (386), eta egungo datuetan *értetik* nahiz *gibelétik* (EAEL); halaz ere bi ibarretan *-(r)ik* daku-sagu, *aspaldik* eta *orañik* aldaeretan Nabatzen eta izenordain zehaztugabeen Makirriainen: *zertaic* (386). Odietaiko Ziaurritzen ere *-tik* dago: *alórretik*, baina *-(r)ik oáñik* adibidean.

Bestalde, eta denboraren adiera duten adibideetan *-danik* morfema ageri zaigu Goñerrian *berla danic* egituran (Ib, 106); Gesalatzan ere *-danik* dugu: *oraidanic izan vear diogu veldur* (376). Bada, halaz guztiz, *-di* ere Goñerrian, itxuraz sabaikari bihurtua: *oreiñi* (Ib);⁵¹ Ergoieneko Dorraon ere *oñi* bildu du Koro Seguroiak (EHHA).

Bizidunex denaz bezainbatean, Bonaparteren datuetan *-gandik* ageri da (Ondarra 1982: 164), eta baita XIX. mendekoak izan daitezkeen prediku batzuetan ere: *parte asqui dena dividiceco bere vioza Caridade Divinoaren gandic?* (Pre I, 142). Halaz ere, XVIII. mendeko idazki batzuetan *-ganik* dugu; hona J. M. de Iberoren lekukotasuna: *humeric maitena ganic*, *eramo beairtuçela sentimenturic eta pensalombreic andienac* (109). «Muruzabal 1751» izendatzen den predikuan *-ganik* eta *-gandi* ageri zaizkigu: *virtute onenganic etorri zequiola grandeza gucia* (83) & *J(a)ngoicoaren ganic esperazen zuen premioangatic* (86); eta bestetik, *virtute onengandi etorri baldimbazequio aimb(e)rze ondasun* (85). XVII. mendeako Berriainek eta XVIII.eko Elizalde, biek *-ganic* zerabilten. Eskuin

(51) Iturria Ondarra dugu (1996: 256).

eta beranduago, Ezkabarteko dotrinak *-gandic* dakar: *jayo zen Virginia Marie gandic* (380). Arakilgo Lakuntzako predikuan ere atzizki bera dugu: *Asueroren gandic* (231).

Pluraleko morfemaz den bezainbatean, esan dezagun ekialdeko hizkeretarik erdialdekoetara desberdintasun nabarmena dagoela: *-etaik* ageri zaigu Eguesibarren eta *-etatic* Gares, Gesalatz, Oltza Ollolibar eta Goñin. Halaz guztiz ere, aipagarria da Gesalazko predikuetan badela *-etarik*-en adibide bat bederen erakusleen sailean: *ate-racea tormentu avetatic* (382). Gaineratekoan, aldaeraz mugagabe diren baina adieraz pluralak direneta *-etatic* erabiltzen zela dirudi: *lau aldetatic* (374), *vi urtetatic veraco aur guciegui* (376). Elizaldek beti *-etatic* zerabilen. Beriainek ez, honek *-etatic* nahiz *-etatic* zerabiltzan. Ollon ere pluralean *-etatic* erabiltzen zela dirudi: *ilunetatic*. Muga-gabean *-taik* dakusagu: *txikitaik*. Oltzan ere *-etatic* ematen du zela pluraleko atzizkia, Iberoko otoitza lekuko: *ocasio gucietatic* (Arraiza 1988: 146), *izerdi valsetan alde gucietatic* (149), *atracen beren lecuetic* (149), *naure culpen vestiduretatic* (151), *oietatic varrena da videa* (ibid.). Izarreibarko Utergako dotrinan *-etati* & *-etatic* dugu: *gucietati* & *gucietatic* (Ondarra 1980: 176); *Jangoicuen legeco mandamentuetatic* (209).

Mendiaz bestaldera *-etatic* & *-etati* da beti morfema. Ergoieneko Dorraon *otatic*, *auteti*, *kaparratati* pluralak bildu dira (EHHA) eta Arakilgo Uhartean *txikitatic* mugagabea dugu 1925.ean (Erizk.). Egiarretan *bezpétatic* 'bezperetarik' bildu da (EAEL), eta Gulibarko Larunben *ixtetatic*. Txulapaingo Usin *bérste* (*b*)*átzutátik* dugu; trantsizioa Ezkabarte aldera dagoela dirudi, bertako XIX. mendeko dotrinak bietarik baitakar: *guzietaic*, *Trinteteco iru personetaic*, *bietaic* / *etsayetatic*. Egun ematen du *-etarik* dagoela: *bi áletaik* 'bi hegoetarik' (EAEL), *denetáik* (Artola 1985: 108). Odietan ere *-etarik* dago: *baztár guzietaik* dakar Artolak Ziaurritzen (1985: 217).

5.2.4.12. Adlatiboko kasua: Nafarroan nahiz Euskal Herriko leku anitzetan ohi denez pleonasmok ageri zaizkigu erakusleen aldaeretan; Bonapartek honelakoak bildu zituen: *onera*, *orrera*, *arera* (Goñi eta Oltza); Elkanon eta Garesen, berriz, *onara*, *orrara* eta *arara* erabiltzen ziren. Gesalazten, ordea, *-ara* dugu: *Hospitaletic onara* (382). Ezagunak dira hauek ekialdera: Ezkabarten *árá* bildu du Artolak (1985: 104).

Pluralean *-etara* > *-etera* asimilazio aurrerakaria gertatzen da batzuetan Goñerrian: *becatuetera* (Ib, 98). Hurrengo adibideak asimilaziorik gabekoak ditugu: *exageracioetatic jurementuetara*, eta *jurementuetatic perjuroetara* (Pre III, 141). Gesalazko Muzkiko testuetan ere bada asimilazioa: *pensamentu ocultoetereño* (372), nahiz *verce egun batevaño* ere baden (379). Ekialdera *zeruetara* asimilaziorik gabea dugu Ezkabarteko dotrinan (380).

Bestalde, egungo mintzoan bederen, bokal luzapena aurki dezakegu dardarkari bakuna galtzen duen adlatiboko morfeman mendiaz bestaldeko Ergoienean: *eliza*, *etxia*, *montonia*, *kanpuua*, *tokia* (Solís 1993: 98). Ez zegoen honelako deusen antzerkorik iragan mendeko Goñerrian, dirudienez.

5.2.4.13. Hurbiltze adlatiborako, ez da ekialdeko *-rat* aldaera erabiltzen Goñerrian: morfema hori erakusleetan bederen erabiltzen zen Iruñerriko Zizurren 1683ko idazkiaren arabera: *Gares videa azpico alde larreas onat* (Jimeno Jurío 1986: 102); Elkanoko Lizarragak era bazerabilen, eta ez nahitaez erakusleetan: *ikusten baitut animalaeen oinkuntze anitz orrat*, *baña bat ere ez atzerat* (Iraizoz 1979: 144). Bonapartek *oneta*, *orreta*, *areta* bildu zituen Goñin eta Oltzan, eta *onata*, *orrata*, *arata* Gares eta

Elkanon (Ondarra 1982: 171). Ekialdera *-rat* atzizkia Esteribarko Eugin ageri zaigu, are erakusleetarik landa: *eta baikorleat kartzen zuzten Eugire* (NEM I: 31). Aezkoan, ordea, *onáta, orráta, aráta* dira erabilienak; *onat* sailekoak arras guti entzuten dira; arras iduria da Erroibarko egoera (Ibarra 1998).

Mendiaz bestaldean, erakusleetan bederen, *-nutz(a) / -rutz(a)* sailekoak ditugu: *onutz, orrutz, autz* Etxarri Aranatzen (Karasatorre et alii 1991); Ergoieneko Lizarragan *arrutz* bildu da (Solís 1993: 98) eta *onutza* eta *orrutz* aldaerak jaso ditu K. Seguroiak (EHHA); *arutza* erabiltzen da Burundako Altsasun (Izagirre 1967: 62). Ekialderago ez dakigu atzizki hau baden, baina bada *aldera* posposizioa, Uhartan eta Irañetan bildu zena (Erizk.). Txulapaingo Nabatzen ere *mendi aldera* dugu (Erizk.), eta *èrri áldera* egungo Ezkabarteko Anotzen (EAEL); erakusleetan *-rata* dago, halaz ere, herri honetan: *orráta* (Artola 1985: 107).

5.2.4.14. Muga adlatziboan *-ño* atzizkia dugu; Bonapartek bildu aldaerak aipa daitezke: *oneraño, orreraño, areraño* Oltzan eta Goñin bildu ziren eta *onaraño, orraraño, araraño* Elkanon eta Garesen. Txulapaingo Nabatzen ere badugu: *onaraño*, eta baita Ezkabarteko 1828ko dotrinan ere: *bulerretaraño, escunecoraño* (386). Berriainek ere bazerabilen: *azqueneraño* (1621: 10, 97), *yçuli arteraño* (32) —*-raino*-rekin batera: *egoci arterayno* (98), *ariqueta prefacioryno* (124)— eta baita Elizaldeek ere: *bularretaraño* (4).

Bada denborari lotutakorik ere: «Muruzabal 1751» izendatzen den prediku Goñerrikotzakokan, *oreño* dugu (87) eta Arakilgo Egiarretan *oraino're* ageri zaigu (EAEL); *oreño* hori bera ageri zaigu Gesalaten (378), eta bada *arte* posposizioari lotutako aldaera bat ere: *lenago ibili zituen pausu guciac ariqueta billitu [sic] arteño vere dirue* (384) —ikus honetaz (De Rijk 1992: 709)—; Gesalaten bada *arteo* ere: *Noiz arteo lucecen duzu zure conversio eta penitencie ori?* (379). Olloko datuetan ere *egundaño* nahiz *orai artio* ageri dira. Goñerrian ere badira: *ariquetan socuen galdu artio* (Pre IV, 163). Eskuin Txulapaingo Nabatzen *onarartio* dugu eta Gulibarko Larunben *oztu ártio* (EAEL). Ezkabarteko dotrinan *arteo* ageri da: *comecatu arteo* (401), baina egungo datuetan *ártio* dago Anotzen: *sekàtu ártio & erdetsi ártio* (Artola 1985: 105 eta 107).

5.2.5. Atzizkiak

5.2.5.1. Atzizki banatzaileetan apagarria da bokal ondoan *-ra* dela aldaera Goñerrian: *bire*. Ollon ere antzera egiten zen —*seire, irure, bire / bana*—. Garesen ere *-ra* ageri da: *bira, seira, amekara*, baina *ogeira & ogeina*, eta baita *iruna* eta *launa* ere.

Bonaparteren lekukotasunetan, ordea, badirudi erdialdeko —edota goitixeagoko nahi bada— aldaerak ere Goñerrikotzat eta Oltzakotzat hartzen direla, *amekara & amekana* adibideak ageri baitira bi ibarrotarako. *Iru* eta *lau*-ren kasuak zailagoak dira erabakitzen: *irune & laune* ageri da Oltzan eta Goñin, baina litekeena da hor oinarriak *irur* eta *laur* izatea, nahiz Bonapartek bi ibarrotarako *iru* eta *lau* dakartzan. Elkanon ere *-ra* da nagusi, inoiz *-na* ere badakarren arren (Ondarra 1982: 164): *bira, seira, amekara, ogeira*; baita *amekana, iruna, launa* ere ordea.

Mendiaz bestaldean, *-na* ageri da: Arakilgo Urritzolan *ebun ta hogeña duro* (NEM I, 75), *bíne* (EAEL). Arakilgo Uhartan eta Irañetan *zazpiñe* ageri zaigu (Erizk.).

Eskuin, Txulapaingo Nabazko inkestatik ezin da ondoriorik atera, kontsonantean bukatzen diren hitzak ageri baitira soilik: *launa, bana, amarna*.

5.2.5.2. Beste leku batzuetako *-tza* atzizkiaren aldaera *-tze* da Goñerrian: *erioce* (Pre II, 145; Mur) —nahiz *eriozaren* ere baden (Pre IV, 160)—, *arrotze* ‘arraultzea’, *ardantze* (Bon)... Gesalazko testuetan *barace* ‘baratzea’ dugu (389) eta lehentxeagoko Elizalde idazleak *erioze* dakar; Beriainek berriz, *berioce* eta *aurquince* ‘aurkintza’. Geure alderdi honetako toponimian *ardantze* eleak duen agerpenak adierazgarri deritzogun eremu banaketa funtsatzen du: Sakanan, Etxarrin *ardantza* dago oraino, baina Lakuntza eta Arruazura orduko *ardantze* hasten da; aldiz, *eriotza* dakar Lakuntzako predikuak (233). Andiaz beheiti, Deierrin eta Gesalatzan *-tze* dugu (Salaberri 1998: 81-2); Izarbeibarren *Ardanzedia* dago Adiosen (Garesko Udala 1993: 8) eta beheitiago *Ardantzemakurra* ageri da Artaxoan (Jimeno Jurío & Salaberri 1998). Eskuin, goiti, *eriotze* dugu Txulapaingo Nabatzen.

5.2.5.3. *-ka* eratorpen atzizkiari inesiboko *-n* morfema lotzea da inguru honetako hizkeren beste ezaugarri bat; berrikuntza honek neurri batean eremu honetako hizkerak ezagutzeko aukera ematen digu: *becatoreac inguruquen, eta bueltacan dabilçela* darabil Juan Martin de Iberok (99); «Muruzabal 1751» izendatzen dugun predikuan ere badator: *enzun meza bat prisecan* (90). Gesalazko Martinez de Morentinen testuetan ere bada: *prisacan* (379), baina baita *-ka* ere: *juain dira marrusca desesperaturic* (374). Iberoko kantuan *osticocan* eta *tiracan* ditugu baina Olloko datuetan *eztulke* ageri da. Elkanoko Lizarragaren lanetan ematen du *-ka* dagoela: *emanca, ozca, golpeca, gainga* (1984: 36).

Mendiaz bestaldera Burundan ere bada *-kan*: *ibaikan* ‘igerian’, *mutxikan* ‘jolasean’ Bakaikun (Ondarra 1965), eta Ergoienean ere ageri da: *sáltokan, zilipurdiken, itzúlken* (Dorraon Koro Segurolak bilduak, EHHA); baina Dorraokoak dira *priséka* eta *bueltaka* ere. Euskaltzaindiaren proiektu bererako A. M. Echaidek *elkarri jokan* bildu zuen ondoko Arbizun. Lakuntzako predikuak badakar *-kan*: *lastercan* (234). Uhartan *malluka* dakar *Erizkizundi*-ak, eta *mailluka* Irañetan. XIX. mendeko Gastesi irañetarrak *chilincheca* (59) dakar. Ihabarren, berriz, *arriké* eta *aldixke* bildu dira (Artola 1992: 215). Goraxeago ekialdera, Basaburuan bederen, ezaguna da *-kan*: Koro Segurolak EHHA-rako *bueltakan* aldaera bildu du hala Etxalekun, Igoan nola Berueten —azken honetan *bueltaka*-rekin batera—. Odietako Ziaurritzen *bueltaka* bildu da, eta Gulibarko Larunben *zintzilika paátze uté* (EAEL, 199). Beheiti, ekialderago, *eztulka* dugu Txulapaingo Nabatzen; Beorburun *bueltaka* sailekoak dira Artolak bildu adibide gehienak, baina behin *bueltaká(n)* dakar (1992: 216). Eskuin, Ezkabarten *marróka, brínkoka* eta *ióka* ditugu. Aspaldiago, Beriainek *odola chirriaca ceriola* (1621: 9) dakar.

5.2.5.4. Euskal Herriko ekialdean bezala, franko erabilia da *-ki* atzizkia Goñerrian modua adierazteko: *obequi* (Ib, 105), *lazqui* (Pre I, 137). Inguruko idazle zaharren artean ere hori ageri da: Elizaldek *ongui, obequi, galanqui, ordinarioqui, ligeroqui, comunqui* dakartza eta Beriainek *obequi* edota *ongui*. Burundaraino iristen da *ondo & obeto* pareta —Ergoieneko Lizarragan *ondo* bederen ageri da—, eta baita Aranoraino ere beste aldetik (Zuazo 1998: 15). Gure eremutik eskuin *-ki* dago nabarmen: *ongi* Txulapaingo Nabatzen...

5.2.5.5. Modua adierazteko *-(r)ik* atzizkia ageri da gehienik Goñerriko lekukotasunean: *iquenic aniz deituec* (Mur, 88); *Phariseoac chutituric eguiten zue otoiz au* (Eb, 129); *contentu, gozo, eta alegries beteric* (Ib, 97). Ez dirudi *-ta* arras ohikoa denik: *Maistrue cer eguinte erdechico dut vicice seculcoa?* (Eb, 130). Oltzan ere *-rik* dugu Iberoko otoitzean: *ilces josiric* (149), baina baita *costea* 'gostarik & kostata' partizipioa ere (147).⁵² Gesalatzan ere atzizki hori dugu: *desesperaturic* (374). Beriain eta Elizalderengan ez dago *-rik* baizik. Nafarroako erdialdean Ultzaman ez dago *-ta-rik* (Ibarra 1995b: 496), eta behehiteago Txulapaingo Nabatzen ere *-(r)ik* saileko *ilik* 'hilik' ageri da. Halaz ere, ekialdean, *-rik* nagusi den arren, bada *-ta* atzizkia, esaterako Aezkoan (Camino 1997: 421).

Mendiaz bestaldean eguzkialdera joaz gero Ihabarren *-rik* ageri da ditugun datu bakanetan: *jarrisk, ixinik* (Artola 1992: 215). Mendebaldera joaz gero Ergoieneko Dorraon *-ta* ageri da: *lánzárra... ibillíta dáóná; burúba sartutá* (EHHA); baita *-rik* ere: *patáta, por ejémplo, lúrrien ustélduik eldu á* (EHHA). Burundan ere bi sailak batera ditugu eta maiztasun berdintsua dute Zuazoren arabera (1994: 339). Arakilgo Lakuntzako predikuan *-(r)ik* ageri da: *illic, prevenituric* (234), baina *-ta* dugu Gastesi irañetarraren idazkian: *instantiartatic asita* (Ulayar 1987: 60). Eskuin, Txulapainen, *ñnik* dugu Beorburun, eta *lépoa... lúzetuik* nahiz *bilduik* adibideak Ezkabarteko Anotzen.

5.2.5.6. Mailegu zaharretako *-one(m)* bukaera *-io* da: *arratio* (Bon), *arracioric* (Pre I, 139); halaz ere Markotegik *cherrí monton bat* dakar⁵³ (235); ez dezagun ahantz *móntio* badela Nafarroa Garaian ekialderago. Gesalatzan ere *arracio* dugu (378). Izarbeibarren ere *-zio* dugu Utergako dotrinan: *arrazio* (212).⁵⁴ Lizarraga Elkanokoak ere halakoxeak zerabiltzan: *arrazio* (1984: 38) eta baita Beriainek XVII. mendean ere: *arrazio*. Bonapartek, bestalde, *arratio* bildu zuen Elkano, Gares, eta Oltzan.

Mendiaz bestaldean *arrazoia* & *arratoia* ditugu Etxarrin (Karasatorre et alii 1991: 122) eta Lakuntzako predikuan *arrazobie* (233). J. M. Satrustegik Arruazuko kutsu nabarmena aurkitu dion Aralar aldeko 1833ko testu batek *arrazore* 'arrazoia' dakar (1987: 187). Ezkabarteko dotrinan *arrazuñen contra* dugu (397). Pagolak Nafarroa Garaiko iparreko herri guztietan bildu emaitzetan *arratoi* ageri da (1992b).

5.2.5.7. *-xe* da atzizkia Goñerrian: *ausse* (Pre IV, 157). Ergoienean, ordea, bada *-xen*: *bezelaxen* (Lizarraga). Dorraon biak: *bélaxe & bélexen* (EHHA). Irañetan ere *-xen* ageri zaigu: *olaxen* (EAEL, 169).⁵⁵

5.2.5.8. Oltza eta Goñerria bereizten ditu garaia edo denbora adierazten duen *-zutu* atzizkiak: Goñerrian *gastezutu* eta *aurzutu* bildu zituen Bonapartek; Oltzan ordea, *aurtzutu* eta *gastezutu*. Eguesibarren *aurtzutu*, *gastezutu* eta *zartzutu*, baina Garesen *aurtzuta*, *gaztetasun* eta *zartzaro*. Ez da ezezaguna *-zaro* Goñerrian: Gares, Oltza eta Goñin *zartzaro* bildu zuen printzeak. Ez dago garbi zein den atzizki hauen hedadura Nafarroa Garaian. Ekialdean badakigu Erroibarren, Aezkoan eta Erronkarin -

(52) Hori bera dakar «Muruzabal (1743)» izendatzen den predikuak ere: *zemat costea zauden Jaun soberano oni* (Satrustegi 1987: 78).

(53) Ergoieneko Lizarragan ere *monton* dugu: *ekartzen ziiñuen guzie, dena montonia* (Solís 1993: 113); Arakilgo Irañetan ere *monton* dago (EAEL, 169) eta Ihabarren ere *mónton bát* bildu da (Artola 1992: 215).

(54) Eslaba aldeko toponimian ere *-io* ageri da *sario* edo *gristio* eleetan (Salaberri 1994b: 1060).

(55) *-xe* nagusi den arren, Aezkoan ere *-xen* ageri zaigu.

zutu dagoela eta *-zitu* dela Zaraitzun erabiltzen dena. Bestalde, Azkuek *Morfología Vasca*-n (122-3) goi-nafarreratzat jotzen du *-zitu* —*lanzitu*, *mutikozitu*— baina ez du adierazten zehazki nongoa den.

Mendiaz bestaldera, erabili ditugun lanabesetan ez zaigu Sakana alderdi horretan *-zutu* edo *-zitu* atzizkia agertu; Txulapaingo Beorburun *gazté-denborán* dago, Usin *gáztia nitzén denbóran* eta Odietako Ziaurritzen *gazté-denbóran*.

5.2.5.9. *-kal* atzizkia Eguesibarren eta Oltzan bazela diosku Bonapartek, baina Izarbe ibarrean eta Goñerrian ez zegoela: *zure idurikal* da Elkanoko eta Oltzako adibidea. Ez Beriainengan ez Elizalderengan ez da ageri atzizki hau, baina Lizarragarengan bai. Ekialdeko hizkeretan bada; Ipar Euskal Herrian arrunta da eta Aezkoan eta Erroibarren ere bildu da. Andia mendiaz bestaldean ez dirudi erabiltzen denik.

5.2.5.10. Superlatiboko aldaeraz denaz bezainbatean, «Muruzabal 1751» izendatzen den predikuan *-eñe* atzizkia ageri dela dugu aipagai: *O Jaun divinoa, ceñ curseturic daude codicie, ire, odio, lujurie, gule, blasfemie, jurem(en)tu falso, maldicioa eta b(e)rce vicioen mediosco infernuco bide gogorreñe?* (86). Hau da aurkitu dugun adibide bakarra eta bada bestelakorik ere gainera: *acusazaleric andiena* (90).

5.2.5.11. *-to* atzizkia ere geure eremuari dagokio: Oltzako toponimian *Eunçetoo* dugu Ororbian; Olloibarren *gastetto* dakar *Erizkizundi*-ak; Elkanoko Lizarragak ausarki zerabilen eta Ezkabarten ere agertu da Anotzen: *telátto úre* (Artola 1985: 106). Aezkoan eta Nafarroa Beherean ere bada. Berebat, Arakilgo Lakuntzan *Pagatto* toponimoa dugu (Salaberri 1992: 628).

5.2.6. Begien bistakoa denez, morfologian beti ez da aise izaten ezaugarrien arteko kronologia erlatiboa finkatzea; berrikuntzen eta hautapenen arteko bereizketa ez da beti nabarmena izaten eta batzuk eta besteak non nola eta noiz nola nahaska ageri zaizkigu. Bestalde, ezaugarri franko dira dimorfismo egoeran ditugunak, eta zail da horrela ezaugarri baten arabera eremuen arteko banaketak ezartzea.

Badira gure eremua banatzen ez duten ezaugarriak:

1) *-tako* atzizki destinatiboak eremu guztia harrapatzen du, nahiz Andiaz iparrrera baden inoizka *-tzat* atzizkia; gure adibideetan Arbizon eta Urritzolan. Prolatibotan berdin gertatzen da: *-tako* atzizkiak eremu guztia harrapatzen du, baina gogoan hartu behar da XVI. eta XVII. mendeetako lekukotasunetan *-tzat* arras erabilia zela. Egun *-tzat* prolatiboan soilik Arbizon ageri da gure datuetan eta ez da *-taako* atzizki adierakidea bezainbat erabiltzen, gainera. Gure eremua banatzen ez duen beste ezaugarri bat erakusleetako bokal arteko *r* azkarraren —*arrek*, *arrei*— agerpena da, leku guztietan baitago aukera hori. Datiboan pluraleko *-ei* atzizkiak ere eremu guztia batzen du.

2) Soziatiboko atzizkian Iruñetik goiti dauden ibarretako egungo datuetan *-ki* nagusi bada ere, azertu ditugun gainerateko eremu guztietan *-ki* / *-kin* txandaketa nabaria ageri da bildu ahal izan ditugun datuetan.

3) Eremu ez homogeneoa du pluraleko datiboa den *-ai*-k ere: Arakil, Oltza, Txulapain eta Ezkabarten ageri da gure datuetan.

4) Itxura ñabarra du instrumentaleko atzizkiak sortzen duen banaketak: Burundan *-z* dago, Ergoiena eta Arakilgo alderdi batean *-s*, baina bada *-s* eta *-z* arteko txan-

daketa Arakilgo gune batzuetan ere; Iruñetik goitiko Txulapainen eta Ezkabarten -z dugu, baina Arakilgo ekialdean bezala bi txistukarien arteko txandaketa dago Goñerrian, Gesalätzen, Olloibarren, Oltzan, Garesen eta Eguesibarren. Azkenik, Utergako dotrinan -s ageri zaigu. Antzekoa gertatzen zaio ablatiboko singularreko atzizkiari ere: Iruñetik goitiko Txulapain, Ezkabarte eta Odietan soilik -tik dago dirudienez, eta baita Oltza, Olloibar, Eguesibar eta Garesen ere, baina franko ibarretan -tik/-ti txandaketa dugu: Ergoienean, Arakilen, Goñerrian eta Utergako dotrinan. Bestalde, nagusi dago -ti aldaera Gesalätzen.

5) Ez da arras ohikoa -kan atzizki indartu eta berriak eratzen duen irudia; hegoaldera ore erakuslea iristen den eremu idurira hedatzen da, Gesalatzera, Goñerrira eta Oltzara, baina ez Izarbeibarrera, ezta Eguesibarrera ere; mendebaldetik Burundaraino eta erdialdetik goiti ere hedatzen da, Basaburura; ez dago guztiz garbi Txulapaineraino iristen ote den. Iduria da ore erakuslearen eremua, nahiz hau ez den Gesalätzen ageri eta ekialdetik -kan baino urrunago Anue eta Ultzama alderdiraino iristen den.

Baina espero zitekeenez, badira gure eremua nola edo hala banatzen duten hizkuntza ezaugarriak:

1) Eremu txikienetik hasirik Utergako dotrinako motibatiboko -rgati(k) atzizki analogikoa da gertakaririk bereziena, eremu horri izaera berezia edota halako nortasun bat ematen diona.

2) Eremu handixeago batean, pluraleko datiboko -egi atzizkiak —Gesalätzen eta Goñerrian singularrean ere erabiltzen da -gi— Eguesibartik hegomendebaldera bitarteko hizkerak nahiz Ergoienekoa batzen ditu; hedadura iduria dute bigarren pertsonako zek izenordainak —Gares, Goñerria, Ergoiena— eta eiek hirugarren graduko erakusleak: Gesalatz, Goñerria, Ergoiena.

3) Hedadura handixeagoan, ablatibo pluraleko atzizkiak aski ongi banatzen du eremua bi alderditan: mendebaldetik Gulibar eta Txulapain alderdiraino -etati(k) ageri zaigu eta behin Ezkabarte eta Odietara iritsirik, -etaik nagusitzen da ekialdera. Hegomendebaldean berdin gertatzen da, Eguesibarreraino -etatik dago Gesalätzen, Goñerrian, Oltzan, Olloibarren eta Izarbeibarren, baina hortik eskuin -etaik. Eguesibarko eremu hau bera da -riken, -tiken saileko -n-ren pleonasmorik ez dagoena, bertatik ezker bai baitira bi atzizki pleonastiko hauek Goñerrian, Gesalätzen, Utergako dotrinan, Sakanan eta Burundan; ekialdean Aezkoan edo Garazin berriz ageri zaigu -(r)ikan pleonasmoa. Genitiboko singularreko atzizkiak ere antzera banatzen du eremua: Ergoienekoa eta Olloibarkoa dira -ain-en agerpen bakarrak mendebaldera, gainerakoan -an baitago erdialdean eta mendebaldean: Gesalätzen, Goñerrian, Olloibarren, Oltzan, Arakilen eta Iruñetik goitiko Txulapainen eta Ezkabarten; baita peko aldetik Garesen eta Utergako dotrinan ere. Aldiz, Elkanon -ain dugu eta hori bera da ekialdeko ibarretan ageri den atzizkia. Berebat, erakusleen hitz hasierako g-, Eguesibartik eta Esteribartik eskuin ageri zaigu hegotik nahiz iparretik ekialdeko Erronkariraino.

4) Hedadura handiagoan oraino, gure eremua batera banatzen duten ezaugarriak dira -io atzizkia mailegu zaharretan —arratio gisakoetan—, -ra atzizki banatzailea, -zutu atzizkia eta -ek ergatibo pluralekoa; lau ezaugarri hauek hegomendebaldeko hizkerak eta ekialde guztikoak biltzen dituzte —ek-rekiko J. M. de Iberoren jokaera

literarioa ez bada bederen—, baina ez Iruñearen gain-gainekoak; oroit bedi, halaz ere, 1828ko Ezkabarteko Makirriaingo dotrianan pluraleko ergatiboan *-ek* ageri dela. Desberdin jokatzten dute Andiaz iparrera dauden hizkerekiko hegomendebaldeko gure eremukoek pluraleko erakusleen aldaerei dagokienez —*ebek & abek, oiek, aiek* vs. *ok, oik, aik* Andiaz harat— eta genitiboko pluraleko izenordain indartuetan —Goñerriko Ibero idazlearen *gauren* vs. Arakil edo Ezkabarteko *geren*—; ezaugarri hauetan ekialdeko beste hizkeretara gehiago jotzen dute hegomendebaldeko gureek. Eta gisa berean, ekialdeko hizkeretan gertatzen den bezala, kontserbatzaileago jokatzten du hegomendebaldeko eremuak hitzen berezko *-a*-ren kontserbazioan Andiaz harako eta Iruñetik goitiko hizkera batzuek baino. Antzera, *-l-z* bukatzen diren erdal maileguetan ere ekialdekoekin batera doaz hegomendebaldeko hizkerok *-le* bukaeran; Andiaz harat daudenetan *-l* da bukaera.

5) Geografia hedadura handiagoa harturik, gure eremuko ipar-mendebaldeak bakartzen du hurrengo ezaugarrien bidez eratzen den irudiak: *erak* edo *iak* erakusle indartuak, *-ta*, *-do* eta *-xen* atzizki moduzkoak, *-tza* atzizkia eta *-rutz* hurbiltze adlatibokoa ditugu Ergoiena alderdi horretan; ordea, Arakilgo mendebaldetik eskuin iparretik eta gutienez Gesalaztik eskuinera hegotik, *berak* erakusle indartua, *-rik*, *-ki*, *-xe*, *-tze* eta *-rata* atzizkiak —edo *aldera* posposizioa Arakil, Txulapain eta Ezkabarten— nagusitzen zaizkigu Arakilgo, Iruñeko hegomendebaldeko, Nafarroako erdialdeko eta ekialdeko eremuetan.

Bibliografia

- Altuna Otegi, F., 1995, "Acto contriciocoa eriotzaco orduracò: Garcia de Albeniz araiarraren araberazko eskuizkribua (1778)", *ASJU* 29/1, 83-132.
- Allières, J., 1981, "La dialectologie basque", in *Euskal Linguistika eta Literatura: bide berriak*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 103-113.
- Apat Echebarne [A. Irigaray], 1974, *Una geografía diacrónica del Euskara en Navarra*, Diario de Navarra, Iruñea.
- Apecechea, J., 1985, "Tratado sobre el matrimonio, de Joaquín Lizarraga (año 1782) V", *FLV* 46, 283-304.
- Arakama, J., 1994, "Uharte-Arakilgo dotrina", *ASJU* 28/2, 569-613.
- Arana Martija, J. A., 1994, "Bruno Etxenike, Bonaparteren itzultzaile eta bidelagun Nafarroan zehar", *Euskera* 39/2, 435-440.
- Aranzadi Zientzia Elkartea, 1990, *Euskalerriko Atlas Etnolinguistikoa*: Egiairreta, Urritzola, Larunbe, Usi, Ziaurritz, Anotz eta Olaitz herrietako etnotestuak: 197-203.
- Arraiza, J., 1988, "Ibero. Viacrucis en vascuence del siglo XIX", *FLV* 51, 143-154.
- Artola, K., 1985, "Ezkabarteko euskara, Iruñeko udal dermioaren ondokoa, Celedonia Zenoz andrearen ahotan", in *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Eusko Ikaskuntza, 95-112.
- _____, 1992, "Hegoaldeko goi-nafarreraren azentua dela-ta (hurbiltze saiakera)", *FLV* 60, 187-227; 214-en Ihabar.
- Azkué, R. M., 1969 [1923-5], *Morfología vasca*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- Aurrekoetxea, G., 1992, "Nafarroako euskara: azterketa dialektometrikoa", *Uztaro* 5, 59-109.
- Bidador, J., 1992, "Noticias y restos del euskera de Val de Olo", *FLV* 60, 277-295.
- Bonaparte, L. L., 1869, *Le cantique des trois enfants dans la fournaise, dans les trois sous-dialectes du basque haut-navarrais méridional, tel qu'il a été recueilli de la bouche des gens de la campagne*, Londres.

- Camino, I., 1991, "Aezkerazko Testuak II: Orbarako Dotrinak", *ASJU* 25/3, 929-960.
- _____, 1997, *Aezkoako euskararen azterketa dialektologikoa*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- _____, 1998, "Zer dago dialektologiaren gibelean?", in Camino (arg.), 111-144.
- _____, 1998b, (arg.), *Nafarroako hizkerak. Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako Agiriak*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- _____ & Lakarra, J. A., 1993, "Beriain osatuz", *ASJU* 27/3, 1029-1048.
- Campión, A., 1880, *Orreaga. Balada escrita en el dialecto guipuzcoano, acompañada de versiones a los dialectos bizcaino, labortano y suletino y de diez y ocho variedades de la región bascongada de Navarra desde Olazagutia hasta Roncal*, Librería de Joaquín Lorda, Iruñea. [Dorraoko itzulpena].
- Casas, J. M. & Abascal, A., 1948, *Mercados geográficos y ferias de Navarra*, Zaragoza.
- Ciérvide, R., 1998, "El Euskera en la Navarra medieval en su contexto románico", *FLV* 79, 497-513.
- Colman, F., 1988, "What is in a name?", in J. Fisiak (ed.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 111-137.
- Díez de Ulzurrun, P., 1960, "El catecismo manuscrito de Maquirriain de 1828", *Euskera* 5, 377-403.
- Echaide, A. M., 1989, *El euskera en Navarra: encuestas lingüísticas (1965-1967)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, [Ziordia, Bakaiku, Lakuntza, Unanu, Murgindueta eta Oderizko datuak].
- Elizalde, F., 1735, *Apezendaco doctrina christiana uscaras*, Iruñea.
- Emeneau, M. B., 1956, "India as a Linguistic Area", *Language* 32, 3-16.
- Estornés Lasa, B., 1997, *Erronkariko uskararen biztegia*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Etxebarria, J. M., 1983, *Euskal Dialektologiarenakako testo eta ariketak*, El Carmen, Gasteiz [Etxarri Aranatz, Nabatz].
- Euskalerria Irratia & Múgica, M., 1990, *Nafarroako euskaldunen mintzoak I*, [NEM I], Nafarroako Gobernua, Iruñea [Etxarri, Lizarraga, Urritzola].
- Euskalerria Irratia, 1993, *Nafarroako euskaldunen mintzoak II*, Nafarroako Gobernua, Iruñea [Arruazu].
- Euskaltzaindia, 1921, *Erizkizundi Irukoitza*, Irañeta, Ollo eta Uharte-Arakilgo liburuxkak.
- Fagoaga, B., 1962, "Datos para la geografía histórica del euskera en Navarra", *Euskera* 7, 205-213.
- Gaminde, I., 1985, *Aditza ipar goi nafarreraz*, UEU, Iruñea, 3 liburuki.
- _____, 1986, "Esteribarreko aditzak", *FLV* 48, 183-203.
- _____, 1995, "Gipuzkeraren azentuaren azterketa akustikoa", *FLV* 69, 297-321.
- _____, 1998, "Nafarroako azentu ereduen sailkapena", in I. Camino (arg.), 23-48.
- Garesko Udala, 1993, *Izarbeibarko euskara. Idatziz eta abozko testigantzak*, Príncipe de Viana & Garesko Udala.
- Gimeno, F., 1987, "A propósito de comunidad de habla: *The social dimension of dialectology* de J. P. Rona", in M. Vaquero (ed.), *Actas del I Congreso Internacional sobre el Español de América*, Academia Portorriqueña de la Lengua Española, 689-698.
- Holmer, N. M. & Abrahamson, V., 1968, "Apuntes vizcainos I", *ASJU* 2, 87-141.
- Hualde, J. I., 1996, "Arbizuko hizkeraren zenbait soinu bereizgarriak", *Uztaro* 18, 49-60.
- Ibarra, O., 1995, "Cispamplonés" hizkeraren inguruan", *ASJU* 29/1, 267-318.
- _____, 1995b, *Ultzamako hizkera. Inguruko euskalkiekiko harremanak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- _____, 1996, "Erroibarko lexikoaren gainean", *Euskera* 41-3, 929-973.
- _____, 1998, "Erroibarko hizkeraren azterketa", lan argitaragabea.

- Idoy, M., 1980, "Estudio etnográfico de Izurdiaga (I)", *CEEN* 35/36, 301-379.
- _____, 1981, "Estudio etnográfico de Izurdiaga (II)", *CEEN* 37, 43-82.
- _____, 1981b, "Estudio etnográfico de Izurdiaga (III)", *CEEN* 38, 157-208.
- Igueltz, L., 1983, "Blas Alegriaren liburu eta esku-eskribuez", *Euskera* 28-2, 335-339.
- Intza, D., 1957, "Larraun eta bere euskalkia", *Euskera* 2, 91-105.
- Iraizoz, P., 1978-1979, "Vocabulario y fraseología de Joaquín Lizarraga (I-IV)", *FLV* 29-32.
- Irigaray, J., 1974, "Interpretación de un texto euskérico de Artajona (Navarra)", *FLV* 18, 395-396.
- _____, 1982, "Estado actual de la onomástica botánica popular en Navarra (xvi). Valles de Goñi y Ollo", *FLV* 39, 273-296.
- Irigoyen, A., 1981, "Haur ola ziriola. Elementos deícticos en la lengua vasca", in *Euskalariaren Nazioarteko Jardunaldiak*, Iker 1, Euskaltzaindia, Bilbo, 365-402.
- _____, 1987, *De re philologica linguae vasconicae II*, Bilbo.
- Izagirre, K., 1967, "Altsasuko euskeraren gai batzuk", *ASJU* 1, 45-97.
- Izeta, M., 1996, *Baztango hiztegia*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Janda, R. D., 1982, "Diachronic fact vs. synchronic fiction: historical-linguistic evidence against assuming underlying grammatical uniformity for contemporary dialects of the same language", Anders Ahlqvist (ed.), *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*, Benjamins, Amsterdam, 149-162.
- Jimeno Jurío, J. M., 1986, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1989, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Cendea de Olza*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1990, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Cendea de Iza*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1997, *Navarra. Historia del euskera*, Txalaparta, Tafalla.
- _____ & Salaberri Zaratiegi, P., 1994, *Toponimia de la cuenca de Pamplona. Pamplona / Iruña*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____ & ____ 1998, *Artajona. Toponimia Vasca. Artaxoa. Euskal Toponimia*, Altaffaila, Nafarroako Gobernua & Sociedad de Corralizas y Electra de Artajona.
- Karasatorre, R., Erdozia, J. L. & Ulaiar, E., 1991, *Etxarri-Aranatzko euskara eta Arañaz Elkar-teko hiztegia*, Altaffaylla Kultur Elkartea, Tafalla.
- Kerejeta, M. J., 1991, "Notas sobre las poesías premiadas en Pamplona en 1609 y 1610", in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, ASJU-ren gehigarriak 14, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 161-183.
- Knörr, E., 1992, "Un sermón de Martin Joseph Marcotegui, de Goñi, predicado en Ollo (1777)", in *Luis Villasanteri Omenaldia*, Iker 6, Euskaltzaindia, Bilbo, 223-242.
- Lakarra, J. A., 1983, "Oharrak zenbait arkaismoz", *ASJU* 17, 41-68.
- «Larreko» [Irigaray, P. F.], 1924, "El último euskeldun de Ollo", *La Voz de Navarra*, 1924/VIII/27, Iruñea.
- Lecuona, M., 1973, "Textos vascos del siglo XVIII, en Tierra de Estella", *FLV* 15, 369-390.
- Lizarraga, J., 1979 [1803], *Doctrina christioarén cathechima I. Fede christioarén gáin*, Juan Apecechearen edizioa, Euskaltzaindia, Iruñea.
- _____, 1984, *Ongui iltzen laguntzeco itzgiaic*, F. Ondarra (arg.), Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1990 [1802], *Urteko igande guzietarako prediku laburrak*, F. Ondarraren edizioa, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Maiz, E. & Mundiñano, I., 1998, *Etxarrieratik sakanerara*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Melero, M. & Múgica, M., 1994, "Propuesta para un análisis morfológico y léxico de la toponimia vasca", *FLV* 67, 439-449.
- Melis, L., Verlinde, S., Derynck, P., 1989, "La notion de dialecte supralocal: essai de définition dialectométrique", *Orbis* 33, 70-132.

- Mitxelena, K., 1977, *Fonética Histórica Vasca*, Gipuzkoako Aldundia, Donostia.
- _____, 1988 [1958], "Un vocabulario aezcoano, salacenco y roncalés preparado por el príncipe Bonaparte", *BAP* 14, 335-364, orain in *SHLV I*, 298-319.
- Nafarroako Gobernua, 1992, *Nafarroako toponimia eta mapagintza (NTM)*, XI. *Val de Olla - Ollaran*, Iruñea.
- _____, 1992b, *Nafarroako toponimia eta mapagintza (NTM)*, VIII. *Ergoiena*, Iruñea.
- _____, 1993, *Nafarroako toponimia eta mapagintza (NTM)*, XVIII. *Andia - Urbasa - Goñi*, Iruñea.
- Olano, M., 1998, *Areso eta Leitzako hizkerak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Ollaquindia, R., 1997, "Papeles de casa Gonzaloren en Echauri", *CEEN* 70, 255-268.
- Ondarra, F., 1965, "Voces vascas de Bacaicoa", *BAP* 21: 3-4, 386-412.
- _____, 1980, "Catecismo del siglo XVIII en vascuence de Uterga (Valdizarbe)", *FLV* 35-36, 173-221.
- _____, 1981 "Goñibarko euskara XVIII. mendeko sermoietan", *Euskera* 26-1, 349-365.
- _____, 1981b, "Primer sermón en vascuence navarro (1729)", *FLV* 38, 147-173.
- _____, 1981c, "Polikarpo Aitak zituen euskal esku-identzi zaharren aurkezpena", *Euskera* 26/2, 633-649.
- _____, 1982, "Materiales para un estudio comparativo del vascuence de Elcano, Puente la Reina, Olza y Goñi", *FLV* 39, 133-228.
- _____, 1982b, "Garesko euskarari buruz zerbait", *Euskera* 27-2, 647-653.
- _____, 1982c, "Textos en vascuence navarro de Baztán, Nuin y Urdazubi", *FLV* 40, 387-401.
- _____, 1985, "Juan de Beriain eta perpaua konposatua", in *Aingeru Irigarayri omenaldia*, Eusko Ikaskuntza, 219-235.
- _____, 1987, "Textos en vascuence en el pueblo de Goñi", *FLV* 49, 117-140.
- _____, 1989, "Goñerrin aurkitutako sei euskal testu (1743-1753)", *FLV* 53, 97-144.
- _____, 1990, "Goñerrin aurkitutako lau euskal testu (XVIII. m.)", *FLV* 55, 73-121.
- _____, 1991, "Goñerrin aurkitutako beste sei testu", *FLV* 57, 131-168.
- _____, 1992, "Goñerrin aurkitutako testuak (IV)", *FLV* 60, 297-333.
- _____, 1993, "Goñerrin aurkitutako testuak (V)", *FLV* 62, 137-153.
- _____, 1993b, "Goñerrin aurkitutako testuak (VIII)", *Euskera* 38-1, 59-124.
- _____, 1993c, "Goñerrin aurkitutako testuak (IX)", *ASJU* 27/1, 59-124.
- _____, 1993d, "Goñerrin aurkitutako testuak (X)", *ASJU* 27/3, 903-947.
- _____, 1993e, "Hemezortzigarren mendeko bertsoak", *FLV* 64, 531-553.
- _____, 1994, "Goñerrin aurkitutako testuak (VI)", *FLV* 67, 521-554.
- _____, 1995, "Goñerrin aurkitutako testuak (VII)", *FLV* 68, 173-190.
- _____, 1996, "Juan Martín de Ibero (1729-1783), Izuko parroquia (1754-1783)", *FLV* 72, 235-267.
- _____, 1996b, "Oillon 1777 urtean emandako testuak", *FLV* 73, 465-482.
- Oñederra, M. L., 1990, *Euskal fonologia: palatalizazioa*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Leioa.
- Ortiz de Urbina, J., 1986, "Aspects of basque lexical phonology", *FLV* 48, 205-223.
- _____, 1994, "Datibo komunztaduraren gainean", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua*, ASJU-ren gehigarriak 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 579-588.
- Pagola, R. M., 1992, "Euskara eta euskalkiak lehen eta orain", in *Euskalki literarioak*, Labayru ikastegia, Bilbo, 35-59.
- _____, 1992b, *Euskal fonetika Nafarroan I-II*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Peters, H., 1988, "On the state and possible aims of Middle English word geography", in J. Fisiak (arg.), *Historical Dialectology. Regional and Social*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam, 397-416.

- Razkin Lizarraga, I., 1989, "Dorrauko euskara", lan argitaragabea.
- Rijk, R. P. G. de, 1992, "'Nunc' Vasconice", *ASJU* 26/3, 695-724.
- Salaberri Zaratiegi, P., 1992, "Toponimia dialektologiaren ikerbide", in G. Aurrekoetxea & X. Videgain (arg.), *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Iker 7, Euskaltzaindia, Bilbo, 619-645.
- _____, 1994, "Elizalderen Apezendaco dotrina uscaras", *FLV* 65, 7-39.
- _____, 1994b, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1996, "Iruñea: toponimia eta hizkuntza", in *Iruña eta euskara*, Iruñeko Udala, Iruñea, 21-44.
- _____, 1996b, "Amenduxen olerkiaz. Oharrak", *FLV* 71, 87-97.
- _____, 1998, "Arabako nafar hizkeren inguruan", in I. Camino (arg.), 49-87.
- Satrustegi, J. M., 1967, "Estudio etnográfico de Urdiaín", *PV* 106/107, 97-125.
- _____, 1981, "Nueva contribución al fondo de textos antiguos vascos", *ASJU* 15, 75-104.
- _____, 1982, "Manuscritos vascos de Muruzábal (Navarra)", *ASJU* 16, 3-23.
- _____, 1987, *Euskal testu zaharrak I*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- _____, 1997, "Ergoiena", *Guaixe* 29, 27. or.
- Segurola, I., 1987, "Notas de Toponimia Amescoana", *ASJU* 21/1, 265-275.
- Solís, G., 1993, "Lizarragako euskararen azterketa", *FLV* 62, 95-123.
- Souza'd, J., 1994, "Characterizing a «Sociolinguistic Area»", *Orbis* 37, 148-161.
- Taeldeman, J., 1998, "Levelling phenomena in the Flemish dialects: some observations on their teleology", *Folia Linguistica* 30/1-2, 11-22.
- Ulyar, E., 1983, "Lakuntzako herriak eta Euskaltzaindiak Blas Alegria, euskal idazleari, egiten dioten mendeurrenoko goratarrea", *Euskera* 28-2, 315-334.
- _____, 1987, "Juan Miguel Gastesiren bi «mayatzeko Illabetia: Mariaren Illabetia» (Marie Santisimeren Devocioa) 1850-1854", *FLV* 49, 53-63.
- Urquijo, J. de, 1910, "Cartas escritas por el príncipe L. L. Bonaparte a algunos de sus colaboradores", *RIEV* 4, 233-297.
- Velasco, H., 1981, "Textos sociocéntricos. Los mensajes de identificación y diferenciación entre comunidades rurales", *RDTP* 36, 85-106.
- Winter, W., 1973, "Areal Linguistics: some general considerations", in Th. A. Sebeok (ed.), *Current trends in linguistics*, XI, Mouton, The Hague - Paris, 1973, 135-147.
- Yrizar, P. de, 1981, *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* (I eta II), Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, Donostia.
- _____, 1991, *Morfología del verbo auxiliar guipuzcoano II*, Kutxa & Euskaltzaindia, Bilbo.
- _____, 1992, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro meridional*, Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia, Iruñea.
- _____, 1992b, *Morfología del verbo auxiliar alto navarro septentrional II*, Nafarroako Gobernua & Euskaltzaindia, Iruñea.
- Zuazo, K., 1994, "Burundako hizkera", in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Dialektologiako Kongresua*, ASJU-ren gehigarriak 28, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 297-364.
- _____, 1998, "Euskalkiak, gaur", *FLV* 78, 191-233.
- _____, 1998b, "Nafarroako euskal hizkerak", in I. Camino (arg.), 1-21.
- _____, 1998c, "Arabako euskara", in H. Knörr & K. Zuazo (arg.), *Arabako euskararen leku-koak. Ikerketak eta testuak*, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz, 125-189.
- _____, 1999, "Arabako euskararen kokagunea", *FLV* 80, 165-184.
- Zubiri, J. J. & Perurena, P., 1998, *Goizueta eta Aranoko hizkerak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.